

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кафедра політичних теорій

Серія: Навчально-методичні посібники

А. І. КОРМИЧ
Т. М. КРАСНОПОЛЬСЬКА

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ

Навчально-методичний посібник

*Для здобувачів першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти*

Одеса
2022

Автор:

Кормич А. І. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія».

Краснопольська Т. М. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

**Рекомендовано до друку Навчально-методичною радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 4 від 30.06.2022 року)**

Рецензенти:

Сіленко А. О. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри українознавства та соціальних наук, помічник ректора Одеського державного екологічного університету;

Третьякова Т. М. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри психології Національного університету «Одеська юридична академія».

Кормич А. І., Краснопольська Т. М.

Історія політичних вчень : навчально-методичний посібник для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Одеса, 2022. 126 с.

Навчально-методичний посібник призначений для здобувачів вищої освіти, які вивчають дисципліну «Історія політичних вчень».

У навчально-методичному посібнику викладено зміст навчальної дисципліни за темами лекцій та практичних занять, практичні завдання з курсу, перелік тем для самостійної роботи, питання для перевірки знань з навчальної дисципліни, перелік тем доповідей та презентацій, а також список рекомендованої літератури.

Навчально-методичний посібник підготовлено відповідно до освітніх програм вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» і рекомендовано використовувати у навчальній роботі при підготовці фахівців за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти.

© Кормич А.І., 2022
Краснопольська Т.М., 2022

I. ВСТУП

Навчальна дисципліна «Історія політичних вчень» призначена для здобувачів вищої освіти, що навчаються за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти.

Навчальна дисципліна спрямована на формування політичної і правової культури майбутніх фахівців у сфері політології. Одним із складових професійної політичної культури є глибоке знання ідейного та наукового потенціалу минулого, кращих зразків світової соціально-політичної думки. Масштабність охоплення соціально-політичних знань і специфіка цього предмета дають змогу через використання різноманітних підходів синтезувати широке розмаїття ідейно-теоретичних напрямків у єдине ціле та окреслити основні надбання світової соціально-політичної думки.

Мета навчальної дисципліни – засвоєння здобувачами ідей і поглядів провідних теоретиків щодо держави та політики.

Після успішного завершення курсу навчальної програми здобувач вищої освіти буде:

- розуміти предметну область, історичні, соціальні та правові засади професійної діяльності;
- вміти критично мислити у сфері професійної діяльності з урахуванням розвитку соціально-політичної думки;
- розуміти історію, закономірності та етапи розвитку предметної сфери політології;
- вміти застосовувати політологічне мислення для розв’язання теоретичних та практичних проблем у політичній сфері на основі опанування класичної та сучасної політичної думки;
- вміти аналізувати публічну політику на місцевому, національному, європейському та глобальному рівні з урахуванням розвитку політико-правової думки;
- презентувати результати теоретичних і прикладних досліджень фахівцям і широкій аудиторії, засобам масової інформації, експертам з інших галузей знань;
- вміти аналізувати основні закономірності і тенденції світового і українського політичного процесу, процесу глобалізації та їх вплив на сучасні міжнародні відносини, напрямки еволюції сучасного світопорядку і його міжнародно-правову базу на основі вивчення історії розвитку політичної думки.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 150 годин / 5 кредитів ECTS.

Підсумковою формою контролю є залік.

II. ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ

Навчальна дисципліна «Історія політичних вчень» є однією зі складових програми підготовки магістра за спеціальністю 052 «Політологія».

Успішне вивчення курсу «Історія політичних вчень» передбачає освоєння здобувачами вищої освіти лекційного матеріалу, його закріплення та поглиблення на практичних заняттях, самостійне вивчення нормативної, навчальної та наукової літератури.

Основним видом навчальних занять є лекції, призначені для засвоєння теоретичного матеріалу.

Лекція – це аудиторне заняття з курсом або його частиною (потокком), що проводять провідні викладачі – лектори (професори та доценти) навчального закладу, а також провідні вчені або спеціалісти, запрошені для читання лекцій, що містять основні положення навчальної або спеціальної дисципліни, їх теоретичні проблеми, в тому числі новітні наукові досягнення. Тематику курсу лекцій наведено у тематичному плані навчальної дисципліни.

Основними завданнями, що визначають напрямок лекційних занять, є: характеристика структури теми; розкриття змісту категоріального апарату теми; висвітлення зв'язку теорії з практикою.

Лекція є теоретичною основою практичних занять, подальшого самостійного вивчення курсу здобувачами вищої освіти.

Самостійну роботу здобувача вищої освіти над лекцією умовно поділяють на три основні етапи:

1) підготовка до лекції, що відбувається заздалегідь і передбачає ознайомлення з рекомендованою навчальною літературою за конкретною темою, що її викладатимуть на лекції;

2) сприйняття і конспектування лекції, що полягає в засвоєнні усного матеріалу і його коротких записів (конспектуванні). При конспектуванні необхідно в результаті «переробки» інформації виділити основну думку лектора і стисло її викласти. Лекція не підлягає дослівному запису, за винятком формулювань, визначень, імен, найменувань політико-правових актів та літератури, хронологічних і статистичних даних, підсумкових висновків за темою;

3) подальша робота над лекцією, що передбачає додаткове доопрацювання конспекту на основі самостійного вивчення рекомендованої нормативної, навчальної та наукової літератури.

Лекції спрямовані на формування сучасного рівня професійних знань, професійної культури здобувачів, здатності творчого осмислення навчального матеріалу.

Практичні заняття, які проводять з академічною групою, є логічним продовженням лекційного курсу. На них поглиблюють, закріплюють та деталізуються знання, отримані під час лекції і в результаті самостійної роботи.

Практичні заняття спрямовані на підвищення рівня розуміння найактуальніших проблем становлення й розвитку демократичного ладу, більш поглиблене вивчення складних або дискусійних питань відповідної теми, на поточний контроль засвоєння знань, умінь, навичок здобувачів вищої освіти.

Практичному заняттю має передувати підготовка здобувача вищої освіти за завчасно визначеним планом. Для цього необхідно:

- вивчити і доповнити конспект лекції з даної теми;
- вивчити рекомендовані політико-правові акти, навчальну та наукову літературу;
- скласти конспект або тези відповіді по найбільш складним питанням заняття;
- вміло використовувати вивчений матеріал при відповідях.

Здобувач вищої освіти на практичному занятті має продемонструвати знання теоретичного матеріалу, здатність використовувати його при вирішенні практичних завдань, уміння ясно та аргументовано висловлювати свої думки в усній та письмовій формі, оперуючи термінологією.

Під час проведення практичних занять викладач використовує такі форми: вільне обговорення питань плану заняття в академічній групі; індивідуальна співбесіда з кожним здобувачем; виконання письмових, в тому числі контрольних, робіт; заслуховування доповідей, рефератів з найбільш складних питань і їх подальше колективне обговорення в групі тощо.

Практичні заняття є також одним із видів поточного контролю за успішністю освоєння здобувачами навчального матеріалу. На кожному занятті викладач оцінює ступінь підготовки здобувача з теми. Підсумкові оцінки вносять до журналу обліку успішності.

Метою практичних занять є: навчання застосуванню теоретичних положень у практичній діяльності; вироблення навичок самостійної роботи здобувача; розвиток професійної свідомості та мислення.

Важливими формами навчальних занять є індивідуальні навчальні заняття, консультації.

Індивідуальні навчальні заняття організовують з окремими здобувачами з метою підвищення рівня їх підготовки та розкриття індивідуальних творчих здібностей. До видів індивідуальних завдань з курсу належать реферати, доповіді, презентації та тестові завдання.

Самостійна робота здобувача є однією з основних форм організації навчання, основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у вільний від обов'язкових аудиторних занять час.

Мета самостійної роботи – закріплення, поглиблення й узагальнення знань, здобутих на лекційних та практичних заняттях. У процесі самостійної роботи у здобувачів формуються індивідуальні вміння та навички самостійного засвоєння навчальної та наукової літератури, нормативних джерел, використання сучасних інформаційних засобів і технологій.

Для підвищення ефективності самостійної роботи здобувача доцільно її планування. Планування та організація самостійної роботи мають ґрунтуватися на достовірній інформації згідно з такими позиціями: вид роботи (наприклад, підготовка до лекції, практичних занять); трудомісткість процесу підготовки (з урахуванням індивідуальних здібностей і особистісних якостей здобувача); форми і методи навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення виду самостійної роботи; місце і форма виконання самостійної роботи (наприклад, у бібліотеці, спеціалізованому навчальному кабінеті, комп'ютерному класі, вдома; письмово, усно тощо); форми і способи контролю виконання самостійної роботи здобувача; необхідний і достатній обсяг часу за диференційованими нормативами щодо кожного виду самостійної роботи.

Особливість самостійної роботи полягає в необхідності самостійного, творчого пошуку та аналізу інформації. Це дає змогу розширити обсяг інформації з теми, отримати системне уявлення з конкретного питання.

До видів самостійної роботи віднесені підготовка презентації в рамках теми практичного заняття.

Результати, отримані здобувачами вищої освіти на практичних заняттях, враховують під час проведення підсумкового контролю з навчальної дисципліни. Формою такого контролю з навчальної дисципліни «Історія політичних вчень» є залік.

Результати заліку оцінюють за національною двобальною шкалою – «зараховано», «не зараховано», вказуючи відповідність ECTS.

Результати заліку вносять до залікової відомості та залікової книжки здобувача.

Здобувача вважають допущеним до заліку лише за умови виконання всіх видів робіт, передбачених планом навчальної дисципліни.

Критерії оцінювання знань здобувачів:

Оцінка виставляється за національною чотирибальною шкалою: «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно». При оцінці за основу слід брати повноту і правильність виконання завдань.

1. Оцінка «5» (відмінно) ставиться в тому разі, коли відповідь здобувача правильна, повна, послідовна, логічна; здобувач впевнено володіє фактичним матеріалом з курсу, вміє застосовувати його щодо конкретно поставлених завдань.

2. Оцінка «4» (добре) ставиться в тому разі, коли відповідь правильна, послідовна, логічна, але здобувач допускає у викладі окремі незначні пропуски фактичного матеріалу або не повністю вміє застосувати його щодо конкретно поставлених завдань.

3. Оцінка «3» (задовільно) ставиться у тому разі, коли здобувач володіє більшою частиною фактичного матеріалу, але викладає його не досить послідовно і логічно, допускає істотні пропуски у відповіді, невірно формулює основні теоретичні положення та причинно-наслідкові зв'язки.

4. Оцінка «2» (незадовільно) ставиться в тому разі, коли здобувач виявляє незнання більшої частини фактичного матеріалу або здобувач відмовляється відповідати на поставлені питання.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

100-бальною шкалою	Шкала за ECTS	За національною шкалою	
		Екзамен	залік
90-100	A	Відмінно	зараховано
82-89	B	Добре	
74-81	C	Задовільно	
64-73	D		
60-63	E		
1-59	Fx	незадовільно	не зараховано
1-34	F		

III. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ теми	НАЗВА ТЕМИ	Аудиторні заняття (в год.)		Самостійна робота (в год.)
		Лекції	Практ.	
1.	Політичні вчення Давнього Сходу	2	2	5
2.	Політичні концепції Античного світу	2	4	6
3.	Політичні ідеї Західної Європи періоду середньовіччя	2	2	5
4.	Погляди на політику і державу в епоху Відродження, Реформації в Західній Європі XVI ст.	2	4	5
5.	Політична думка періоду ранніх антифеодальних революцій у Голландії й Англії	2	2	5
6.	Політико-правові ідеї Німецького та Італійського Просвітництва XVII–XVIII століть	2	2	6
7.	Концепція держави і політики Французького Просвітництва у XVIII столітті	2	2	5
8.	Політичні теорії США у XVIII–XIX століттях	2	2	6
9.	Політична думка в Німеччині кінця XVIII – початку XIX століття	2	2	5
10.	Погляди на державу і політику в Англії і Франції в першій половині XIX століття	2	2	5
11.	Політико-правові теорії Європи в другій половині XIX століття	2	2	6
12.	Політико-правові ідеї в Європі на початку XX століття	2	2	5
13.	Політичні вчення Європи і Росії XX століття	2	2	6
14.	Сучасні тенденції розвитку концепцій держави і політики	2	2	5
Індивідуальне завдання		-	-	15
Всього 150 годин:		28	32	90

IV. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Тема 1. Політичні вчення Давнього Сходу

Виникнення політичних вчень.

Політичні вчення Давньої Індії.

Політичні вчення Давнього Китаю.

Політика - одне з найбільш уживаних слів у суспільному лексиконі. Давньогрецький мислитель Перікл стверджував, що лише дехто може творити політику, але судити про неї можуть усі.

Термін «політика» (грец. *politika* - державні і суспільні справи; *polis* – місто-держава) одержав поширення під впливом трактату Аристотеля про державу, правління та уряд - «Політика».

«Політика» означає прагнення до участі у владі або здійснення впливу на розподіл влади між державами, усередині держави, між групами людей. Існують різні визначення її змісту. М. Вебер: «Політика у вищому сенсі є життя, а життя є політика»; О. Шпенглер: «Політика - це процес управління»; О. Рени: «Політика - це боротьба інтересів, що маскується під боротьбу принципів»; А. Бірс: «Керівництво громадськими справами в ім'я особистої вигоди».

Прагнення зрозуміти, осмислити політику, виразити своє ставлення до цього поняття сягає корінням у ті далекі часи, коли почали формуватися перші держави. Початковою формою пізнання політичної думки була її релігійно-міфологічна трактовка, для якої типовими були уявлення про божественне походження влади, а правитель розглядався як земне втілення Бога.

Із середини I тисячоліття до н. е. політична свідомість почала поетапно набувати самостійного характеру. З'являються перші політичні концепції, які вже складали єдине знання.

У давніх народів Сходу (Китай, Індія, Шумер, Вавилон, Іудейська держава, Персія, Єгипет та ін.) та Заходу (Греція, Рим) політичні вчення будувалися на міфологічному уявленні про роль та місце людини у світі. Це був міфологічний політичний світогляд. Усі думки і погляди спрямовувалися у Космос - це порядок. Важка праця, голод, стихії і т. ін. - це проблеми Землі.

Таким чином, земні порядки, згідно з давніми міфологічними поглядами, перебувають у нерозривному зв'язку із загальносвітовими, космічними порядками, які мають божественне походження. Ці міфологічні версії цікаві для нас тим, що дають можливість зрозуміти процес регулювання суспільного та державного устрою, права і обов'язки людей, роль керівника у цьому процесові та як усе це контролювалось божественними силами.

Давні єгиптяни вважали, що ключ до проблем функціонування

державної влади, справедливості, правочинства знаходиться в руках богині істини - Маат і використовується жрецьями богині. Маат - божественний порядок і справедливість.

Творцем світу і усього живого на Землі, верховним царем і батьком інших богів єгиптяни вважали бога Сонця, бога-фараона Ра. Він мав владу над усіма богами і людьми впродовж багатьох тисячоліть. Згодом Ра передав владу своїм спадкоємцям - богам Осірісу, Ісіді, Сету, Гору та ін. Від них пішло більш як 340 фараонів-людей.

Таким методом пропагувалось божественне походження державної влади; виправдовувалась східна деспотія; утверджувалась система підпорядкування нижчих шарів вищим.

Суспільство уявлялось у давньому Єгипті як піраміда. Верх піраміди – боги і фараони. Низ - народ. Середина - жреці, знать, чиновники.

Виникнення держави в Єгипті прийнято відносити до IV тисячоліття до н. е. Це період формування перших теоретичних уявлень про державну владу. За формою державного правління Єгипет був теократичною східною деспотією (грец. *theos* - Бог, *kratos* - влада).

Це форма державного правління, за якої влада зосереджена в руках духовенства та верхівки церкви. В Єгипті фараона контролювали жреці.

Розвиток держави у Єгипті проходить ряд стадій. На території Єгипту формується 40 округів (номів), які спираються на родову організацію суспільства. Біля 3500 р. до н. е. ці округи об'єднуються у дві держави. Через 300 років потому вони зливаються в одну державу. Але залишається головна проблема - контроль центральної влади над округами. Цей час - пік розвитку і формування політичних учень, теорій. Про ці процеси свідчать такі документи політичної і правової думки давнього Єгипту, як «Повчання Птахотепа» - (біля III тисячоліття до н. е.), «Повчання Аменемопе» (X-IX ст. до н. е.) та ін.

Політичні вчення раннього Шумера, як і в Єгипті, джерелом влади визначали верховне божество, яке разом із підлеглими йому богами вирішувало земні питання та долі людей. Це збереглося на глиняних таблицях, які свідчать про реформи Урунімгіні – XXIV ст. до н. е., у законах Білалами - XX ст. до н. е., Царських списках - XX-ХІХ ст. до н. е. У цих документах захисником слабких, покровителем справедливості виступає Бог Шамаш. На того, хто наважився порушити «стежу Шамаша» - шлях правди, справедливості і права, - чекала неминуча і сувора кара. Хто порушував «стежу Шамаша», порушував право.

Шумерські і вавилонські керівники, законодавці наполегливо підкреслювали божественний характер своєї влади і своїх законів. В

одному з перших політико-правових документів «Закон Хаммурапі» (1792-1750 рр. до н. е.) вони закріпили цю основну ідею. З 282 статей цього кодексу збереглося 247. Законодавство зображалося як здійснення волі богів і передусім Шамаша. Відмінити закони ніхто не мав права. Закон утверджував справедливість, яка поділяла людей на рабів, вільних; визначала нерівність самих вільних, різні соціальні стани.

У середині I тисячоліття до н. е. в арійських племен, що захопили *Індію*, розпочалося творення класів. Їхньою провідною політичною ідеологією був брахманізм і буддизм. Обидва вчення ґрунтувалися на релігійно-міфологічному світогляді, викладеному у Ведах (вступ, знання) - давніх ритуальних книгах аріїв.

Духовним, соціальним, політико-правовим життям давнього суспільства Індії займалися жреці (брахмани). У Ведах йдеться про поділ суспільства на чотири варни (стани), які створені богами з тіла космічного велетня Пуруши (світове тіло і дух). Із уст виникли брахмани (жреці), із рук народилися кштарії (воїни), із стегон - вайші (селяни, ремісники, торговці), із ступнів - шудри (вільні низи). Рабів ця теорія не охоплювала. Дана теорія одержала назву «Світовий закон» (РТА). Вона визначала конституційну будову суспільства, місце, роль, становище, в тому числі і правову відмінність варн, а також права і обов'язки членів цих варн. Перші три варни вважалися повноправними общинниками. їм підкорялися і прислужували шудри. Але тільки брахмани і кштарії були панівними в суспільстві.

Ідеологія брахманізму була спрямована на утвердження родової знаті і здобула подальший розвиток у трактаті «Манавадхар-машастра» (Настанова Ману про драхму). Документ склався протягом II ст. до н. е. - II ст. н. е. Перекладається як «Закон Ману».

Основна ідея брахманізму - перевтілення душі людини після смерті, що буде блукати по тілах людей нижчого походження, тварин, рослин. Але якщо людина провела праведне життя, то відродиться в людині більш високого суспільного стану або перетвориться у небожителя.

Як людина виконує настанови дхарми (культові, суспільні, сімейні обов'язки, які встановлені богами для кожної варни), брахмани оцінювали за життя людини. Управляти державою, суспільними справами - це привілей тільки двох перших варн.

Іноземці, різні племена, які заходили на територію давньої Індії, за ідеологією брахманізму, одразу перетворювалися на рабів. Народжені від змішаних шлюбів шудр і рабів перетворювалися на недоторканих. Станова приналежність визначалася за народженням і була позитивною.

Весь світ підкоряється шляхом покарання, проголошував «Закон

Ману». Державна влада - єдине правління держителя. Така держава налічує сім елементів: 1. Цар (держитель). 2. Радник. 3. Країна. 4. Фортеця. 5. Казна. 6. Військо. 7. Союзники. Головним у цій низці є цар. Це у законах Ману називалося вченням про «семичленне царство».

Брахмани претендували на те, щоб держитель визнавав верховенство релігійного закону над світським. Жреці боролися за політичну гегемонію в суспільстві. Про це йдеться в трактаті «Артхашастра» (Настанова про користь). Автор - брахман Каугілья (радник царя Чандра-гупти, засновника в IV ст. до н. е. могутньої імперії Маур'єв).

Провідна ідея трактату: цар повинен дотримуватись постанов палацевого жреця, як учень підкоряється учителю, як син батькові, як слуга панові. Разом із тим у трактаті «Артхашастра» головна законодавча діяльність відводиться держителю. З чотирьох видів узаконення драхми: царського указу, священного закону (дхармашастри), судового рішення, звичаю вищою силою володіє тільки царський указ.

Проти настанов жреців, політико-правових учень брахманізму, Закону Ману в VII-VI ст. до н. е. виступив засновник буддизму принц Сіддхартха Гаутама, названий у миру Буддою, тобто просвітленим (623-544 рр. до н. е.). У північній частині Індії його звали Шак'я Муні – засновник «науки про праведність».

Самий ранній документ, що дійшов до нас, - звід буддійського канону «Типітака». Перекладається як «Три кошики», тобто три частини документа. Це період II-I ст. до н. е. Провідна ідея раннього буддизму – визволення людини від страждань, причиною яких є світські бажання.

За Буддою варни в індійському суспільстві розподілялися таким чином: 1. Кштарії. 2. Брахмани. 3. Вайшії. 4. Шудри. Спочатку буддизм відображав погляди рядових хліборобів та міської бідноти. Згодом буддизм значно змінюється. У ньому робиться акцент на покірність, вимогу не виступати проти існуючої влади, відмову від крайнього аскетизму.

За царя Ашока (імперія Маур'єв - III ст. до н. е.) буддизм стає офіційною ідеологією, а цар Ашока переходить у буддійську віру. Це період 268-232 рр. до н. е. Буддизм став впливати на законодавство, як визнана державна релігія й ідеологія, і поширюватися на інші країни ново-східної Азії.

Ідеологія політичної думки давньої Індії, яка увібрала в себе елементи брахманізму, буддизму, інші погляди, породжує нове спрямування - Індуїзм.

Перші політичні ідеї в *Давньому Китаї* зафіксовані у книзі історичних передбачень «Шу дзін» (VIII ст. до н. е.). Виникнення держави трактувалось як божественна воля, божественне походження. Держава - «Піднебесна». Імператор - «син Неба», втілення Бога на Землі, посередник між Небом і Землею, мав можливість впливати на атмосферні процеси, що гарантувало населенню врожай. Тільки «син Неба» знає «дорогу Неба», «дорогу до Неба», що в китайській філософії означало «Дао».

Головне призначення «сина Неба» - забезпечити у світі й у «піднебесній» гармонію, яку накреслив Хунг фан (Великий план). Гармонія забезпечувалася дотриманням восьми елементів у керуванні: 1. Піклування про продукти. 2. Забезпечення предметами першої необхідності. 3. Піклування про жертвопринесення. 4. Піклування про публічні роботи. 5. Піклування про науку. 6. Проведення справедливого покарання. 7. Піклування про гостей. 8. Піклування про військо.

Великий план «Хунг фан» указував на три принципи, якими повинен керуватися імператор: 1. Справедливість; 2. Жорстокість; 3. Ласка. Цим забезпечують п'ять благ для своїх підданих: 1. Довголіття. 2. Здоров'я. 3. Багатство. 4. Любов до всього доброго і гарного. 5. Смерть, що завершує життя. Великий план передбачав п'ять основних категорій, на яких тримається суспільство: залежність сина від батька, дружини від чоловіка, молодшого брата від старшого, підданого від пана, друга від друга.

У VI ст. до н. е. формується політичне вчення «даосизм», яке пов'язане з ім'ям Лао-цзи. Основні політичні вчення викладені в книзі «Дао-де цзин» (книга про Дао і Де). «Дао» - це щось невидиме, невловиме, нематеріальне. Водночас «Дао» засновує, пронизує, завершує усі явища і предмети. Людина може наблизитися до «Дао» тільки, коли відійде від навколишнього світу. «Дао» - найвищий безликий абсолют. Держава, суспільство, людина - природні частини «Дао» і Космосу. Усі вони підпорядковані законам вічності.

Даосизм критикував керівників держави за те, що вони занадто діяльні, встановлюють податки, приймають заборонні закони, ведуть війни. Пропонували такий варіант керівництва, коли кращим правителем вважався той, про якого народ знає лише те, що він існує. Лао-цзи виступив проти прогресу, вважаючи, що селитися треба ближче до землі, жити у маленьких розрізних селах, відмовитись від сучасних засобів виробництва. Він утримував народ від знань, бо важко управляти народом, коли в нього багато знань.

Соціально-політична і правова концепція даосизму являла собою реакційну утопію. Містицизм і таємничість даосизму викликали до нього величезний інтерес. Імператор, його оточення, селяни

сприйняли це вчення.

Розквіт політико-правової думки в Китаї припадає на другу половину I тисячоліття до н. е. і пов'язаний з великим мислителем-моралістом *Конфуцієм* (551-479 рр. до н. е.). Його вчення дістало офіційну назву «конфуціанство». Провідні ідеї викладені в книзі «Лунь юй» («Судження та бесіди»). Вчення захищало інтереси шарів, які слід було примирити - майнову знать та наслідну знать.

Основні категорії конфуціанства: 1. Поняття благородного мужа. 2. Поняття людинолюбства. 3. Дотримання правил ритуалу. Державою керують благородні мужі на чолі з держителем - «сином Неба». Люди поділяються на «вищих» і «нижчих» і так повинно бути завжди. Благородний муж визначається не за ознаками походження, а за моральними якостями та знаннями. Їхнє завдання - виховувати в собі і поширювати повсюди людинолюбство.

Людинолюбство - це: 1. Турбота про батьків. 2. Турбота про дітей. 3. Турбота про старших і т. ін. Загальний принцип взаємин між людьми повинен складатися таким чином, щоб не робити іншим того, чого не бажаєш собі. Перенесений до сфери політико-правових відносин цей принцип мав служити фундаментом усієї системи управління. Імператор повинен був ставитися до підданих, як до своїх дітей. Державна влада за Конфуцієм - це як порядки у великих китайських сім'ях, де все залежало від батька.

Конфуцій рішуче виступав проти управління в державі на основі закону. Він заперечував насилля і говорив, що непотрібно, управляючи державою, вбивати людей. Якщо імператор буде прагнути до добра, то і народ буде добрим.

Просвітницька діяльність Конфуція та його послідовників привела до того, що з II ст. до н. е. та аж до 913 р. н. е. у Китаї офіційною ідеологією було конфуціанство, яке стало відігравати роль державної релігії.

З критикою правління наслідної знаті (аристократії) та всіх інших учень виступив *Мо-цзи* (479-400 рр. до н. е.) - засновник школи моїстів. Його вчення викладені в книзі «Мо-цзи». Він розвивав ідею природної рівності усіх людей, виступив з обґрунтуванням договірної концепції виникнення держави, в основі якої лежить ідея приналежності народові верховної влади.

Моїзм виражав інтереси дрібних власників, вільних землеробів, ремісників, торговців, нижчих членів у державному апараті, соціальне становище яких було непостійним. Джерелом мудрості Мо-цзи вважав не природжене добродійство і не читання книжок, а знання, здобуті із життя простого народу.

В історії розвитку китайської політичної думки вчення Мо-цзи займає проміжний ступінь між конфуціанством та легізмом. У цілому

Мо-цзи в політичній думці Китаю зробив дуже істотний висновок, що бідність - це коріння безладу і хаосу в управлінні.

У IV ст. до н. е. з'явилася книга «Шан цзюнь шу» (книга правителя області Шан), яку написав *Гунсунь Ян* (390-338 рр. до н. е.), відомий під ім'ям Шан Ян, який заснував школу законників. Він пропонував встановити єдині для всієї держави закони, а весь Китай об'єднати шляхом загарбницької війни. Управління повинне спиратися на закони і суворі покарання.

Вчення Шан Яна просякнуте ворожістю до людей, низькою оцінкою їхніх якостей. Лише насилля над громадянами приведе до порядку, стверджував Шан Ян. Він проповідував ідею, що мудрі творять закони, а дурні обмежені ними. По суті справи закон виступає як форма примусу. Закон упроваджував колективну відповідальність і колективне стеження, яке переходило в тотальне, починаючи з сім'ї і закінчуючи селом, селищем, містом, державою.

Легізм у давньому Китаї посилив деспотизм, породив жах, всезагальну підозру. У II-I ст. до н. е. конфуціанство, доповнене ідеями легізму, утверджується як державна релігія Китаю.

Даосизм, переплітаючись з буддизмом та іншими місцевими віруваннями, набуває риси «Магії», але втрачає свій вплив у політичній ідеології.

Офіційним вченням імператорського Китаю конфуціанство залишалось до Синхайської революції 1911-1913 рр.

Тема 2. Політичні концепції Античного світу

Політичні концепції Стародавньої Греції.

Політичні теорії Стародавнього Риму.

Політичні ідеї раннього християнства.

Зародження політичних вчень Августина Блаженного.

У середині I тисячоліття до н. е. у Греції завершується перехід до рабовласницького ладу. Починають виникати самостійні і незалежні окремі міста-держави - Поліси. Територія такого міста-держави (сам поліс + прилеглі до нього селища) іноді об'єднувала чисельність населення до 100 тис. осіб.

У VII-V ст. до н. е. у полісах постійно велася запекла боротьба за владу між родовою аристократією, яка переросла на рабовласницьку спадкоємну знать та торгово-ремісничими колами, що утворили разом з окремими верствами селянства табір демократії. Практично це була боротьба між аристократами і демократами за владу в полісах. Наприклад, у Спарті перемогли аристократи, а в Афінах - демократи. Бували періоди, коли владу захоплювали тирані й олігархи.

Ці процеси знайшли своє відображення в політичних вченнях і теоріях того часу, які можна поділити на три періоди.

Ранній (або перший) період. IX-VI ст. до н. е. Час виникнення давньогрецької державності. Формуються філософський, політичний підходи до проблем держави. Це період Гомера, Гесіода, Піфагора, Геракліта.

Другий період. V - перша половина IV ст. до н. е. Час розквіту філософської та політичної думки давньої Греції - Демокріт, софісти, Сократ, Платон, Арістотель.

Третій період. Друга половина IV-II ст. до н. е. Період, коли розпочався занепад давньогрецької державності, завоювання полісів Македонією, а потім Римом. Це час Епікура, Стоїків, Полібія.

Політичні вчення та ідеї будувалися на древніх міфах, основа яких була релігійною.

У ранньому періоді міфологічна політична думка трактувалася як боротьба богів за владу над світом. Зміна верховних богів проходила у такому порядку - Уран, Крон, Зевс і, звичайно, це впливало на всі процеси, форми, правила, порядки земного громадянського життя і долі людей. Давні мислителі і теоретики у своїх вченнях доводили, що встановлення справедливості, законності, виникнення полісів пов'язане з установленням влади богів-олімпійців на чолі із Зевсом.

Гомер у поемах «Іліада», «Одіссея» (VIII ст. до н. е.) оповідає, що Зевс виступив свого часу захисником загальної справедливості,

стежив за дотриманням морально-правових норм у суспільстві і суворо карав тих, хто чинив насильство і несправедливий суд. Гомер вводить у політичний обіг такі поняття: «дике» (справедливість) і «темис» (звичай, звичає, право).

Гесіод у поемах «Теогонія», «Важкі дні» («Роботи і дні») (VII ст. до н. е.) розвиває ідеї права, справедливості. Боги виступають як представники морально-правових принципів і сил.

Політико-правові ідеї «Семи мудреців», а це Фалес, Піттак, Періандр, Біант, Солон, Клеобул, Хілон - VII-VI ст. до н. е., спрямовані на створення і панування справедливих законів у житті полісів.

За вдосконалення суспільних і політичних порядків у VI-V ст. до н. е. виступив *Піфагор* (близько 570-500 рр. до н. е.). Він відстоював аристократичні ідеали правління «кращих» і різко критикував демократію. Справедливість, за Піфагором, полягає у відплаті рівним за рівне. Ідеал - це поліс, у якому панують справедливі закони.

До розуміння загального логосу (керуючого розуму) у розвитку політичної думки VI-V ст. до н. е. прийшов *Геракліт* (близько 530-470 рр. до н. е.). Загальному логосу необхідно наслідувати все життя. Виходячи з цього, він поділяє людей на такі категорії: 1. Мудрі. 2. Нерозумні. 3. Кращі. 4. Гірші. Соціально-політичну нерівність Геракліт виправдує, тому що вона немінуча, правомірна і справедлива в результаті загальної боротьби.

У першій половині IV ст. до н. е. починається другий період розвитку і розквіту давньогрецької політичної думки. Одним із перших Демокріт (біля 470-360 р. до н. е.) робить спробу розглянути проблему виникнення і становлення людини, людського роду, суспільства - як частини природного процесу світового розвитку.

Держава за Демокрітом - це загальне благо і справедливість. Інтереси держави повинні завжди бути на першому плані, а потім - громадяни. Для збереження держави необхідні єдність і взаємодопомога всіх громадян. Демокріт захищає демократію. Але за духом йому більше подобається аристократія. Вона краща, тому що повинні керувати кращі. Вони мають високі розумові і моральні якості.

Друга половина V ст. до н. е. - розквіт рабовласницької демократії, центром якої стали Афіни. Цей період називають «золотим віком» розвитку політичної думки афінської демократії чи ще - «вік Перікла» - вождя Афін. Великий вплив на процеси і події цього часу справили софісти (мудрі), від грец. *sofos* - мудрий. Вони навчали мистецтва сперечатися, доводити, виступати в суді, на народних зборах.

У центрі політичних вчень софістів стояли такі проблеми: 1. Право. 2. Політика. 3. Мораль. 4. Прийоми доказів. 5. Ораторське мистецтво. Ще у стародавні часи софістів поділяли на два покоління -

«старших» і «молодших». До «старших» софістів належали Протагор, Горгій, Гіппій, Антіфонт та ін. Їхні погляди були прогресивними, вони виступали за демократію. «Молодші» софісти - це Фрасімах, Пол Агригентський, Каллікл, Ликофрон, Алкідам Слейський та ін. Вони також були прихильниками демократії, але водночас вітали такі форми правління в державі, як аристократія і навіть тиранія.

Сократ (469-399 рр. до н. е.) ще за життя був визнаний наймудрішим із усіх людей. Піддавав гострій критиці софістів, але деякі їхні вчення та ідеї, такі як природне право, закон поліса, підтримував і навіть розвивав. Він убачав у них розумний початок і тому такі поняття, як розумне, справедливе, законне вважав рівнозначними, тотожними. Сократ був принциповим прихильником законності. Він симпатизував формам державного управління аристократичної, поміркованої олігархії. Вкрай негативно ставився до «крайньої» демократії. Правити в державі повинні знаючі. Ідеальним було уявлення про розумно-справедливі засади держави і права.

Найвизначнішим мислителем не тільки античності, а й усієї політичної і філософської теорії був *Платон* (427-347 рр. до н. е.), учень Сократа, який у 387 р. до н. е. придбав на околиці Афін «гай», який дістав ім'я героя Академа, створив школу, що стала Академією, керував нею до кінця життя, а академія проіснувала до 529 р. н. е.

Платон написав праці, в яких торкався політичних питань: «Держава», «Політика», «Закони» та ін. Основна ідея його вчень полягає в тому, що ідеальний державний лад поєднає Космос і людську душу. Душа людини складається з трьох складових, чи з трьох частин: 1. Розумна. 2. Люта. 3. Прагнення (бажання). Аналогічні складові є в державі: 1. Дорадче. 2. Захисне. 3. Ділове. Їм відповідають три стани: 1. Правителі. 2. Воїни. 3. Виробники (ремісники і хлібороби). Справедливість полягає в тому, щоб кожен займався своєю справою і не втручався в чужі. Справедливість - це ще і дотримання ієрархії в суспільстві і державі. Хто порушить її, скоїть найстрашніший злочин. Цим вченням Платон виправдовував розподіл людей на вищих і нижчих від народження, нерівність. Самовільний перехід з нижчого стану у вищий неприпустимий.

Ідеальна держава - це справедливе правління кращих (аристократії). Платон указує на п'ять видів чи форм державного устрою: 1. Аристократія. 2. Тимократія (форма держави, у якій панує лютий дух і така держава буде вічно воювати). 3. Олігархія. 4. Демократія. 5. Тиранія. Чому п'ять? Тому що таким є душевний склад людей. Форми проходять повний цикл, змінюючи одна іншу.

Платон розробив вчення про створення наддержавного керівного органу. Особливі «вічні збори» з десяти самих мудрих і старих, яким вручається доля держави. Він розрізняє два види

державного устрою. Один, де над усім стоять правителі. Інший, де і правителям прописані закони.

Арістотель (384-322 рр. до н. е.) вступив в Академію Платона. Відкриває свою школу «Лікей». Учні, що навчалися в лікеї, були ліцеїстами. Свої основні політичні вчення Арістотель виклав у трактатах «Політика», «Етика», «Афінська політика» та ін. Він заявив: «Платон мені друг, але більший друг - істина».

Арістотель розрізняв два види справедливості: 1. Що зрівнює (сфера застосування цього принципу - галузь цивільно-правових угод, відшкодування збитку, покарання). 2. Що розподіляє (розподіл загальних благ по достоїнству, пропорційно до внеску того чи іншого члена суспільства).

Держава - продукт природного розвитку, вища форма спілкування. Людина за своєю природою істота політична. Приватна власність корениться в природі людини, в її природній любові до себе. Громадянин - це той, хто може брати участь у законодавчій і судовій владі даної держави.

Арістотель назвав правильні форми держави: 1. Монархія. 2. Аристократія. 3. Політія (править більшість в інтересах загальної користі). Неправильні форми держави: 1. Тиранія. 2. Олігархія. 3. Демократія. Самою правильною формою він вважав політію (суміш олігархії і демократії), найгіршою - тиранію. Але Арістотель різко критикував крайню демократію. На його погляд, демократія повинна бути поміркованою.

Кращою є держава, в якій багато рабів. У такій державі позбавлені громадянських прав ремісники, торговці, матроси. Земля в такій державі поділяється на дві частини. Одна - в загальному користуванні всієї держави. Інша - в приватному володінні громадян. Війна - це полювання на рабів.

Право, як політичне явище, Арістотель назвав «політичним правом». Воно поділяється на природне й умовне волеустановлення. Природне право - те, яке скрізь має однакове значення і не залежить від його визнання чи невизнання. Умовне право те, яке спочатку могло бути будь-яким, але оскільки воно окреслене, ця невизначеність припиняється. Під умовним правом мається на увазі все те, що в подальшому стало позначатися як позитивне право. До умовного права Арістотель відносить установлення закону і загальних угод. Він говорить так само про писаний і неписаний закони. Під неписаним законом, що теж відноситься до умовного (позитивного) права, маються на увазі правові звичаї (звичаєве право).

Із середини IV ст. до н. е. грецькі міста-держави (поліси) починають втрачати свою незалежність. Їх завойовують спочатку *Олександр Македонський* (336-323 рр. до н. е.), а в II ст. до н. е. - Рим.

У такій складній ситуації для Греції починається третій період розвитку політичних вчень (друга половина IV-II ст. до н. е.). Найбільш яскравим представником був *Епікур* (341-270 рр. до н. е.). Він відстоював рабовласницьку демократію, вважав, що закони і держава існують не природно, а встановлені.

Стоїки виступили проти політико-правових вчень Епікура. Засновником стоїцизму вважається *Зенон* (336-264 рр. до н. е.). Термін «стоя» (колонада, галерея) - назва портика в Афінах, де збиралися учні і де викладав свої ідеї засновник школи Зенон Китійський.

Стоїцизм створив вчення про долю. Доля - це «природний закон» (загальний закон), що має божественний характер і зміст. Держава - природне об'єднання, а не штучне, умовне чи договірне утворення. Стоїки виступили проти родини, індивідуального шлюбу, за спільність дружин. Вони також виступили проти судів, храмів, шкіл, торгівлі, грошей. Вільними є тільки мудреці та царі. Вони виступили за кращий державний лад, суміш демократії, царської влади і аристократії. Державні закони, що відповідають загальному природному закону, повинні неухильно дотримуватися і виконуватися.

Під впливом стоїків сформувалася політична концепція Полібія (200-120 рр. до н. е.) - останнього великого мислителя стародавньої Греції. Він написав роботу «Історія» у 40 книгах. У ній розповідається про шлях римлян до світового панування. Розвиток суспільства трактується як нескінченний рух по колу, у ході якого форми правління змінюються, переходять одна в іншу і знову повертаються. Круговорот - це послідовна зміна шести форм держави: 1. Монархія. 2. Тиранія. 3. Аристократія. 4. Олігархія. 5. Демократія. 6. Охлократія (панування черні і юрби) - найгірша форма держави.

Таким чином, антична політична ідеологія Стародавньої Греції зробила великий внесок у розвиток і розробку теоретичних проблем щодо держави, громадянських прав і свобод, політики і права в цілому.

У I ст. до н. е. завершилася організація величезної *Римської імперії* з розвинутим рабовласницьким ладом, яка, переживаючи кризу, розпадається на західну - столиця Рим і східну імперію - столиця Константинополь. Східна імперія Візантійська, яка мала дипломатичні, торгові, військові відносини з Київською Руссю, проіснувала до 1453 р.

Розвиток політичних вчень Стародавнього Риму прийнято поділяти на три періоди: 1. Царський (754-510 рр. до н. е.). 2. Республіканський (509-28 рр. до н. е.). 3. Імператорський (27 р. до н. е. - 476 р. н. е.). Політичні вчення Риму створювалися в боротьбі ідеологій окремих верств населення: між патриціями і плебеями, нобілітетом (прихильники верхів суспільства) і популярами (прихильники вільних низів), вільними і рабами.

Плебеї боролися за зрівняння свого положення з патриціями. Ця боротьба привела до реформ Сервія Туллія, і плебеї були включені до складу «римського народу», що був поділений на п'ять розрядів за майновою ознакою. Ідеологи плебеїв - брати Тиберій і Гай Гракхи. Їх обрали народними трибунами. Вони виступили проти великого землеволодіння, за роздачу землі безземельним, будівництво доріг, зниження ціни на хліб, судові реформи, прийняття нових прогресивних законів. За ці ідеї і пропозиції їх знищили - Тиберія в 133 р., Гая - в 122 р. до н. е.

У V ст. до н. е. плебеї зажадали складання писаного законодавства. Такий документ давньоримського права нам відомий як Закони XII таблиць. Перші десять таблиць були прийняті в 451 р. до н. е. і ще дві - в 450-449 рр. до н. е.

Знаменитим творцем політичних вчень, ідеологом римської аристократії в період республіки був державний діяч, оратор і юрист Марк *Туллій Ціцерон* (106-43 рр. до н. е.). Свої погляди і вчення він виклав у роботах - «Про обов'язки», «Про державу», «Про закони». Автор повчає, що держава має природне походження. Громади виникають від природи, тому що люди наділені богами прагненням до спілкування.

Об'єднання людей у державу відбувається через потребу людей жити разом. Державна влада повинна знаходитися в руках мудреців. Якщо люди будуть жити за завітами і звичаями батьків, то держава стане вічною. Мета такої держави - охороняти майно та інтереси громадян.

Ціцерон визначає три основні форми держави: 1. Царська влада - монархія. 2. Влада оптиматів - аристократія. 3. Влада народу - демократія.

Найкраща форма держави - монархія. Політичний ідеал Ціцерона – аристократична сенатська республіка. Найдосконаліша і найстійкіша форма правління - суміш цих трьох форм.

Роботи Ціцерона про розходження між природним правом, правом народу і правом римських громадян є самими ранніми.

У I ст. н. е. у Римській імперії стала швидко поширюватися нова релігія - *християнство*. У розвитку й організації християн розрізняють два етапи: «апостольська церква» (II ст. н. е.) і «єпископальна церква», яка прийшла їй на зміну (друга половина II ст. н. е.). Це все є в книгах «Нового завіту».

У ранньохристиянській літературі «Откровення Іоанна» - «Апокаліпсис» християни мріяли про знищення «великої блудниці» - Римської імперії. Вони чекали пришествя месії Христа - рятівника, Божого посланника, який знищить зло та встановить обіцяне пророками «царство небесне».

З II ст. н. е. в християнські громади вступають і багаті власники. До середини II ст. н. е. в християнстві складається церковний апарат і керування громадами переходить до рук єпископів, які утворили клір (духівництво), що стоїть над віруючими. Духівництво розробляє свою систему обрядів і служб.

З IV ст. н. е. імператори вже змушені брати до уваги християнство, церкву цієї релігії і навіть шукати у неї підтримки. У 313 р. за правління імператора Костянтина християнство оголошене рівноправним з іншими релігіями, а в 324 р. пануючою релігією.

Починається боротьба між церквою і різними ересями (опозиційні вчення). Виникають секти єретиків монтаністів, гностиків. Вони проповідують інші вчення, погляди, теорії. У Північній Африці секта донатистів виступила за чистоту церкви. У відповідь на дії єретиків церква звертається до імператора, вимагаючи збройним шляхом розгромити секти єретиків.

Визнання християнства державною релігією привело до того, що: 1. Імператори прагнули до авторитарного рішення релігійних питань. 2. Церква не бажала перетворюватися на слухняних виконавців світської влади. 3. Церква сама хотила брати участь у політичній владі. 4. Церква вимагала від держави допомоги в боротьбі з ересями та в охороні церковних багатств.

Зазіхання церкви на участь у державній владі обґрунтовувалося теократичними теоріями. Одним із перших, хто розробив теорію теократії і взяв активну участь у цькуванні єретиків у 395 р. н. е. і до кінця життя, був єпископ Гіпиона (Північна Африка, поряд із Карфагеном, на той час римська провінція) в миру Аврелій Августин.

Правосвідомість Аврелія Августина формувалася під впливом різних течій і вірувань, з якими він ознайомився через праці від Ціцерона до Платона. Аврелій ставши на бік християнства, зробив блискучу кар'єру. Спочатку - пресвітер, а потім - єпископ Гіппона, де прослужив до самої смерті - 430 р. н. е.

Політичні погляди Августина Блаженого викладені в роботах «Про град Божий», «Про вільну волю». У цих роботах він повчав, що у світі існує дві держави: 1. «Божий град» - церква. 2. «Град земний» - держава. Церква мандрує землею, маючи мету на небі.

До граду божого належить перший праведник Авель. Засновником граду земного був братовбивця Каїн. Держава - створіння людське, його ціль - тимчасова. Воно створено насильством і тримається примусом. Держава земна має два види: 1. Організація насильства і розбою, що починається з братовбивці Каїна. Продовжується братовбивцею Ромулом. Уособлює гріх, несправедливість і насильство. 2. Держава служить церкві, допомагає небесному граду направляти світ земний до світу небесного. Зберігає і

підтримує єдність образу людських думок і бажань.

Августин - один із перших церковників, який закликав збройним шляхом покінчити з ересями, насильно провести водохрещення невірнучих.

Він розробив політичне вчення, яке виправдовує рабство. Рабство не створене природою чи правом народів. Джерелом рабства є гріх біблійного Хама. Гріх - перша причина рабства. Це буває не інакше як за судом Божим, у якого немає неправди. Джерело рабства окремих людей - військовий полон, оскільки війни, за вченням Августина, не суперечать Божим заповідям.

Божественним установленням є приватна власність, майнова нерівність, розподіл на бідних і багатих. Господь створив багатого, щоб допомогти бідному, бідного, щоб випробувати багатого.

«Християнська держава» - зразок «земного граду». Форма християнської держави за Августином - це рабовласницька християнська держава. Керується: 1. За участю духовенства. 2. Насильно придушується іншомислення. 3. Веде агресивні війни.

Августин створив теорію і розробив закон про справедливість. Справедливість - це покарання за гріх і полягає в тому, що людина втрачає те, чим вона не захотіла добре скористатися.

Тема 3. Політичні ідеї Західної Європи періоду середньовіччя

Теократичні вчення Августина Аврелія і тираноборська концепція Іоанна Солсберійського.

Політичні ідеї середньовічних єресей.

Хома (Тома) Аквінський. Політична теорія середньовічної схоластики.

Вчення про закони і державу Марсілія Падуанського.

До IX-X ст. Західна Європа була роздроблена на значну кількість невеликих феодальних держав, майже незалежних від центральної влади. У цій ситуації особливе місце займала католицька церква (західна, яка відокремилася від православно-східної в результаті поділу церков у 1054 р.). У католицькій церкві були свої судді, збройні сили. Низка норм, установлених церквою, мала юридичне значення - канонічне право.

Найвищої могутності католицька церква досягла при Інокентії III. Папа з 1198 р. (1160-1216). Він оголосив себе не тільки спадкоємцем апостола Петра, а й «вікарієм Ісуса Христа». Була створена незалежна церковна держава - Папська область. Королі розглядалися як васали папи. Домагання церкви і духовенства світської влади обґрунтовувалися теократичними теоріями.

Основна суть теократичних теорій: 1. Держава займає підлегле стосовно церкви положення. 2. Світські правителі повинні бути підвладні церкві не тільки як прості віруючі, але й у прийнятті і здійсненні політичної влади.

З цією метою церква використовувала вчення Августина Аврелія «Моральний закон», відповідно до якого церкві належить право оцінювати і «судити» дії імператора як християнина і як носія влади. За «теорією двох мечів», розробленою Августином, імператор одержує свій меч від церкви. Тому повинен служити своїм мечем тільки їй. За «теорією Сонця і Місяця», Місяць одержує свій блиск від Сонця. Так королівська влада запозичує свій блиск і авторитет у Папи.

Для непокірливих королів церква використовувала «тираноборчу концепцію», яку створив англійський богослов, історик, юрист Іоанн Солсберійський (народився за різними даними у 1115/1120 рр. - помер у 1180 р.) та виклав у роботі «Полікрат», яка трактується як «Вседержитель» 1159 р. Дана праця вважалась головною з проблем держави та влади. Тільки з появою робіт Фоми Аквінського вона починає втрачати своє значення.

Крізь всю його політичну та релігійну концепцію проходить ідея, що церква має право втручатися в справи держави при формуванні державних органів. Основна ідея «тираноборчої

концепції»: 1. Держава подібна до тіла. 2. Князь - його голова. 3. Сенат - серце. 4. Судді - вуха і мова держави. 5. Душа держави - священник.

Світська влада прагнула створити свої вчення, щоб обґрунтувати свою незалежність від церкви. При цьому часто посилялися на ті самі вчення і теорії.

Ересю в середні століття у Європі називалося релігійне вчення, що не визнавалося офіційним. Воно проповідувало основні ідеї - догмати християнства, але розуміло і тлумачило навчання інакше, ніж пануюча церква. Слово «*heuresis*» грецьке, означає відбір вчення.

Ересі були такого характеру і напрямку: 1. Багато ересей - чисто богословські і не стосувалися суспільно-політичних проблем. 2. Небезпечні ересі для церкви були ті, які, волаючи до текстів Нового завіту, обвинувачували духовенство у відступі від апостольських правил, у користолобстві, дармоїдстві, гордині, зарозумілості і зневазі до заповідей Христа. 3. Були ересі антифеодалного характеру. Засуджували не тільки церкву, а й кріпосництво, дворянські привілеї і право.

Наприкінці V - в середині VI ст. ересі в Західній Європі ще не мали масової бази. Але в X-XII ст. відбувається різке піднесення еретичних вчень і рухів. Це стосується передусім Північної Італії, Південної Франції, Німеччини. Першими еретиками Європи, які мали європейський резонанс і поклали початок широкому суспільно-політичному рухові, були болгарські богомоли (Болгарія X-XIII ст.).

Для боротьби з ересю римські папи організували ряд хрестових походів, відомих як Альбігойські війни. Була заснована інквізиція, орден домініканців і францисканців.

У XIV-XV ст. з'являються дві течії ще однієї нової ересі: 1. Бюргерська. 2. Селянсько-плебейська. Головна ідея цієї ересі полягала у вимозі «дешевої церкви», що передбачало скасування стану священників, ліквідацію привілеїв, багатства і нарешті, повернення до раннього християнства і його обрядів.

Бюргерські ересі представляли доктор богослов'я Оксфордського університету в Англії *Джон Уікліф* (1330-1384) і чеський теолог *Ян Гус* (1374-1415).

Джон Уікліф у своєму політичному вченні: 1. Наполягав на незалежній від Рима англійській церкві. 2. Був проти принципу непогрішності пап. 3. Виступав проти втручання церкви у справи держави. 4. Захищав приватну власність. 5. Відстоював розподіл суспільства на стани. При цьому доводив, що все це йде від Бога.

Ян Гус підтримував вчення *Джона Уікліфа*. Але висловив і свої погляди: проти привілеїв дворянства і церковних багатств. Його погляди збіглися з мотивами національно-визвольної боротьби мас Чехії проти німецьких феодалів. У 1415 р. *Яна Гуса* стратили за його

ідеї. Після цього розгорнулася національно-чеська війна проти верховної влади німецького імператора.

У «Гуситському русі» незабаром визначилися два напрямки чи дві течії: 1. Чашники. 2. Таборити. Програма чашників висувала такі вимоги: а) ліквідувати привілеї духовенства; б) позбавити церкву світської влади; в) передати церковні багатства державі; г) визнати самостійність чеської церкви. Програма таборитів полягала: а) у знищенні привілеїв німецького і чеського дворянства; б) у ліквідації церковної ієрархії; в) у ліквідації кріпосного права; г) у ліквідації феодальних повинностей; д) у забороні діяльності католицької церкви. Їхні вимоги були більш радикальними.

У XIII ст. папство в Європі досягло вершин могутності. Для боротьби з еретичними рухами була створена система схоластики. Це католицька теологія, орієнтована на виправдання постулатів віри засобами людського розуму. Поставлену задачу вирішував великий ідеолог католицизму, домініканський чернець *Хома Аквінський* (1225-1274).

В основі своїх робіт Хома Аквінський використовував тези Арістотеля. Хому стали називати Аквінат. Його твори «Про правління володарів» (1265-1266), «Сума теології» (1266-1274) та інші одержали статус офіційної енциклопедії церковної ідеології Середніх віків. У цих роботах Аквінат торкається питань держави, закону, права. Він - за активне вторгнення церкви в науку і філософію. Відповідно до вчення Хоми Аквінського світ заснований на ієрархії, на чолі якої стоїть Бог, а духовний світ на Землі очолює папа як намісник Бога.

Закон Аквінат визначає як загальне правило для досягнення мети. Він вивів чотири види законів:

I. Вічний закон - це коли сам божественний розум керує світом і цей закон лежить в основі усього світового порядку, природи і суспільства.

II. Природний закон трактується як відображення вічного закону людським розумом. До нього належать закони спільного життя, прагнення до самозбереження і продовження роду.

III. Людський закон розуміється Хомою як діюче право. Це вираження вимог природного закону і підкріплення його примусом і санкцією. Після гріхопадіння люди мають перекручену волю, свободу, заподіюють зло. Для виконання вимог природного закону необхідний примус людей шляхом застосування сили і страху покарання.

IV. Божественний закон, або «відвертий», - це Біблія.

Верховенством божественних законів, власне кажучи церковних, Хома Аквінський виправдовував втручання церкви у справи держави і боротьбу проти ересей.

У дусі середньовічної схоластики Хома Аквінський розрізняє

три елементи державної влади: 1. Сутність. 2. Походження. 3. Використання. Основною ознакою держави і влади є право видавати закони. В аристократії джерелом права є думка юриста. В олігархії - судова практика. У правильних формах держави існує законність і справедливність. У неправильних - усе навпаки.

Хома Аквінський назвав форми держави в такому порядку: монархія, аристократія, політія (править більшість в інтересах загальної користі), тиранія, олігархія, демократія. Йому більш за все подобалася монархія. Це - єдність. У світі - один Бог. У тілі - одне серце. У душі - розум. У бджіл - цариця. Республіка - погана держава, її роздирають безладдя, боротьба партій, угруповань. Це - прямий шлях до тиранії.

Головним у політичній схоластичній концепції Хоми Аквінського було виправдання: а) страт; б) гоніння еретиків; в) церковного контролю за розвитком науки; г) підпорядкування догмам католицизму; д) прославляння феодальної ієрархії; е) обґрунтування феодального права як божественного; ж) обґрунтування рабства (кріпацтва). Втручання церкви у справи держави. Усе це дало можливість католицькій церкві проголосити Хому Аквінського «святим», «ангеличним доктором». У 1879 р. спеціальним документом Папи Римського Хома Аквінський оголошується головним і єдиним щирим тлумачем теорії католицизму.

Наприкінці XIII - на початку XIV ст. у Західній Європі бурхливо розвивалися міста, торгівля, формувалася внутрішній ринок у країнах регіону. В цей час відбуваються серйозні зіткнення між Людвігом IV Баварським (1287-1347), німецьким королем з 1324 р., пізніше - імператором Священної Римської імперії з 1328 р. і папами Риму.

Одним із перших, хто виступив на захист Людвіга IV, був мислитель і філософ, францисканець *Вільям Оккам* (бл. 1285-1349). За його погляди і позицію католицька церква почала його переслідування. Він змушений був рятуватися втечею. Знайшов захист у німецького короля Людвіга IV, якому заявив: «Ти захищай мене мечем, я буду захищати тебе пером».

Основні політичні ідеї Вільяма Оккама: 1. Повна незалежність короля від папи. 2. Верховенство імператорської влади стосовно римського престолу. 3. Влада папи повинна залежати від собору віруючих. 4. Собор має право обирати і змищати римських пап.

Найбільш розроблене політичне вчення й обґрунтування в ньому боротьби між папами і світською владою, створив *Марсілій Падуанський* (1275-1343). Перед людиною стоїть два завдання: I. Щасливе життя на Землі. II. Райське життя після смерті. Друге завдання вирішити за допомогою знань на Землі неможливо, водночас як перше завдання давно вирішене.

Марсілій вивів поняття «правовий світ» - правильно побудоване суспільство, де всі розумно виконують свої функції, які відповідають побудові держави. Закон для Марсілія, передусім - настановче та примусове правило, котре підкріплено санкціями, що застосовуються в цьому житті. В такому випадку закон - це закон держави.

Марсілій розглядав дві юстиції і ділив їх на сфери впливу. Це - церква і держава. Церква займається Божими законами і не втручається у світські справи. Держава займається світськими справами і не претендує на духовенство і християнські вчення.

Божественне походження держави Марсілій відкидає, а доводить, що держава - результат природного соціального життя і досягнення людського розуму. В своїх політичних вченнях він довів, що держава - особлива юридична особа. Написав багато робіт, головна - «Захисник світу» (1324 р.).

Народ - носій суверенітету. Він же і верховний законодавець. Під народом Марсілій Падуанський розумів не весь народ, а тільки кращу і гідну його частину. Він поділяв членів суспільства на дві категорії:

I. Вища (військові, священники, чиновники).

II. Нижча (торговці, хлібороби, ремісники).

Державна влада може діяти тільки за допомогою видання законів. Марсілій Падуанський розрізняє два види законів за їх метою, змістом і способами забезпечення.

Божественний закон указує шляхи досягнення вічного блаженства, визначає розходження між гріхами і заслугами перед Богом, а також покарання і нагороди у потойбічному світі, де суддею є Христос. Ціль людського закону - справедливість і загальне благо, міцність і твердість влади. Закон людський забезпечується примусом. Людський закон повинен прийматися народом. Такому закону народ краще кориться.

Політичне вчення Марсілія Падуанського заперечувало церковний суд, інквізиторські трибунали. Він запропонував провести ряд заходів у суспільстві: 1. Реформу церкви. 2. Виборність священників. 3. Скасування ряду привілеїв пап. 4. Церква не повинна мати великої власності. 5. Священники повинні працювати і підкорятися державі. 6. Затвердження папи на престол св. Петра має залежати від світської влади.

Марсілій Падуанський розглядав проблему уряду, який забезпечує виконання законів. Він висуває й обґрунтовує: I. Принцип підзаконності всіх дій уряду, який створений для того, щоб здійснювати правосуддя і виконувати закони, що визначають цілі й порядок у суспільстві. II. Виконавець законів повинен обиратися тими ж, ким закон установлений, тобто народом, що має право покарати і

навіть скинути його.

Форма правління в державі - тільки монархія, але не спадкоємна, а виборна, за якої правитель, довічно обраний народом, буде правити на основі законів. Увесь народ Марсілій Падуанський поділяє на стани. Військові, священники, судді - головні і почесні стани. Хлібороби, ремісники, купці - простий народ.

За своє вчення в 1327 р. Марсілій Падуанський був відлучений від церкви папою й оголошений єретиком. Людвіг IV Баварський, німецький король, врятував його від інквізиції.

Тема 4. Погляди на політику і державу в епоху Відродження, Реформації в Західній Європі XVI ст.

Вчення Нікколо Макіавеллі про державу.

Теорія Жана Бодена про державний суверенітет.

Політико-правові ідеї Реформації.

Утопічний соціалізм і комунізм Томаса Мора і Томмазо Кампанелли.

Політико-правові ідеї тираноборців. Етьєн де Ла Боесі.

XVI століття - час розквіту мистецтва, науки, розвитку торгівлі, ремесел, час великих географічних відкриттів. XVI століття - епоха Відродження, Ренесансу, час накопичення капіталу, зародження в надрах феодалізму нового прогресивного капіталістичного способу виробництва. Цей період називають ще епохою Нового часу, епохою Гуманізму.

Яскравий представник Нового часу - *Нікколо Макіавеллі* (1469-1527), італійський мислитель, знавець античності. 14 років він був секретарем Флорентійської республіки, мав доступ до державних таємниць. Автор низки політико-правових робіт: «Государ» (1513 р.), «Міркування про першу декаду Тіта Лівія» (1519 р.), «Історія Флоренції» (1532 р.) та ін. Його роботи поклали початок політичній ідеології Нового часу, вільній від теології.

Основну ідею свого вчення Н. Макіавеллі обґрунтував таким чином: природа створила людей такими, що вони можуть бажати усього, але не можуть усього досягти. Через це люди підозрілі, честолюбні і ніколи не задовольняються своєю часткою. Тому завжди варто розраховувати на гірше.

Головний авторитет для Н. Макіавеллі - досвід історії. Етичні питання для нього не головне. У держави повинен бути міцний фундамент, сильна влада, інакше вона рухне. Для цього необхідні гарні закони, хороше військо, але гарних законів не буває там, де немає гарного війська. Опора закону - армія. Про право справедливості не йдеться. Для збереження держави, влади, досягнення своєї мети володар повинен уміти відступити від добра, порушити своє слово. Зберігати владу і державу треба будь-якою ціною, повчав Н. Макіавеллі.

Він вводить у політичне вчення термін *Stato* - держава. Створює вчення про «центральної адміністрацію» - володар, міністри, чиновники, радники, інші посадові особи. Уся влада повинна концентруватися в руках володаря і борони боже ще в кого-небудь. Н. Макіавеллі відкидає вчення про народ як носія і джерело верховної влади. У народу немає прав, і він - пасивна маса.

Нікколо Макіавеллі називають основоположником науки

політології. Він стверджував, що для збереження держави треба постійно вести боротьбу з ворогами. Є два способи: 1. Закон. 2. Сила. Перший спосіб притаманний людині. Другий - звіру. Тому володареві залишається бути левом і лисицею.

Він не повинен бути вірним договорам. Для зміцнення і розширення держави керівнику слід бути віртуозом лиходійства, підлості і зрадництва. Водночас - мужньою, з широкою душею людиною. Віроломство і жорстокість доцільно поєднувати так, щоб не підривати авторитет верховної влади. Головні аспекти політико-правових дій правителя: 1. Людей треба або пестити, або знищувати. 2. Краще убити, ніж погрожувати. 3. Краще жорстокість, ніж милосердя. 4. Краще вселяти страх, ніж любов. 5. Мета виправдовує засоби. Це все Нікколо Макіавеллі називав «високою політикою». Правитель знаходиться поза юрисдикцією суду.

Одним із перших «цінні думки» Н. Макіавеллі широко використовував для обґрунтування культу держави італійський диктатор Беніто Муссоліні.

Релігійні війни у Франції призвели до розпаду країни на воюючі між собою табори. З одного боку - католики, з іншого - протестанти. Міжусобиці заважали нормальному життю суспільства. З критикою такого становища й обґрунтуванням абсолютизму виступив у XVI ст. *Жан Боден* (1530-1596), юрист за освітою.

Жан Боден написав твір «Шість книг про державу» у 1576 р. Латиною для всієї Європи книга була видана в 1584 р. Основні політичні ідеї цієї роботи такі: 1. Ж. Боден виступив проти феодальної децентралізації. 2. Закликав припинити релігійний фанатизм. 3. Сама основна і головна ідея полягала в тому, що Ж. Боден перший в історії політичної думки сформулював і обґрунтував поняття суверенітету як суттєвої ознаки держави. Суверенітет - це абсолютна і постійна влада держави... Абсолютна, не зв'язана ніякими законами влада над громадянами і підданими.

Влада держави - постійна й абсолютна. Це вища і незалежна влада як усередині країни, так і у відносинах із закордонними державами. Вище носія суверенної влади тільки Бог і закони природи. Суверенітет Ж. Боден розумів як незалежність держави від Папи Римського, від церкви, від іншої держави.

Суверенітет як верховна влада дає права: 1. Видавати і скасовувати закони. 2. Оголошувати війну й укладати мир. 3. Призначати вищих посадових осіб. 4. Здійснювати верховний суд. 5. Милувати. 6. Чеканити монету. 7. Установлювати еталони міри і ваги. 8. Стягувати податки.

Державу Боден визначав як правове управління багатьма родинами і тим, що в них є загальне на основі суверенної влади.

Держава - це правове управління згідно зі справедливістю і законами природи.

Рабство Ж. Боден не визнавав і був проти його існування.

До демократії Ж. Боден ставився негативно, вважаючи, що при демократії багато законів, а загальна справа в упадкові. Краща форма держави – монархія. Монарх, як Бог, без перешкод править підданими. Влада передається спадкоємцеві, і вона існує тисячу років. Багато хто радить, але вирішує один.

Жан Боден виступив на захист приватної власності, тому що вона пов'язана з законами природи. Природний закон забороняє брати чуже, а майнова рівність - загибель для держави.

За способом здійснення влади Ж. Боден поділяє всі держави на три види: 1. Законні. 2. Вотчинні. 3. Тиранічні. У законних піддани коряться законам, а сам керівник лише законам природи. У вотчинних - силоміць, зброєю керівник захопив майно людей і править як батько в родині. У тиранічних - керівник нехтує природні закони, розпоряджається вільними людьми як рабами, а їхньою власністю як своєю.

У наш час вчення Жана Бодена досить актуальне. По-перше: Суверенітет притаманний тільки державі, як невід'ємна якість верховної влади в країні. По-друге: Суверенітет - необмежений, він або є, або його немає, його не можна обмежити. По-третє: Суверенітет - неподільний.

У першій половині XVI ст. у Німеччині, а потім по всій Європі розгорнувся масовий рух, що одержав назву Реформація (латинське *reformatio* - перетворення, перебудова). Основні і найближчі цілі Реформації: 1. «Виправлення» офіційної доктрини римо-католицької церкви. 2. Зміни церковної організації. 3. Перебудова взаємин церкви і держави.

Початком німецької Реформації, а разом з нею і початком усієї епохи ранніх буржуазних революцій, вважається 1517 рік, коли Лютер вивісив на дверях Віттенберзької замкової церкви і розіслав до багатьох міст Німеччини 95 тез, спрямованих проти продажу індульгенцій (відпущення гріхів за гроші). Практика відпущення гріхів за гроші не відповідає вченню Христа, це шахрайство, яке заслуговує осудження і заборони, вважав Мартін Лютер.

Лютер піддає критиці канонічне право, оскільки воно захищає папу. Менше критикує законодавство монарха. Реформатори на чолі з Мартіном Лютером висловили думку, що церква в тому вигляді, як вона склалася до XVI ст., взагалі не потрібна християнам. Вона заважає їхньому спілкуванню з Богом і виступає в ролі посередника між християнами і Богом.

Порятунок християн, вважав М. Лютер, не в церковних

службах, обрядах, іконах, свічках і т. ін., а в глибокій та істинній вірі в Бога. Порятунком досягається винятково вірою. Кожен віруючий може бути сам собі священиком. Це була перша ранньобуржуазна версія принципу рівноправності, що дістала назву «Всесвященства».

М. Лютер доводив у своїх політико-правових вченнях, що людина живе у двох сферах. 1. Сфера «євангелія» (релігійна сфера, ставлення до царства небесного). 2. Сфера «закону» (царство земне, держава). У роботі «Про світську владу» (1523 р.), М. Лютер висловив ідею про те, що тільки менша частина поводить по-християнському. Злих людей більше. Тому Бог увів два правління: духовне і світське (затримує злих). Закони світської влади стосуються тільки тіла і майна. Щодо душі, то світська влада ні права, ні сили диктувати їй закони не має.

Мартін Лютер виступив проти привілеїв церкви, духовенства. Відстоював самостійність держави стосовно церкви. Лютер закликав королів і князів до збройної боротьби проти пап, кардиналів і всього католицького духовенства, якщо вони будуть втручатися у справи держави.

У 1524 р. почалося загальне повстання селянства проти церкви і феодалів. Вони представляли другий табір.

Очолив селянську війну в Німеччині і другий табір *Томас Мюнцер* (біля 1490-1525 р.).

Програма Томаса Мюнцера - християнський соціалізм, відмова від формальної держави, а свою правоту і право доводити за допомогою Біблії. Він закликав до повного соціального перевороту суспільства і встановлення народної влади. Пік революції - Селянська війна в Німеччині 1524-1526 рр. Свої політичні погляди Т. Мюнцер виклав у «12-ти статтях» і в «Статейному листі». Перший документ - помірний, другий - радикальний. Усі питання вирішуються тільки за допомогою меча. Його вимоги: 1. Встановити систему виборів духовних осіб. 2. Скасувати кріпацтво. 3. Зменшити розміри податей. 4. Навести порядок в управлінні судами. 5. Домагатися справедливого суспільного ладу і т. ін.

Томас Мюнцер висловив ідею створення республіки. Створити надійну охорону основ держави. Розробити державну політику. Установити постійний контроль за державною діяльністю керівника. Це повинні здійснювати народні маси. Програма Т. Мюнцера і його політичні погляди виражали ідеї демократизму. Усі свої міркування, ідеї як теолог він брав з Біблії.

Боротьба з католицизмом, поширення лютеранства привели до появи більш радикальних релігійно-політичних течій Реформації - кальвінізму. У Швейцарії, в Женеві, жив *Жан Кальвін* (1509-1564).

Усю свою увагу Кальвін концентрує на проблемах держави,

права. Доходить висновку, що існує тільки один авторитет - Бог і одна головна книга - Біблія. Людина не в змозі проникнути в таємниці Бога. Треба церковну ієрархію відкинути. Держава створена Богом і ціль держави піклуватися про юстицію. Монарха треба контролювати тільки за допомогою законів. Кальвін не розумів, що таке розподіл влади, але мав ідею про легітимність влади. Погана влада - покарання Бога за гріхи людей. У гарних людей і керівники хороші. Тирани з'являються там, де народ погано веде себе і дає згоду на тирана, на рабство.

Кальвіністська ідеологія створювала умови для першої буржуазної революції в Західній Європі, а саме в Голландії, а потім в Англії.

Ж. Кальвін створив «нову церкву». Будувалася вона у такий спосіб: громада віруючих керувалася виборною консисторією, що складається з пресвітерів (старійшин), проповідників і дияконів. Ж. Кальвін надрукував богословський трактат «Наставляння в християнській вірі» 1536 р. Основна політична ідея кальвінізму: 1. Догмат про божественне призначення. 2. Бог заздалегідь визначив одних людей - до порятунку і блаженства, інших - до погібелі. 3. Люди неспроможні змінити волю Бога, але можуть здогадатися про неї з того, як складається в них життя на Землі. 4. Якщо професійна діяльність людей успішна, значить Бог піклується про них.

У догматі про божественне призначення для кальвіністів головне: 1. Завжди цілком присвячувати себе своїй професії. 2. Бути максимально ощадливим господарем. 3. Нехтувати насолодою і марнотратством. 4. Шляхетне походження при цьому не відіграє ніякої ролі. Цією ідеєю Жан Кальвін проповідував буржуазну соціально-економічну політику, а саме - культ заповзятливості, працьовитості, ділової чесності, вірності даному слову, укладеній угоді, особистому аскетизму, відділення домашнього господарства від промислу і вкладення всього прибутку в справу.

Державу і владу Ж. Кальвін оголосив божественними. Кращою формою правління він назвав олігархію, а найгіршою - демократію. За людьми повинне бути постійне тотальне стеження. Найменші порушення запропонованих норм громадського життя спричиняють тяжкі покарання, а за еретичні погляди проти кальвінізму - страта. Кальвіністська ідеологія вплинула на перші буржуазні революції в Нідерландах, Англії, Шотландії й інших країнах.

У боротьбі проти протестантства, Реформації католицька церква розгорнула Контрреформацію: 1. Переслідування еретиків. 2. Реорганізація інквізиції у бік посилення. 3. Заснований перелік заборонених книг, за їх читання відлучали від церкви. 4. Хома Аквінський був проголошений Тридентським собором 1545-1563 рр.,

головним учителем церкви у справі боротьби з Реформацією. 5. На базі вчень Хоми Аквінського починається друга хвиля схоластики (відірвані від реальності вчення) і ведеться підготовка єзуїтами підручника «полегшеної» схоластичної філософії.

Головним знаряддям католицької реакції стало «Суспільство Ісуса», засноване іспанським дворянином Ігнатієм Лойолой, що швидко перетворилося на чернечий орден єзуїтів - «бойовий загін войовничої церкви». У 1540 р. був затверджений папською буллою «Статут ордена». Єзуїти не йшли від мирського життя, залишалися в суспільстві, зміцнювали авторитет католицизму і поширювали його. Для завоювання розумом людей єзуїти опановували освіту і науку, ставши «орденом учених». З цією метою вони створили мережу своїх шкіл.

Основне правило Статуту ордену єзуїтів вимагало виконувати ряд розпоряджень: 1. Особлива обітниця слухняності. 2. Повне самозречення. 3. Рішуча відмова від власної волі. 4. Безумовна і повна покора керівникам ордену. Підлеглий повинен був дивитися на старшого як на самого Христа.

Єзуїти проникали в оточення монархів, схилили їх до боротьби з протестантством. Усували небажаних правителів, організовували і виправдовували замах на небажаних церкві королів. За вбивство монархів єзуїти викликали таке величезне обурення народу, що їхній орден часом заборонявся Ватиканом.

Правознавець за освітою, адвокат, депутат англійського парламенту, потім суддя, помічник шерифа Лондона, Лорд-канцлер *Томас Мор* (1478-1535) поступово стає досить відомим правознавцем, його лекції з великим інтересом відвідують навіть доктори теології. Основні ідеї його політичного бачення - поняття християнської любові, справедливості, служіння праву, захист інтересів людей, побудова справедливого суспільства. Праворозуміння Мора було більше світським, ніж у його попередників.

У 1516 р. Томас Мор опублікував працю «Утопія». Написана вона у формі діалогу. Моряк розповідає автору й іншим особам про різні країни, народи, у тому числі і про державу «Утопія», що знаходиться на острові.

У I частині Т Мор критикує: 1. Огородження землі в Англії. 2. Криваве законодавство Англії. 3. Порушує питання про причини злочинності в Англії. 4. Робить висновок, що приватна власність і гроші породжують злочини. 5. Створює вчення про сутність держави і права. 6. Підкреслює, що складність і заплутаність законодавства відповідають інтересам багатіїв і спрямовані проти трудящих.

У II частині йдеться про жителів «Утопії» (перекладається як «місце, якого немає»), про її суспільний і політичний устрій. У державі

«Утопія»: 1. Загальне майно. 2. Загальна обов'язковість праці. 3. «Утопія» - федерація з 54 міст. 4. Устрій кожного міста типовий, живуть у кожному місті 6 000 родин. 5. Кожна родина займається певним ремеслом. 6. Посадові особи вибираються із середовища вчених. 7. Князь управляє населенням. 8. Найважливіші справи міста вирішують народні збори. 9. В «Утопії» багато сект і релігій (віротерпимість). 10. Люди, які скоїли злочин, віддаються в рабство, але воно не довічне. 11. Раби заковуються в золоті ланцюги для того, щоб виховати презирство до коштовностей. 12. Примусові роботи, гуманна міра покарання. 13. До воєн Т. Мор ставиться негативно. 14. Побудову такої держави, як «Утопія», Т. Мор пов'язував тільки з розумом. 15. Т. Мор негативно ставився до реформації, а король Англії Генріх VIII розірвав відносини з Римським Папою. 16. В «Утопії» всі люди ходять в однаковому одязі, однакового кольору і покрою два роки. 17. Міські жителі періодично переїжджають у село, а сільські жителі - до міста. 18. Усі продукти і товари, виготовлені за день, зносяться на один великий склад. 19. Кожна родина бере товари і продукти зі складу за принципом комунізму: «Від кожного за здібностями, кожному - за потребами». В «Утопії» висловлено ще багато утопічних ідей.

Політичі ідеї, висловлені Томасом Мором в «Утопії», назвали утопічним соціалізмом і комунізмом. Свій подальший розвиток вони одержали в роботах багатьох представників, які підтримували і розвивали це вчення. Зокрема, у 1623 р. була видана робота «Місто Сонця». Написав її домініканський чернець **Томмазо** (Джигана Доменіко) **Кампанелла** (1568-1639).

Він народився в сім'ї чоботаря у Калабрії, місто Стіло. Батько хотів, щоб син став юристом і відправив його в Неаполь, де рідний дядько був професором права. Але Томмазо уже ознайомився з роботою Хоми Аквінського «Сума теологій» і вирішив присвятити себе духовній кар'єрі. Вступає в домініканський орден, специфічну релігійну партію, чисельність якої в період розквіту досягла 150 тисяч осіб. У 1232 р. ордену передається інквізиція (церковний суд) і він стає жандармерією папи, захищаючи позиції католицизму в боротьбі з противниками папи та ересьями.

Політико-правові ідеї роботи «Місто Сонця» практично такі самі, як і в «Утопії», але були і деякі нові: 1. «Місто Сонця» знаходиться на острові біля екватора. 2. Народ веде філософський спосіб життя. 3. Носять однаковий одяг. 4. Одержують однакову їжу. 5. Військовим строем ходять на роботу, у їдальню, відпочивати і т. д. 6. На чолі «Міста Сонця» стоїть верховний правитель - Сонце, всебічно обдарована людина. 7. Йому допомагають три співправителі: Пон (Сила - відає військовою справою), Син (Мудрість - керує

розвитком наук), Мор (Любов - керує вихованням, дітинароджуванням, сільським господарством, виробництвом продуктів і одягу). 8. У «Місті Сонця» двічі на місяць збирається Велика Рада і ті, кому 20 років, можуть виступити і вказати на різні проблеми міста. 9. Раді допомагають жреці. 10. У «Місті Сонця» існує право, правосуддя, покарання. 11. Закони нечисленні, короткі, ясні, вирізьблені на колонах у дверях храмів і там, де відбувається правосуддя. 12. Процес - гласний, усний, швидкий. Для викриття необхідно п'ять свідків. 13. Катування і судові двобої не допускаються. 14. У «Місті Сонця» брачно-сімейні відносини відсутні. 15. Усі жінки - загальні. 16. Усі діти - теж загальні. 17. Виховуються діти не в родині, тому що її немає, а у великих будинках (прообраз дитячих садків).

Після основоположників утопічного соціалізму і комунізму їхнє вчення розвивали Жан Мельє (1664-1729), Габріель Маблі (1709-1785), Гракх Бабєф (1760-1797), Анрі Сен-Симон де Рувруа (1760-1825), Франсуа-Марі-Шарль-Фур'є (1772-1837), Роберт Оуєн (1771-1858), революціонери-демократи Російської імперії, Карл Маркс, Фрідріх Енгельс, Володимир Ленін (Ульянов). Основна тенденція еволюції політико-правової думки була в постійному теоретичному ускладненні.

У Франції становлення єдиної централізованої монархії в другій половині XVI ст. ускладнювалося релігійними війнами між католиками і гугенотами (французькі кальвіністи).

Після Варфоломійської ночі 1572 р. в середовищі гугенотів з'явилися твори монархомахів (тираноборців). Вони засуджували тиранію короля з позицій феодалної аристократії. Вимагали обмежити владу короля, надати право народові зміщати і вибирати монархів. Волю і права щодо народу монархомахи здійснювали лише через вищу аристократію. У цілому монархомахи представляли реакційно-феодалний напрям. Але серед них були і прогресивні представники. Таким був *Етьєн де Ла Боесі* (1530-1563). В трактаті «Міркування про добровільне рабство» він окреслює: 1. Тяжке становище народу і країни під ярмом тирана. 2. Тиранія суперечить природі, свободі, рівності людей. 3. Тиранія виникає такими способами: договір, сила, спадкування і тримається звичкою народу до рабства. 4. Це рабство добровільне, оскільки піддаючись звичній омані, народ утримує тирана, терпить його примхи і злодіяння.

Суть тиранії, її «секрет і основу» Ла Боесі вбачав в організованій ієрархії пов'язаних загальною вигодою з тираном і між собою прислужників тиранії, кожен з яких прагне забезпечити собі частку у видобутку і бути хоч самим маленьким тиранчиком при великому тирані.

Різкий осуд тиранії з позицій природної рівності і волі людей, критика ряду якостей абсолютної монархії, фаворитів, а також відсутність законності, гарантій, прав особистості, зростання бюрократичної ієрархії обумовили велику популярність і довге життя трактату «Міркування про добровільне рабство». У 1789, 1790 роках робота перевидавалася. Особливо популярною вона була на початку Французької революції.

Етьєн де Ла Боесі дав таке визначення держави - це об'єднання тиранів, де вищі спираються на нижчих і водночас грабують їх. Така ієрархія всіх влаштовує, кожний тиран на своєму рівні намагається забезпечити собі свою частку у здобичі і при цьому прислуговує вищому тирану. Таким чином, є головний тиран, далі ще тиран, менший, і так донизу, де влада закінчується маленькими тиранчиками. Сила тирана в тому, що він створює собі подібних тиранів за ієрархією влади, при цьому розколюючи народ. У підсумку складається така ситуація, що людей, яким вигідна тиранія, майже стільки ж, стільки тих, кому важлива і дорога свобода.

Розквіт політичної тираноборчої концепції припадає на Франсуа Отмана (1524-1590). Його роботи «Французький сказ», «Життя Гаспара де Коленьї» були спрямовані проти абсолютизму, за народний суверенітет, свободу, право, але головна ідея - сутність тиранії. Відповідальність за різню в країні повинен нести тільки король, радники, прибічники і королева-мати.

Великий вплив серед монархоманів мав *Інносанса Жантійє* (1535-1586). Основна ідея трактату «Анти-Макіавеллі» - критика політичних ідей Макіавеллі, розглядалися питання ідеальної держави, влади, політики, права та боротьби з тираном. Юриспруденція Жантійє складалась на основі Біблії, античної літератури та історії Франції середніх віків. У 1606 р. трактат католицька церква внесла в «Індекс заборонених книг» і її спалили в Римі.

Тема 5. Політична думка періоду раннях антифеодальних революцій у Голландії й Англії

Вчення Гуго Гроція про політику, право і державу.

Погляди Томаса Гоббса на державу і право.

Ідеологія в період Англійської революції 1640-1649 рр.

Теорія природного права Бенедикта Спінози.

Вчення Джона Локка про державу. Обґрунтування «Славної революції» в Англії 1688 р.

У XVII ст. у Західній Європі почалися революції проти феодалізму. На зміну Середньовіччю йшов новий період історії - Новий час. Антифеодальні рухи в Голландії, Англії ґрунтувалися на протестантстві. Кальвінізм формував новий тип особистості з новою: а) протестантською етикою; б) особистим аскетизмом; в) працьовитістю; г) діловою чесністю.

Першою країною, яка здійснила успішно революцію, була Голландія (Нідерланди, Республіка Об'єднаних провінцій з 1565 до 1609 р.). Революція була спрямована проти феодальної Іспанії, що мечем і вогнем викоринювала кальвінізм у Нідерландах.

Друга революція була в Англії («Великий заколот» 1640-1649 рр. і «Славна революція 1688-1689 рр.).

Концептуальне вираження і підсумки ця революція знайшла в теорії природного права і суспільного договору, заснованих на раціоналізмі. Раціоналізм - це оцінка суспільних відносин з позицій «здорового глузду». Теорія природного права - це втілення нового світогляду, заснованого на визнанні всіх людей рівними від природи і наділеними природою природними пристрастями, прагненням, розумом.

Першим теоретиком школи природного права був великий голландський юрист, засновник ранньобуржуазного вчення про державу, раціоналістичної доктрини природного і міжнародного права Нового часу *Гуго Гроцій* (1583-1645). Він написав знаменитий трактат «Про право війни і миру. Три книги», 1625 р.

Основна мета трактату і сутність його політико-правового вчення полягали у вирішенні актуальних проблем. Вихідний пункт вчення - це природа людини, соціальні якості людей. Г. Гроцій розрізняє право природне і право волевстановлене. Джерелом природного права є людський розум, у якому закладене прагнення до спокійного спілкування людини з іншими людьми. Волевстановлене право поділяється на людське і божественне і повинне відповідати розпорядженням природного права. У своєму вченні Г. Гроцій часто посилається на Бога і священне писання. Однак Бог у його доктрині

відверто підлеглий законам природи. Г. Гроцій стверджував, що в стародавності існував «природний стан» і не було ні держави, ні приватної власності.

Державу Гуго Гроцій визначав як союз вільних людей, створений заради дотримання права і загальної користі. Ознаки держави такі: 1. Верховна влада. 2. Право видавати закони. 3. Правосуддя. 4. Призначення посадових осіб. 5. Збір податків. 6. Питання війни і миру. 7. Укладання міжнародних договорів і т. ін.

Носії верховної влади представляють державу не тільки в міжнародних зв'язках, а й у відносинах із власним народом. При державотворенні народ міг обрати будь-яку форму правління, тому що договори, відповідно до природного права, повинні виконуватися. Гуго Гроцій вважав правомірною будь-яку існуючу форму правління. Заперечував категорично право підданих опиратись хоча б і несправедливим розпорядженням влади.

Гуго Гроцій засуджував загарбницькі війни. Вважав, що той, хто розпочав війну, повинен нести відповідальність. Якщо ж війна почалася, то вона повинна вестися заради укладення миру і підкорятися принципам природного права. Одним із принципів міжнародного права він назвав непорушність договорів між державами.

Трактат «Про право війни і миру. Три книги» у 1627 р. за наказом папи був унесений до «Індексу заборонених книг».

Розроблена Гуго Гроцієм політико-правова теорія й ідея суспільного договору набули інтернаціонального характеру. Цю теорію продовжив англієць Томас Гоббс.

Томас Гоббс (1588-1679) написав працю «Левіафан, або матерія, форма і влада держави». Політико-правове вчення Т Гоббс будував на вивченні природи і пристрастей людини. Пристрасті ці такі: 1. Суперництво. 2. Прагнення до наживи. 3. Недовіра. 4. Любов до слави. Разом ці пристрасті роблять людей ворогами, хоча вони живуть в одній державі.

1. Держава - це великий Левіафан (біблійне чудовисько), штучна людина чи земний бог. 2. Верховна влада - душа держави. 3. Судді і чиновники - суглоби. 4. Радники - пам'ять. 5. Закони - розум і воля. 6. Нагороди і покарання - нерви. 7. Смута - хвороба. 8. Громадянська війна - смерть. 9. Добробут громадян - сила. 10. Безпека народу - заняття.

Томас Гоббс визнає лише одну форму держави - необмежену монархію. Тільки вона дає, на його погляд, право спадкування і вічність. Демократію не визнавав і засуджував. Одна з основних задач держави - забезпечення власності, що люди придбали шляхом взаємних договорів, замість відмови від універсального права.

Приватна власність, на думку Т. Гоббса, це умова співжиття і необхідний засіб миру.

У роботах Томаса Гоббса свобода розуміється як право робити все те, що не заборонено законом. Ціль законів не в тому, щоб утримувати від усяких дій, а в тому, щоб дати їм правильний напрямок. Закони подібні до огорож уздовж дороги, тому зайвий закон шкідливий і непотрібний.

1640-1649 рр. - період *Англійської революції*, під час якої різні угруповання і сили використовували як платформу релігійні вчення. Основною ідеологією був кальвінізм у різних різновидах. Одна з вимог революції - «очищення» англійської церкви від залишків католицизму. Тому супротивники короля називалися пуританами (англ. pure, лат. purus - чистий). Поряд із релігійними доводами ідеологи англійської революції прагнули використовувати: 1. Положення теорії природного права, посилаючись при цьому на природжені права англійців. 2. Значного поширення набула також ідея договірної походження державної влади.

Провідною партією революції були індепенденти (незалежні). Політико-правові погляди індепендентів виражені в роботах великого англійського поета *Джона Мільтона* (1608-1674). Він написав трактати «Про владу королів і посадових осіб», «Захист англійського народу проти Салмазія» та інші, в яких захищав свободу совісті і рівноправність усіх релігій, крім католицької. Виступив проти ідеологів абсолютизму, які захищали короля. Держава створена за велінням Бога суспільною угодою народу. Для захисту загального блага народ призначив правителів, над якими поставив закони. Якщо правителі говорять, що їхня влада від Бога, то від Бога ж і свобода народу. Правитель - тиран - порушник договору і законів. Такий аргумент Джона Мільтона виправдовував революцію і страту короля.

Індепенденти виступали проти широкої демократії. Вони хотіли встановити в Англії конституційну монархію, а після 1649 р. бачити в Англії вже республіку із цензовим виборчим правом.

Прихильники Кромвеля називали себе «грандами» (вищі офіцери армії). Вони були проти демократії і демократичних програм. Їхні погляди і позицію виражав зять Кромвеля генерал-комісар *Генрі Айртон* (1611-1651). Він обвинувачував партію левелерів і всіх інших, хто хотів знищити приватну власність. Власність - найважливіша основа всього королівства. Знищивши її, знищили б усе. Він виступив проти теорії природного права, оскільки природне право дає можливість кожному, хто потерпає від нужди, зазіхати на чуже майно. Генрі Айртон заявив, що основа власності не природне право, а саме цивільне право, джерелом якого є договір. «Ні закон Бога, ні закон природи не дають мені власності. Власність є встановлення людської

конституції», - пояснював Г. Айртон.

У 1648 р. він виступив проти вимоги замінити монархію республікою. Перегляд конституції, її демократизація - це зазіхання на розподіл власності.

Проти компромісної позиції індепендентів, за республіку і демократичну конституцію Англії виступили левелери (зрівнювачі). Їхні ідеологи спиралися на солдатів, які вимагали: 1. Продовження демократизації держави. Лідером у них був *Джон Лільберн* (1614-1657). Левелери заперечували монархічне й олігархічне правління. Їхній ідеал - республіка, у якій демократичним шляхом пройдуть вибори в однопалатний парламент. Законодавчі збори будуть контролюватися народом. Після досягнення 21 року усі мають право голосу, за винятком слуг і тих, хто бере милостиню, і хто служив колишньому королю. Цим вони вимагали введення загального виборчого права.

Джон Лільберн розробив політико-правову доктрину розмежування-розподілу законодавчої і виконавчої влади. Схема така: 1. Парламент не може здійснювати правосуддя. Депутати повинні приймати закони. 2. Виконавці законів - чиновники, судді не повинні бути депутатами парламенту. Таким чином, Джон Лільберн розробив ідею «поділу влади», відстоюючи тим самим принцип законності. Рівний для всіх закон без вилучень і привілеїв.

Левелери висунули ідею, що влада повинна бути заснована на вільному виборі чи згоді народу.

У 1649 р. вони організували комуну на пагорбі св. Георгія, де вони збиралися і спільно скопували під городи общинні землі. За це їх прозвали «дигери» (*digger* - копальник).

Очолив рух дигерів *Джерард Уїнстенлі*, який заявляв, що революцію треба продовжувати до повного знищення королівського правління і приватної власності. Це основне джерело поневолення народу. У 1652 р. була опублікована програма заходів і дій дигерів. Проект складався з 62 законів: 1. Про обробку землі. 2. Про склади. 3. Про спостерігачів. 4. Про вибори посадових осіб. 5. Про свободу. 6. Про шлюб. 7. Закони проти зради. 8. Проти купівлі-продажу. 9. Проти ледарства і т. ін.

На чолі Англії за проектом Д. Уїнстенлі передбачався Парламент, що переобирається щорічно: 1. Виборчі права мають усі чоловіки з 20 років, крім злочинців і тих, хто претендує на державні посади. 2. Закони, прийняті парламентом, обговорюються народом, який має право їх відхилити. 3. Посадові особи, у тому числі і судді, обираються тільки на один рік. 4. Нова держава охороняє суспільний порядок, гарантує права і свободи громадян, керує народним

господарством. 5. У республіці повинна бути добре налагоджена служба інформації. Начальник пошти оповіщає усіх про досягнення у сільському господарстві, ремеслі, мистецтві, науці і т. ін., а також про помилки і нещастя.

Джерард Уїнстенлі перший сформулював поняття свободи комуністичної, яка повинна відрізнятися від буржуазної. Комуністична свобода - це республіканська свобода, вільне користування землею.

Новий підхід до проблем держави запропонував у роботах: «Етика, доведена геометричним методом» (1675 р.), «Політичний трактат» (1677 р.), «Богословсько-політичний трактат» (1670 р.) та інших великий теоретик, філософ з Голландії **Бенедикт** (Барух) **Спіноза** (1632-1677).

Під природним правом Бенедикт Спіноза розумів об'єктивну необхідність, відповідно до якої існують і діють природа і кожна її частина. Основна суть усього вчення полягала в тому, що природне право ототожнювалося з «міццю» - здатністю будь-якої частини природи до самозбереження. Право кожного сягає так далеко, як далеко сягає визначена йому міць. Людина така сама частина природи, як і будь-що інше. Прагнення до самозбереження визначає всі її пристрасті, афекти, тобто стан тіла та їхнє усвідомлення. На пізнанні пристрастей (афектів) Спіноза прагнув побудувати своє вчення про державу і право.

Спіноза - прихильник ідеї суспільного договору. Необхідність держави і законів обумовлена природною причиною - суперечності між пристрастями і розумом людей. Людина тільки тоді вільна і могутня, коли керується розумом. Однак більшість людей - юрба. Вони одержимі спонуканням до нерозумних вчинків. Саме цим викликана необхідність права і держави. Жодне суспільство не може існувати без влади і сили, а, отже, без законів, що стримують пристрасті і неприборкані пориви людей. Щоб закон був розумний, він повинен бути прийнятий великими зборами людей. Такий закон не можна довіряти створювати і приймати таким категоріям: 1. Монархам. 2. Сановникам. 3. Окремим особам. Розумні закони і загальна свобода приймаються в республіці, зокрема демократичній. Цим Спіноза висловив ідею демократичної держави. Абсолютну монархію засуджував.

Концепція Бенедикта Спінози - перше в ідеології Нового часу теоретичне обґрунтування демократизму.

Після страти короля Карла I Стюарта 30 січня 1649 р. в Англії була встановлена республіка, що проіснувала до реставрації і проголошення монархії в 1660 р. До влади знову прийшли Стюарти. Але їхня реакційна політика викликала невдоволення в суспільстві. У 1688 р. відбувається революційний переворот. Стюарти знову скинуті,

і король Яків II Стюарт утік із країни. У 1689 р. був прийнятий «Білль про права», який закріпив державно-правові гарантії законності і правопорядку.

Переворот 1688 р. увійшов в історію під назвою «Славна революція» 1688 р. Він оформив становлення в Англії конституційної монархії. Королівський престол зайняв Вільгельм Оранський. Конституційна монархія відкрила доступ великій буржуазії до управління справами держави. Публічна влада була компромісно поділена між: 1. Земельною аристократією. 2. Грошовою аристократією. 3. Верхами дворянства. 4. Верхами буржуазії. Так завершилася низка революцій в англійському суспільстві, яке з феодального переходило в капіталістичне.

Ідеологія соціального компромісу і політико-правові підсумки «Славної революції» 1688 р. одержали обґрунтування в працях *Джона Локка* (1632-1704) «Досвід про людське розуміння», «Два трактати про правління», «Два трактати про уряд» (остаточний варіант - «Два трактати про державне правління», 1690 р.). Його роботи містять програмні положення з найважливіших державно-правових принципів громадянського суспільства. Він подав критику теологічно-патріархальній теорії і виклав свою концепцію природного права. Д. Локк виходив із уявлення про «природний стан». Він обґрунтовує ідею прав і свобод людини, що існують у додержавному стані. Природний стан Локк розумів як стан повної свободи у відносинах та діях і розпорядження своїм майном та особистістю і як стан рівності, при якому усяка влада і всяке право є взаємними, ніхто не має більше іншого.

До природних прав Локк відносив власність, що трактувалася досить широко: 1. Право на власну особистість (індивідуальність). 2. Право на свої дії. 3. Право на свою працю і його результати. Природний стан - не стан миру, безпеки і доброзичливості. Закон природи пропонує мир і безпеку. Однак будь-який закон має потребу в гарантіях. Природні закони, як і будь-які інші, забезпечуються покаранням порушників закону. Найважливіша гарантія закону і законності - це невідворотність покарання.

У результаті суспільної угоди гарантом природних прав і свобод стала держава. Вона одержала можливість і право: 1. Видавати закони. 2. Використовувати силу суспільства для застосування цих законів. 3. Налаштовувати відносини з іншими державами.

Держава створена для гарантії природних прав (свобода, рівність, власність) і законів (мир і безпека). Держава не повинна зазіхати на ці права. У природних прав мають бути надійні гарантії. Головна небезпека для природних прав і законів випливає з привілеїв, особливо з привілеїв носіїв владних повноважень.

Межі влади держави за всіх форм правління - природні права підданих.

Джон Локк теоретично обґрунтував концепцію поділу влади. Він розрізняв: законодавчу, виконавчу, союзну (федеративну) влади. Гарантія і втілення свободи - рівний для усіх, загальнообов'язковий, непорушний і постійний закон. Законодавча влада є вищою владою в державі. Вона заснована на згоді і довірі підданих.

Дж. Локк - прихильник представницької системи, прийняття законів представницькою установою, що обирається народом і відповідальна перед ним, тому що народові завжди належить верховна влада відстороняти чи змінювати склад законодавчого органу.

Обґрунтування природних прав, що виражали основні принципи громадянського суспільства в області права (свобода, рівність, власність), принесло славу Джонові Локку як засновнику лібералізму. Дослідження гарантій цих прав, їх захисту від сваволі влади, обґрунтування поділу влади ставить його в перші ряди теоретиків парламентаризму. Прагнення обмежити діяльність держави охоронними функціями кладе початок ідеям правової держави.

Гуманістичний зміст політико-правового вчення Локка найбільш повно виражений у концепції природних прав людини.

Тема 6. Політико-правові ідеї Німецького та Італійського Просвітництва XVII–XVIII століть

Природно-правові теорії в Німеччині. Самуїл Пуфендорф. Християн Томазій. Християн Вольф.

Політико-правові теорії в Італії. Джамбаттіста Віко. Чезаре Беккарія.

Природно-правові теорії в Німеччині. Самуїл Пуфендорф. Християн Томазій. Християн Вольф.

Просвітництво - впливовий загальнокультурний рух епохи переходу від феодалізму до капіталізму. Специфіка змісту Просвітництва характеризується двома моментами: його соціальним і моральним ідеалом, планом здійснення цього ідеалу. Діячі Просвітництва мріяли затвердити на землі «царство розуму» (різнобічна досконалість людей, торжество гармонії і справедливості). Природно-правова теорія була прямою спадкоємицею гуманістичних ідей Відродження, його віри в могутність і кінцеве торжество людського розуму. Нова епоха переклала ці ідеї на мову права.

Наприкінці XVII ст. зароджується німецьке Просвітництво як спроба систематизувати і популярно донести доктрини природного права, пристосувати їх до потреб буржуазного розвитку Німеччини. Просвітницький рух Німеччини був неоднорідним. Утворилося два напрямки чи два крила: 1. Помірне крило, куди увійшли С. Пуфендорф, Х. Томазій, Х. Вольф. 2. Радикальне, ліве крило, куди увійшли М. Кнутцен, Т. Лау, Г. Лессінг.

Самуїл Пуфендорф (1632-1694) написав праці «Право природне і право народів», «Про посади людини і громадянина».

Початковим пунктом його теорії є концепція природного, додержавного суспільства. Його вчення будувалося на уявленні про природний стан співжиття, де немає війни «усіх проти всіх». Потреби людей задовольняються. Відсутні незручності природної рівності і волі. Над індивідами не стоїть примусова сила. Тому держава - це продукт свідомої діяльності людей. Люди самі вирішили об'єднатися. В основі виникнення держави й об'єднання людей лежали тільки два договори.

Перший - між людьми про об'єднання і вибір форми правління. Другий - між людьми й обраним ними правителем про обов'язки підданих підкорятися владі й обов'язок правителя піклуватися про підданих з метою їхньої користі і безпеки. Другий договір припускає збереження людьми деяких природних прав, а саме свободи віросповідання, свободи переконань, але не допускає опору владі. Пуфендорф стверджував, що походження держави не випадало з поля

зору Бога. Він контролював цей процес. Саме Бог був ініціатором державотворення. Перед державотворенням Бог попередньо достав вільну згоду людей.

Кращою формою правління за Пуфендорфом може бути тільки монархія. Призначення держави - бути надійним гарантом порядку і спокою в людському роді. Але якщо монарх чи князь штовхатиме державу до лиха, до загальної загибелі, то весь народ може йому не підкоритися, що переросте в загальний опір. Окремі громадяни чинити опір монарху не мають права.

Вчення Самуїла Пуфендорфа продовжив його послідовник, професор, ректор університету в Галлі *Християн Томазій* (1655-1728). Він доводив, що для державотворення Бог не знадобиться. Воно виникає з договору. У людей, які не знали приватної власності, з'явилося багато проблем. Суспільство жило без турбот, блаженним життям, хотіло жити так і надалі. Ось чому для подолання різних перепон і проблем була покликана держава.

Основа природного права - мораль, що повеліває робити те, що відповідає розумній природі людей. Але вимоги моралі не підкріплені примусом. А оскільки люди поділяються на мудрих і дурних і для мудрих потрібна тільки порада, а для дурних – примус, то розраховувати на добровільне слідування вимогам моралі не можна. Тому необхідна примусова влада. Вона рятує людей від страху перед шкодою, яку можуть заподіяти дурні. Це може здійснюватися тільки державою, створеною людьми, а не Богом. Причому такі дії здійснюються примусово, можливе нав'язування права фізичною силою. Томазій називає такий процес специфічною ознакою норм і права чи актом державної влади.

Держава, за визначенням Християна Томазія - природне суспільство, що уособлює в собі верховну владу заради статку всіх і загального благополуччя. Як і С. Пуфендорф, він вважав, що утворення держави було оформлене двома суспільними договорами: 1. Про об'єднання в державу. 2. Про призначення правителя. Влада правителя має за мету зберегти суспільний мир. Вона не поширюється на діяльність людського розуму.

Х. Томазій до демократичних перетворень і взагалі до демократії ставився не дуже позитивно. Він із захопленням говорить про монархію, звеличує її і заявляє у своєму політико-правовому вченні, що монархія - краща форма держави.

Державну владу і межі її впливу Х. Томазій розглядав у трьох аспектах: моральному, політичному, правовому. У сфері моралі діє тільки порада: «роби для себе те, що ти бажаєш, щоб інші робили для тебе». Томазій мораль ставить вище права. Не може бути гарним політиком той, хто не є справді дієвою, моральною особистістю. На

той час це була досить смілива заява. У політиці порада і наказ: «роби для інших те, що ти бажаєш, щоб вони робили для тебе». У праві діє тільки наказ: «не роби для інших те, чого ти сам собі не бажаєш». Право в державі вміщує чітку вказівку (імперативний і заборонний характер). Воно визначає лише зовнішні обов'язки, і тільки в правовій сфері діє наказ держави. Х. Томазій доводив у своїх вченнях, що необхідно обмежити сферу дії права. Держава, як і церква, не повинні зазіхати на духовну свободу особи і свободу переконань. Щоб догодити світській і духовній владі він рекомендує не піддавати карному переслідуванню еретиків, а просто висилати їх за межі держави. Томазій виступав проти втручання в особисте життя підданих. Він також був проти процесів інквізиції, застосування катувань, обвинувачення в чаклунстві.

Християна Вольфа (1679-1754) цікавили проблеми свободи особистості, норми природного права, потяг людини до щастя. Однак практичні висновки професор робив так, що вони виправдовували поліцейську державу. Практичний підсумок Вольфа - це теоретичне обґрунтування держави освіченого абсолютизму.

За своєю природою людина прагне до удосконалювання. Розум указує шлях до цього - роби добро й уникай зла.

Мета держави: загальний добробут, загальна безпека, забезпечення удосконалювання людей. Об'єднавшись у державу, люди утворили народ. Народ передав сам свою верховну владу урядові.

Християн Вольф визначив такі форми держави: 1. Демократія. 2. Аристократія. 3. Монархія. 4. Змішана форма. Краща форма, на його погляд, - монархія, тому що монарх завжди представляє весь народ.

Закони держави - практична реалізація природного закону. Вони дають свободу, необхідну для виконання моральних обов'язків.

Вольф підтримував у політичній ідеології XVII-XVIII ст. ідеї освіченого абсолютизму.

У низці країн, особливо в Англії, Франції, природно-правове вчення стало ідейною зброєю у боротьбі проти феодального абсолютизму, теоретичною базою буржуазних революцій. У Німеччині воно перетворилося на засіб раціоналістичного обґрунтування режиму монархів, що існував.

Одним із перших представників італійського просвітництва був неаполітанський філософ *Джамбаттіста Віко* (1668-1744). Він розумів політико-правові процеси як об'єктивний закономірний процес, який має циклічний характер. Історія для нього - нескінченна низка людських вчинків. Ці вчинки направляє божественне провидіння.

У 1725 р. Віко написав роботу «Основи нової науки про загальну природу нації». Це його головна праця, в якій він спробував

пояснити виникнення, дію державно-правових інститутів, що в історії пройшли три цикли.

Перший цикл Віко назвав початковою стадією, божественною, епохою богів. Ця стадія чи цикл не знає державності, не знає юридичних норм. Законами в цьому циклі служили пророкування оракулів і провидців, які повідомляли людям волю богів. Право було засноване на надприродному авторитеті і не припускало ніякого раціонального пояснення. Суспільством керували жриці. Матеріальні потреби, боротьба протилежних устремлінь підготовляють виникнення законів і держав. Не в суб'єктивних намірах і не в різних хитрощах людей, а в об'єктивній необхідності й у логіці речей потрібно шукати причину появи держави. Віко критикує теорію школи природного права, а саме - концепцію договірної походження держави. Він не пов'язує виникнення держави з договором. Для кожної форми державності він указує свою особливу підставу, свої причини появи.

Другий цикл відбувається в епоху героїв. Держава існує як влада аристократії. Вона диктує наповнені корисливістю правові норми. Нещадно і жорстоко придушує плебеїв. Право в цьому циклі - право грубої сили.

Третій цикл - епоха людей. Для неї характерний республікансько- демократичний устрій або ж представницькі монархії з гідними людини правами і свободами, що забезпечують народний суверенітет. Закони в цій фазі мудро і гнучко об'єднують особисті інтереси із загальними. Установлюють рівність між людьми юридично.

Джамбаттиста Віко ідеалізував майбутнє буржуазного суспільства. Але ця політико-правова ідеалізація того часу мала прогресивний характер. У цьому його заслуга. Він спробував докладно розробити і продовжити політико-правове вчення, що одержало назву «теорія круговороту». Ідеї Віко довгий час не визнавали.

Відомим представником італійського Просвітництва був юрист *Чезаре Беккарія* (1738-1794). Робота «Про злочини і покарання» перейнята вірою в людський розум, волелюбністю, ідеями гуманізму і законності. За Ч. Беккарія, для загального блага люди об'єдналися і пожертвували частиною своєї свободи в ім'я безпеки і захисту свободи, що у них залишилася. З пожертвованої людьми частини свободи й утворилася, за суспільним договором, верховна влада держави. Охороняти її став суверен - представник усього суспільства. Він повинен був забезпечити людям загальне благо - безпеку і справедливість.

Чезаре Беккарія розрізняє справедливість - божественну, природну і людську. Перші дві справедливості засновані на божественних і природних законах. Людська справедливість базується на суспільному договорі, що встановлює межі влади держави. Вона

мінлива, її критерієм повинне бути загальне благо.

Усі свої надії Беккарія пов'язує з освіченим монархом, що буде піклуватися про своїх підданих, про усунення убогості і нерівності. Такий монарх буде сприяти розвиткові наукам, мистецтва, освіченості і моральності народу. Монарх видає справедливі і мудрі закони, перед якими усі будуть рівні, яких будуть строго дотримуватися і які забезпечать права людини.

Політико-правові вчення й ідеї Чезаре Беккарія знайшли своє відображення в таких важливих конституційних документах, як французька Декларація прав людини і громадянина кінця XVIII ст., а також у кримінальному і кримінально-процесуальному законодавстві Франції початку XIX ст.

Аргументи Беккарія на користь скасування страти - це практично перший в історії теоретичний виступ такого роду. Страту він припускав тільки в надзвичайних обставинах. (Збереження існуючого правління, чи коли нація бореться за свою свободу.) У всіх інших випадках страта несправедлива і невинуватна.

За природним правом, теоретично неприпустимо, щоб людина бажала позбавити себе життя і, отже, вона не могла надати це право іншим. Страта - війна нації з громадянином, це повернення в природний стан. Багатівіковий досвід показує, що погроза страти не зупиняє злочинця. Більш ефективно покарання - довічне позбавлення волі. Страта невинуватна і з моральної точки зору. Це, навпаки, веде до жорстокості й аморальності. Невинуватна страта і з точки зору юридичної. Її застосування може бути результатом помилки суддів, що стає вже непоправною, доводив Беккарія.

Політичні вчення італійських просвітителів зробили величезний внесок у розробку теорії правової держави, принципів лібералізму. Захистили такі універсальні цінності, як свобода, честь, гідність людини, суспільний порядок. І це можна забезпечити не репресіями, грубою силою, а справедливими законами, високою свідомістю людини і самодисципліною.

Тема 7. Концепція держави і політики Французького Просвітництва у XVIII столітті

Політико-правова програма Вольтера.

Політико-правова доктрина Шарля Монтеск'є.

Теорія народного суверенітету Жан-Жака Руссо.

Політико-правові вчення французького соціалізму і комунізму.

Політико-правові теорії періоду Французької революції 1789-1794рр.

У Франції в період підготовки і проведення Французької революції 1789-1794 рр. політичні теорії та вчення були спрямовані на розв'язання таких проблем: **економічної**, бо до XVIII ст. Франція стає найбільшим центром європейської торгівлі, але при цьому зберігаються кріпосницькі відносини, що перешкоджали розширенню внутрішнього ринку; **політичної**, бо швидкими темпами розвивалась буржуазія, але їй протистояла абсолютна монархія; **ідеологічної**, бо у релігійних війнах, що охопили Францію в XVI-XVII ст., перемогу одержав католицизм, який перейшов у наступ на інших віруючих, довівши це до релігійної нетерпимості і фанатизму.

У цій ситуації програму антифеодального руху в політичних вченнях розробляли представники таких напрямків як просвітницький і революційно-демократичний.

Головним натхненником і загально визнаним лідером французького Просвітництва був *Франсуа Марі Аруе* (1694-1778), більше відомий під псевдонімом *Вольтер* - мислитель, письменник, філософ, автор роботи «Філософські листи», у першому варіанті - «Листи про англійців».

Політичні вчення Вольтера будувалися на філософії «деїзму». «Християнство і розум не можуть існувати одночасно». Освічені люди не мають потреби у християнських одкровеннях. Віру в караючого Бога необхідно зберегти для «черні». Звідси відомий вислів Вольтера: «Якби Бога не було, то його потрібно було б вигадати». Вчення і принципи «деїзму» Вольтер перетворив на знаряддя боротьби з католицизмом і висунув ще одне гасло: «Роздавіть гадину!»

Феодальні порядки Вольтер критикував з позицій раціоналізму. На зміну деспотичному правлінню прийде царство розуму і свободи. Кожній людині будуть надані природні права - право на особисту недоторканність, право приватної власності, свобода друку, свобода совісті і т. ін.

Свободу Вольтер трактував так: «Свобода полягає в тому, щоб залежати тільки від законів».

Політичну організацію майбутнього «царства розуму» Вольтер

не прагнув визначити у всіх деталях. Він зосередив свою увагу на пропаганді ідей законності і ліберальних методів здійснення влади. Керувати державою повинні тільки власники. Вольтер визнавав природну рівність. Але рішуче виступав проти соціальної і політичної рівності людей. У суспільстві повинно бути два класи. Один клас - багаті, які наказують, інший - бідні, які служать.

У своїх вченнях Вольтер віддавав перевагу республіці, але зразком державної організації називав парламентські установи в Англії. Політичний ідеал Вольтера - ідея поділу влади. Майбутнє він пов'язував із розвитком знань, піднесенням культури. Все це разом узятє, на його думку, повинне привести до того, що правителями буде усвідомлена необхідність реформ.

Заслуга Вольтера полягає в тому, що він: 1. Визначив програму французького Просвітництва. 2. Заклав основи просвітительської критики релігії. 3. Його ідеї виражали інтереси торгово-промислової верхівки французького суспільства. 4. Його ідеї мали революційний характер. 5. Виступив проти феодальних порядків. 6. Виступив проти абсолютизму. 7. Підготував ґрунт для подальшого розвитку політико-правових вчень. 8. Вплинув на усе французьке Просвітництво.

Шарль Луї де Монтеск'є (1689-1755) свої погляди й ідеї на питання держави і права спочатку виклав 1721 р. у романі «Перські листи». Потім - в історичному нарисі «Міркування про причини величчї і падіння римлян» (1734 р.). У результаті двадцятилітнього вивчення історії законодавства з'являється головна його робота - книга «Про дух законів» (1748 р.). Ця книга зробила Ш. Монтеск'є одним з авторитетніших класиків у всесвітній політичній думці. Ідеологи абсолютизму і церкви, навпаки, піддали її різкій критиці. Книга «Про дух законів» відразу потрапила до «Індексу заборонених книг».

Головна тема теорії Монтеск'є й основна цінність, що відстоюється в ній, - політична свобода. До необхідних умов забезпечення цієї свободи належать справедливі закони і відповідна організація державності.

У роботі «Про дух законів» автор шукав «дух законів», тобто закономірного уявлення про розумну природу людини, природу речей. Прагнув досягнути логіку історично мінливих позитивних законів та фактори і причини, які їх породжують.

Виникнення політично організованого суспільства Ш. Монтеск'є розглядає як історичний процес. На його думку, держава і закони з'являються внаслідок воєн.

Закономірності громадського життя Монтеск'є розкриває через поняття загального духу нації. Відповідно до вчення про загальний дух, на вдачу і закони нації впливає безліч причин. Ці причини Монтеск'є поділяє на дві групи: фізичні і моральні. Фізичні причини

визначають громадське життя на початкових стадіях, коли народи виходять зі стану дикості. До таких причин належать: клімат, стан ґрунту, розміри і розташування країни, чисельність населення. Моральні причини вступають у дію пізніше, з розвитком цивілізації. До їх числа Монтеск'є відносив: принципи політичного ладу, релігійні вірування, моральні переконання, звичаї.

Таким чином, Монтеск'є усвідомлює у своїх політичних вченнях, що історичний розвиток суспільства являє собою результат складної взаємодії об'єктивних і суб'єктивних причин. Мета книги «Про дух законів» була одна, заявляв Ш. Монтеск'є, - показати «тріумф моралі над кліматом».

Ідеал свободи він пов'язував із розглядом існуючих форм держави. Він розрізняв три види правління: 1. Республіка (демократія й аристократія). 2. Монархія. 3. Деспотія.

Для забезпечення законності і волі необхідно, як у республіці, так і в монархії, здійснити поділ влади. Монтеск'є виділив у державі: I. Законодавчу владу. II. Виконавчу владу. III. Судову владу. Принцип поділу влади полягає, насамперед, у тому, щоб влада належала різним державним органам. Зосередження всієї повноти влади в руках однієї особи чи установи або стану завжди веде до зловживання і сваволі. Кожна з трьох влад повинна обмежувати і стримувати одна одну. Необхідний такий порядок, попереджав Монтеск'є в своїх політичних вченнях, коли «одна влада зупиняє іншу». Як приклад він наводив Англію. Там законодавча влада належала парламенту. Виконавча - королю. Судова - присяжним.

Вчення Монтеск'є про поділ влади було новим у розвитку політичної концепції: 1. Монтеск'є з'єднав ліберальне розуміння свободи з ідеєю конституційного закріплення механізму поділу влади. Свобода встановлюється тільки законами. 2. Монтеск'є включив до складу влад, які підлягають розмежуванню, судові органи. Вивів принцип незалежності суддів. Тріада (законодавча, виконавча, судова) влади стала класичною формулою теорії конституціоналізму. Політичне вчення Монтеск'є про поділ влади було спрямоване проти королівського абсолютизму. Служило воно також обґрунтуванням компромісу буржуазії і дворянства. Вчення про свободу, громадянські права, поділ влади було закріплене в конституційних актах Франції, покладене в основу Конституції США, конституцій інших держав і в Декларацію прав людини і громадянина 1789 р. Політичне вчення Шарля Луї де Монтеск'є вважається класичною школою конституціоналізму.

Жан-Жак Руссо (1712-1778) створив новий напрямок суспільної думки - політичний радикалізм. Головна його робота - «Про суспільний договір, чи Принципи політичного права» (1762 р.). Це

практично цілісна політична доктрина, у якій Руссо виходив із уявлень про природний, додержавний стан. Однак його розуміння і трактування природного стану істотно відрізнялося від попередників.

Спочатку люди жили, як дикі звірі. Поступово зароджувалися соціальні формування - родина, народність. Період виходу зі стану дикості, коли людина стає суспільною, продовжуючи залишатися вільною, Руссо називає «найщасливішою епохою». Розвиток цивілізації призвів до появи і зростання суспільної нерівності, а також регресу свободи. Цей процес можна поділити на три етапи: на першому етапі виникає майнова нерівність; на другому етапі нерівність політична (багаті, щоб захистити себе, своє майно, придумали хитромудрий план, який включав такі пункти: 1. Прийняти судові статuti. 2. Створити суди. Заснувати публічну владу); на третьому етапі відбувається переродження держави на деспотію (у такій державі немає більше ні правителів, ні законів, там лише одні тирані).

У результаті суспільного договору утвориться асоціація рівних і вільних індивідів або республіка.

За умовами суспільного договору суверенітет належить народу. Народний суверенітет - основний принцип республіканського ладу. Суверенітет народу виявляється у здійсненні законодавчої влади. Свобода полягає в тому, щоб громадяни перебували під захистом законів і самі їх приймали. Виходячи з цього, Руссо формує і визначення закону: «Усякий закон, якщо народ не затвердив його безпосередньо сам, недійсний; це взагалі не закон».

Руссо вводить поняття «загальна свобода», за допомогою якого розглядається народний суверенітет. Для цього він використовує поняття «загальна свобода» і «свобода всіх».

Народний суверенітет має дві ознаки. Він невідчужуваний і неподільний. Невідчужуваний суверенітет заперечує представницьку форму правління і висловлюється за здійснення законодавчих повноважень самим народом, усім дорослим чоловічим населенням держави. Верховенство народу виявляється в тому, що він не пов'язаний попередніми законами й у будь-який момент вправі змінити навіть умови первісного договору.

Неподільність суверенітету передбачає неприпустимість поділу влади. Народоуправство виключає необхідність поділу державної влади як гарантії політичної свободи. Щоб уникнути беззаконня, досить, по-перше, розмежувати компетенцію законодавчих і виконавчих органів. По-друге, підкорити виконавчу владу суверену. Запобігти узурпації влади чиновниками можна таким шляхом: періодично скликати народні збори для вирішення питання про довіру уряду. Такі збори «збережуть суспільний договір», - писав Руссо.

При народовладді можлива тільки одна форма правління - республіка. Форма організації уряду може бути різною - монархією, аристократією, демократією. Республіканський лад можливий тільки в державах з невеликою територією, - підкреслював Руссо.

Політичну рівність громадян не можна забезпечити доти, поки зберігається суспільна нерівність. На думку мислителя, жоден громадянин не повинен бути надзвичайно багатим, і не бути настільки бідним, щоб бути змушеним продавати себе. Така ситуація і такий порядок цілком здійснений при збереженні приватної власності дрібних розмірів, заснованої на індивідуальній праці. Тобто, Руссо запропонував зрівняти майнове положення громадян.

Політичне вчення Руссо вплинуло на суспільну свідомість тієї епохи. Його авторитет був дуже високий, і його ідеї вивчали і використовували представники різних течій, навіть прихильники комунізму, не говорячи вже про поміркованих конституціоналістів.

На концепціях Руссо потім створювали свої вчення про державу і право нові мислителі, що підготували французьку революцію. Програма Руссо переходу до справедливого суспільства шляхом корінної перебудови державної влади лягла в основу ідеології політичного радикалізму. Це був поворот у розвитку політико-правової думки XVIII ст.

Представником французького соціалізму і комунізму був соціаліст *Мореллі*. Природний стан - це золоте століття. Люди підкорялися тільки законам природи. У них було загальне майно, загальна обов'язковість трудитися. Суспільством управляли батьки сімейств. Кінець природного стану, відмова від законів природи, обумовили не угоду народів, писав Мореллі, а процес накопичення помилок. Головна помилка - «дивовижний поділ здобутків природи».

Для того, щоб усе відновити і повернутися до «природного стану», треба прийняти перший «основний і священний закон майбутнього»: усе належить колективу, усі мають право і зобов'язані трудитися. Крім «основного і священного» закону в «Кодексі природи» є ще 118 законів на всі випадки життя. Щоб у майбутньому люди не порушували істинний дух законів природи і не відхилялися від цих законів, Мореллі пропонував вжити особливих заходів. Тому що істина - одна, оман - багато. Шлях до відновлення потоптаних законів природи Мореллі бачив в освіті, примусі і придушенні можливих обурень.

Представником комуністичних теорій цієї епохи *Габріель Бонно де Маблі* (1709-1785), що написав роботу «Про права і обов'язки громадянина», де джерелом усіх проблем і нещастя, які гнітять людину, він називає приватну власність. У своїй головній роботі - «Про законодавство чи принципи законів» (1776 р.). Маблі

відмовляється від ідеї спільності майна, але ще більше критикує пороки і нещастя, що випливають із приватної власності. Така ситуація неминуче веде до деспотизму. Тому Маблі закликає до бідності. Він робить висновок: найкраще, щоб нація була настільки бідна, щоб багатих узагалі не було б і бути не могло. Чим бідніша нація, тим менш схильна вона до честолюбних задумів і до тиранії.

Детальне регулювання законами господарських і побутових відносин, штучна бідність, викорінювання розкоші, мистецтва, тотальний державний нагляд, суворі покарання повинні були забезпечити загальну рівність громадян. При цьому дозволялося мати строго обмежену приватну власність.

Творцем теорії обцинного бездержавного комунізму був сільський священник *Жан Мельє* (1664-1729). В роботі «Заповіт» він по-своєму трактує розуміння природного права. Головна ідея Мельє - це ідея прав працюючого народу. У роботі він різко засуджує вищі стани феодального суспільства, монархію, і як не дивно, церкву. Релігія, політика, закони - це таємні системи несправедливості, що допомагають грабувати селян, вважав Мельє.

Критикуючи феодалізм, приватну власність, Мельє закликав до народної революції. Майбутнє суспільство уявляв невиразно і загальною. Жителі кожного села, міста повинні скласти громаду. Вони спільно будуть користуватися: однаковою чи подібною їжею, мати однаковий гарний одяг, однакове гарне житло, однакове гарне взуття, з іншого боку, жителі повинні: однаково займатися справою, яким-небудь іншим чесним і корисним заняттям. Керувати в такій державі будуть наймудріші. Вони повинні прагнути до підтримки народного добробуту і його розвитку.

Чернець *Леже-Марі Деман* (1716-1774) написав твір «Істина, чи Істинна система». У цій роботі він історію людства поділяє на три етапи.

Перший етап - «стан дикості». Люди не знають ні власності, ні влади, ні законів. Вони роз'єднані і неосвічені.

Другий етап - «стан законів». Виникла нерівність, власність, а також зміцнюючі їх закони людські і божественні. Цей етап тяжкий для людства. Соціальний порядок підтримується насильством, обманом. Панує в суспільстві «божевілля вдач (природного)».

Третій етап - «стан удач (здобутків)». Зникне приватна власність, закони, королі, стани. Не буде релігій, воєн, судів, торгівлі, шахраїв, банкрутства, спекуляції, злочинства, кримінальних законів, міст, храмів, луврів, фортець, арсеналів, трибуналів, монастирів, академій, шпиталів, в'язниць. Люди будуть жити селищами, спільно працювати, користуватися загальними будинками, коморами, складами, будівлями. Життя стане простим і близьким до природи.

Зникнуть усі витвори мистецтва, театри, палаци, парки, сади, вишукані блюда і дорогоцінні камені. Будуть спалені всі книги. Люди носитимуть простий зручний одяг, їстимуть хліб, овочі, фрукти, молоко, олію, мед, яйця. Усі будуть абсолютно рівні щодо моралі. Усвідомлення моральної єдності людей і простота життя приведуть до зникнення потреби не тільки в примусі, а й у керівництві, управлінні.

Політико-правові вчення Леже-Марі Демана, викладені у творі «Істина, чи Істинна система», закликали людство до грубого аскетизму і загальної зрівнялівки. Він проти будь-якої влади людини над людиною. Він проти управління суспільством і людиною.

Політико-правову теорію бездержавного комунізму створив *Сильвен Марешаль* (1750-1803). Суть його вчення: на початку історії людства був період патріархального правління. Люди жили родинами. У результаті помилок виникло організоване суспільство. У ньому панує егоїзм, схована війна людей, знедолені люди, які підтримують деспотів. У цьому суспільстві багато пороків. Усі правителі світу дефектні. Політичні перетворення не поліпшують ситуацію. Людина вичерпала всі можливі форми правління. Наступив час, щоб люди повернулися до вихідного пункту.

Повернення до первісної волі за Марешалем, це відокремлення від сучасного суспільства маленьких асоціацій чи родин по 100 чоловік. Вони мають поселятися на землях, що пустують. Зрештою, це приведе до розпаду суспільства на громади-поселення. Зникнуть політична влада, закони, кодекси, конституції. Людина не повинна підкорятися людині. Тільки її батько має право нею командувати.

У новому патріархальному правлінні не повинно бути особливих розходжень між людьми. Розходження будуть лише такі: за статтю, віком, родиною. Не буде великих міст. Зникне мистецтво - зате буде менше статуй і більше людей, повчав Сильвен Марешаль у своїх політико-правових вченнях.

У ході Французької революції 1789-1794 рр. представники Просвітництва спробували свої політико-правові вчення втілити в життя. Історію революції поділяють на три головні етапи.

Перший етап - 1789-1799 рр., владу захопили представники великої буржуазії - конституціоналісти. Вони були не проти компромісу з дворянством. Дотримувалися ідеї конституційної монархії.

Другий етап - 1792-1793 рр., владу захопили представники республіканської налаштованої буржуазії - жирондисти.

Третій етап - 1793-1794 рр., владу захопили представники революційної диктатури - якобінці. Вони виражали інтереси дрібної буржуазії, селянства, міських низів.

Усі три угруповання спиралися на політичні вчення Вольтера,

Монтеск'є, Руссо й інших мислителів. Але всі три угруповання трактували їх по-різному.

Ідеологом конституціоналістів був Оноре де Мірабо. Виступив проти абсолютизму, монархії, аристократії за загальну рівність і свободу.

У результаті народного повстання в 1792 р. до влади прийшли жирондисти. Ідейним лідером жирондистів був *Жак П'єр Бріссо* (1754-1793), який вважав, що джерело влади - народ і не хто інший. Ідеальна держава - це створення нормальних умов для реалізації прав людини. Висунув ідею про відміну королівської влади і створення «чистої» республіки. Виконати важливі завдання захисту прав людини можливо лише в демократичній республіці. Інші форми влади - це узурпація влади, яка ніколи не може стати легітимною.

Головним ідеологом якобінців був *Максиміліан Робесп'єр* (1758-1794), який у своїх промовах повсякчас ставив не перше місце народний суверенітет. Усі чиновники повинні служити народу. Народ має право звільнити їх у будь-який момент. Форма правління у Франції може бути тільки демократичною республікою. Республіка оточена тиранами, заявляв Робесп'єр, всередині держави теж тирані готують заколот і змову. Треба подавляти внутрішніх і зовнішніх ворогів республіки. Або загинути разом із нею. З ворогами слід боротися за допомогою терору. В цьому полягає якобінська диктатура. Робесп'єр розробив законодавство, яке давало право застосовувати терор стосовно до ворогів революції.

У 1793 р. було прийнято Якобінську Конституцію, яка була спрямована проти феодальної власності на землю, спекуляції, обмежувала максимальні ціни на все, проголошувала право на працю, максимальну заробітну плату. Вводила терор проти аристократів, жирондистів і «підозрілих», інакомислячих, небезпечних. Приватну власність проголосили природним правом. У 1794 р. в результаті термідоріанського перевороту якобінську диктатуру розгромили.

У період Французької революції 1789-1794 рр. з'явилися терміни «комуністи», «комунізм», але вони в той час підтримки не дістали.

Тема 8. Політичні теорії США у XVIII–XIX століттях

Політико-правові ідеї Бенджаміна Франкліна.

Томас Пейн про державу і право.

Політико-правові погляди Томаса Джефферсона.

Олександр Гамільтон про державу і право.

Політико-правове вчення Джеймса Медісона.

Політико-правові ідеї Джона Адамса.

Погляди Джона Маршалла.

Великий фахівець, теоретик з питань електрики, просвітитель, дипломат *Бенджамін Франклін* (1706-1790) один із перших відмовляється від сприйняття Британської імперії як єдиного політичного утворення і розвиває «ідею гомруля».

«Ідея гомруля» розуміється як самоврядування і політичне самовизначення північноамериканських провінцій. Такий план у Франкліна виникає ще в 1754 р. Він виступає з ідеєю військово-політичного союзу колоній з метою протидії французьким військам і індіयським племенам, що їх підтримують.

Бенджамін Франклін перший назвав північноамериканські провінції державами (штатами). Йому належить одна з версій плану конфедерації штатів. У 1776 р. його і Томаса Пейна політичні ідеї лягли в основу Декларації незалежності.

Працюючи в Лондоні дипломатом, Франклін відстоював ідею незалежності і гармонічного розвитку своєї країни, яку він називав «країною праці», «щасливої помірності», «простотою республіканських удач» і т. ін. Це мала бути країна, в якій немає різкої поляризації між багатими і бідними, розкішшю й аскетизмом, а все визначається працею. Франклін вірив, що в Північній Америці за рахунок соціальних досягнень, зростання населення, території, відбудеться удосконалення сфери знань. Особливо відзначав науку, що у Європі ігнорувалася. Головною у своїй країні він бачив науку, а саме - науку про політику.

Франклін не був прихильником радикальних політичних перетворень. Він не був ні простодушним демократом, ні демагогом. Для нього дуже важлива була ідея: «вогонь свободи може не тільки очищати, але й руйнувати». Його характеризують як прихильника соціальної революції і реформ, але не радикалом.

Для Франкліна було дуже важливо, щоб сам індивід мав привілеї визначати: 1. Що є доблесне. 2. Вибирати між умовлянням чи переконанням. 3. Що є законною вимогою.

До радикальних представників демократичної політичної ідеології періоду Війни за незалежність 1775-1783 рр. належить *Томас*

Пейн (1737-1809). Він перший порушив питання про відділення колоній від Англії і створення незалежної держави. Ця політична ідея викладена в памфлеті «Здоровий глузд» (1776 р.), в якому Пейн запропонував назву держави, яку повинні були утворити колоністи, - «Сполучені Штати Америки», США. Ідеї памфлету «Здоровий глузд» закладені в Декларацію незалежності 1776 р., основним автором якої був Томас Джефферсон.

Т. Пейн розрізняв природні і громадянські права людини у своїй політичній теорії. Природні права належать людині за природою. Це право на щастя, свободу совісті, свободу думки. Цими правами людина володіла у природному стані. З утворенням суспільства і держави люди передали частину своїх природних прав до «загального фонду». Так виникають громадянські права, що належать людині як члену суспільства. Це ті права, що людина нездатна захистити своєю владою. До них Пейн відносив і право власності - право придбане, а не природне.

У природному стані, відзначав Пейн, не існувало приватної власності на землю. Земля була загальною власністю людського роду. Приватна власність з'являється з переходом до землеробства, а також у результаті недоплати працівникам.

У 1775 р. Томас Пейн один із перших виступив проти рабовласництва в Північній Америці. Він вимагав звільнення рабів.

Держава виникає слідом за об'єднанням людей у суспільство. Тому ціль держави - забезпечити і зберегти природжені права людини. Люди частину своїх прав уступили суспільству. Людина залишила собі свободу думки, совісті, право робити для свого щастя все, що не шкодить іншому. Верховна влада в державі повинна належати народу. Цим Пейн висунув ідею народного суверенітету. Народ сам вибирає собі будь-яку форму правління.

Форми держави, за Пейном, бувають «старі» (монархічні) і «нові» (республіканські). Правління, засноване на передачі влади в спадщину саме несправедливе і саме недосконале з усіх систем правління. Така влада під собою не має ніякої правової основи і неминуче веде до тиранії й узурпації народного суверенітету. Абсолютна монархія - ганьба людської природи.

Республіканське правління має ґрунтуватися на принципі народного представництва. Основа такого управління: 1. Народний суверенітет. 2. Верховною владою володіє законодавчий орган. 3. Вибори відбуваються на основі загального виборчого права. 4. Реалізується природна рівність людей.

Томас Пейн виразив ідею, що кожне нове покоління повинне саме визначати, що відповідає його інтересам, і тому повинне мати право змінювати Конституцію.

Томас Джефферсон (1743-1826) - філософ, громадський і державний діяч, третій президент після утворення США.

Найзначніша праця Джефферсона «Замітки про штат Вірджинія» (1785 р.) присвячена історії і державному устрою рідного штату. Найвідоміша «Декларація незалежності США» (1776 р.). Його політичні погляди перетерпіли еволюцію від радикалізму до помірних ліберальних принципів і були близькі до поглядів Томаса Пейна. Природно-правову доктрину Джефферсон сприйняв у її найбільш радикальному трактуванні. Згодом симпатизував ідеям Руссо і його демократичним поглядам щодо розвитку суспільства.

Т. Джефферсон багато зробив у справі освіти і пропаганди свободи слова, свободи думки. Він - автор «Закону штату про встановлення релігійної свободи» 1777 р.

Джефферсон у своїх роботах і привселюдно критикував Конституцію США 1787 р. за те, що вона давала можливість президентові переобиратися необмежену кількість разів і перетворитися на довічного монарха. Великим недоліком Конституції він вважав відсутність у ній Білля про права, особливо свободи слова, друку, релігії.

Джефферсон критикував капіталізм, що набрав сили в США і призводив до зубожіння населення. Головна причина цього - розвиток крупного виробництва. А він робив ставку й ідеалізував дрібне фермерське господарство. Ідеал Джефферсона - демократична республіка вільних і рівноправних фермерів. Цей ідеал утопічний.

Томас Джефферсон - основний автор конституційного документу «Декларація про незалежність» (1776 р.), який за характером був: 1. Демократичним. 2. Революційним. 3. Природничо-правовим. 4. Обґрунтовував право відділення колоній від Англії. 5. Обґрунтовував утворення самостійної і незалежної держави. 6. Свобода трактувалася як право вільно користуватися і розпоряджатися своїми матеріальними благами, тобто мати право на власність.

Уряд створюється людьми для охорони природних прав людини. Влада уряду витікає зі згоди народу підкорятися йому. Тому народ вправі змінити або знищити існуючу форму правління чи чинний уряд, якщо ті прагнуть до деспотизму. Це обов'язок і право народу - трактував Т. Джефферсон у Декларації про незалежність. Цей документ про незалежність містив 27 пунктів обвинувачення англійського короля, який відстоював деспотизм.

Томас Джефферсон увійшов в історію як людина, яка стояла біля джерел створення і проголошення США. Він розробив політичні вчення Нового часу. У США Джефферсона цінують як автора Декларації про незалежність Сполучених Штатів (1776 р.) і поважають

як третього президента незалежної держави.

Лідер федералістів, державний діяч, політик, член Конституційного конвенту, творець конституційної теорії - *Олександр Гамільтон* (1757-1804). Він кардинально вплинув на зміст Конституції США 1787 р., захищав сильну централізовану владу федерального уряду, вів активну боротьбу проти «антифедералістів» (республіканців).

Гамільтон вважав, що федеральний устрій переборює слабкість конфедеративної організації США, закріпленої «Статтями конфедерації» (1781 р.). На думку федералістів, тільки сильна центральна влада здатна створити міцну авторитетну державу і не допустити розвитку демократичного руху мас після перемоги у Війні за незалежність 1775-1783 рр. Федерація має бути бар'єром перед будь-якими внутрішніми розладами і народними повстаннями.

Парламент, на думку О. Гамільтона, повинен бути двопалатний. Створюється на основі виборчого права з високим майновим цензом. Розподіл людей на багатих і бідних, а відповідно на освічених і неосвічених, здатних і нездатних управляти справами суспільства має природне походження. Багатим і освіченим за самою природою належить право бути представленими у вищих державних органах. Тільки багаті здатні забезпечити стабільність політичного ладу, стверджував у своїх політико-правових вченнях О. Гамільтон.

О. Гамільтон виношував ідею довічного призначення незалежних, шановних і шанованих, добре оплачуваних членів суду. Таким чином, політичні погляди Олександра Гамільтона послужили теоретичною базою для розробки Конституції США 1787 р.

Історично так склалося, що прийнято вважати «батьком американської конституції» 1787 р. *Джеймса Медісона* (1751-1836). Він створив політичне вчення про республіканське правління в США, а також теорію рівноваги відособленої влади. Завдяки його діяльності в області політики, юриспруденції розгорнутий коментар Конституції перетворився на аналіз фундаментальних принципів державної влади. Пізніше така діяльність Медісона стала джерелом конституційного права для Верховного суду США. Збірник «Федераліст», у якому Медісон викладав свої політичні погляди, став настільною книгою для американських правознавців з питань Конституції.

Політична діяльність Медісона - це ідейні традиції століття. А саме: 1. Традиції природного права. 2. Традиції суспільного договору. 3. Законопроект про права людини. 4. Конституційне регулювання галузей урядової влади. 5. Переосмислення досвіду давніх республік.

Медісон розробив і ввів у політико-правовий обіг поняття «факція». Він розумів це як угруповання, верства (клас) багатих чи бідних.

Термін «факція» довгий час трактувався як «фракція» - несправедлива коаліція.

У сучасній політиці «фракція» - це відособлена частина партії, класу, соціальної групи чи організації. У Медісона «факція» була менш визначена у своїх основних проявах і характеристиках. У його політико- правових вченнях «факція» представляла об'єднання людей, згуртованих силою політичних, майнових і навіть емоційних інтересів. Такі «факції» називали ще «зацікавленими групами». Сьогодні - це група інтересів чи лоббі.

Проблему взаємин різних гілок публічної влади Медісон пов'язував, по-перше, з відокремленням цих гілок влади, що складають в цілому «загальну масу влади». По-друге, з розподілом цієї маси влади серед її складових. Суть у тому, щоб законодавча, виконавча і судова влади, гілки загальнодержавної влади, були відособленими і відмінними одна від одної. Труднощі, що виникали у зв'язку з розподілом влади призводили до розбіжностей та конфліктів. Так виникла ідея створення системи відокремлення і збалансованого розподілу трьох влад.

У тритомній роботі «На захист конституцій урядової влади в Сполучених Штатах Америки», виданої в Лондоні (1787-1788 рр.), *Джон Адамс* (1735-1826) одним із перших виокремив питання про державний устрій у розряд найважливіших. За своїми політичними поглядами він зближається з федералістами. Він створює основи і закладає фундамент сучасного консерватизму.

Дж. Адамс допускав і визнавав доцільність монархічної форми правління. При цьому ставив одну важливу умову. Знать повинна контролювати і стримувати короля. Міністри мають контролювати і стримувати знать. Монархія, аристократія, демократія, на його погляд, прості форми правління. Але тлумачив він їх як утілення деспотизму. Ідеал Адамса - змішана форма правління. Визначав він цю форму як трьохелементний баланс. Сюди входили виконавча влада, верхня аристократична і нижня демократична палати парламенту. Усе це разом становило деяку форму збалансованої публічної влади.

Адамс обґрунтував необхідність відокремлення і незалежності трьох гілок влади: законодавчої, виконавчої, судової. Він працював над системою стримування і взаємного урівноважування влади - «стримувань і противаг». Організацію взаємодії трьох гілок державної влади Адамс взяв із трактату Цицерона «Про республіку». Але він конкретизував і уточнив це положення. Дана форма найбільше підходить для здійснення законів держави і реалізації принципу «правління законів, а не людей».

Однією з центральних ідей, що цікавили Адамса, стало обґрунтування неминучості існування соціальних розходжень,

всіляких соціальних угруповань і таких класів, як клас джентльменів, клас простих людей і т. ін. Аристократія у будь-якому цивілізованому суспільстві від стародавніх часів до наших днів, на думку Адамса, завжди займала і повинна займати особливе пануюче становище.

Джон Адамс поділяв ідею Макіавеллі, відповідно до якої всі люди за природою своєю дурні й обов'язково виявлять природжену злісованість душі, як тільки для цього трапиться слушний випадок. Адамс любив «облити холодною водою» здорового глузду палкі надії ряду політичних діячів, надії на відродження свободи і справедливості за підтримки лише політичних інститутів.

Джон Маршалл розбирав скарги претендента на посаду федерального судді Мербері.

У справі «Мербері проти Медісона» (1803 р.), особливу винахідливість виявив голова Верховного суду Джон Маршалл, який забезпечив практику нагляду, що вводиться ним за конституційністю законів, кількістю нових доводів і висновків.

Верховний суд, відповідно до доводів Маршалла, володіє такими судовими повноваженнями, що історично передбачали тлумачення змісту законів. Оскільки конституційне положення про верховенство федерального права над правом штатів робить Конституцію «вищим законом країни», закони США видаються «на виконання» Конституції. Судді дають присягу захищати Конституцію. Ті ж самі судді можуть і вправі оголошувати недійсним будь-який законодавчий акт, що, на їхню думку, суперечить Конституції.

Позиція, викладена і закріплена рішенням суду в справі «Мербері проти Медісона», стала помітною віхою в конституційній історії США. За деякими оцінками цю подію порівнюють за значенням якщо не з переглядом Конституції, то, зрештою, із прийняттям чергової поправки до Конституції.

Ця подія по праву асоціюється з ім'ям Джона Маршалла. Відтепер Конституція країни визначається не тільки за текстом Конституції, але також і за тим тлумаченням, що текст Конституції одержує у Верховному суді.

Сам судовий нагляд за Конституцією може здійснюватися не тільки Верховним судом, але також й іншими судовими установами. Це дає вагому підставу вважати судову систему і право судового нагляду за конституційністю законів наріжним каменем системи «стримувань і противаг».

Тема 9. Політична думка в Німеччині кінця XVIII – початку XIX століття

Іммануїл Кант про політику, право і державу.

Політичні погляди Йоганна Готліба Фіхте.

Георг Гегель про суспільство, державу і право.

На розвиток політичних вчень Німеччини кінця XVIII - початку XIX ст. сильно вплинула Французька революція 1789-1794 рр.

Перед Німеччиною гостро постали три головні проблеми: 1. Досягнення національної єдності. 2. Здійснення демократизації державно-правового ладу. 3. Скасування кріпацтва.

Ці проблеми німецькі ідеологи прагнули вирішити з буржуазією, що на той час була лідером опозиції до старого феодального режиму. За створення політичної теорії для виходу Німеччини з кризового стану взявся професор філософії Кенігсберзького університету, основоположник одного з найпоширеніших напрямків у сучасній теорії права *Іммануїл Кант* (1724-1804). Він перший спробував і приступив до систематичного обґрунтування лібералізму - ідейної платформи класу буржуазії.

Вчення Канта викладено в роботах «Ідея загальної історії у всесвітньо-громадянському плані» (1784), «До вічного миру» (1795) і трактаті «Метафізика нравів» (1797 р.), в якому він узагальнив усі свої ідеї.

Право і мораль у нього мають те саме джерело (практичний розум людини) і єдину мету (утвердження загальної свободи). Правові закони - це перший ступінь (чи мінімум) моральності.

Кант дав визначення, що таке право: це сукупність умов, за яких свавілля однієї особи зіставляюване зі свавіллем іншої з погляду загального закону свободи. До таких умов належать: 1. Наявність примусово здійснюваних законів. 2. Гарантований статус власності. 3. Гарантії особистих прав індивіда. 4. Рівність членів суспільства перед законом. 5. Вирішення спорів у судовому порядку.

В роботі «Метафізика нравів» Кант своєрідно трактує природне право. За його концепцією в природному стані було відсутнє об'єктивне право. Людині споконвічно властиве одне-єдине природжене право - свобода морального вибору. З неї випливають такі невід'ємні якості людей, як рівність, здатність ділитися своїми думками.

Він розрізняє три категорії: I. Природне право (яке має своїм джерелом самоочевидні апіорні принципи). II. Позитивне право (джерелом якого є свобода законодавця). III. Справедливість (зазіхання, не передбачене законом і тому не забезпечене примусом).

Природне право, у свою чергу, розпадається на дві галузі: 1. Приватне право. 2. Публічне право. Приватне регулює відносини індивідів як власників. Публічне визначає взаємини між людьми, об'єднаними в союз громадян (державу), як членами політичного цілого.

Центральним інститутом публічного права є прерогатива народу вимагати своєї участі у встановленні правопорядку шляхом прийняття конституції, що виражає його свободу. Таким чином, Кант висловив прогресивну демократичну ідею народного суверенітету. Верховенство народу обумовлює свободу, рівність, незалежність усіх громадян у державі. Держава - це об'єднання безлічі людей, підлеглих правовим законам. Найважливіша ознака держави - верховенство закону. Кант доводив, що держава покликана гарантувати стійкий правопорядок, а тому вона повинна будуватися: 1. На засадах суспільного договору. 2. На народному суверенітеті. У такій державі Кант теоретично спробував поділити громадян на активних і пасивних за принципом господарської самостійності. У задачу держави і влади не входить турбота про щастя громадян.

Кант розвив вчення, що запозичив у Монтеск'є. Це ідея поділу влади в державі. Держава повинна мати три влади: а) законодавчу (належить тільки суверенній «колективній свободі народу»); б) виконавчу (зосереджена в законного правителя, підлегла законодавчій, верхній владі); в) судову (призначається владою виконавців). Даний принцип поділу влади створить основу розмежування форм держави на республіканську і деспотичну. Республіканізм є державний принцип відділення виконавчої влади (уряду) від законодавчої. Деспотизм - принцип самовладного виконання державних законів, виданих ним самим.

Класифікації державних форм (форми правління, володарювання) Кант не надавав особливого значення. Однак він розрізняв три види, форми держави: 1. Автократія (абсолютизм). 2. Аристократія. 3. Демократія.

Але, в принципі, Кант хотів бачити в Німеччині конституційну монархію. Він вважав найбільш прийнятною цю форму і реально досяжною.

Кант розробив положення про суверенітет народу. Але побоюючись, як би з цього положення не були б зроблені вкрай радикальні практичні висновки. Тому, вважав він, на право народу обговорювати питання про походження влади треба накладати «вето». Закон про верховну владу виходить від вищого законодавця, він священний. «Усяка влада походить від Бога» - така відповідь Канта народу. Чинній законодавчій владі варто коритися беззаперечно, яким би не було її походження.

Правитель стосовно підданих одержує тільки права, але не обов'язки. Народ не має права карати главу держави, якщо він навіть порушує свій обов'язок перед країною. Народ не має право на повстання. Допускається тільки пасивний опір владі. Однак людина завжди зобов'язана виконувати закони і розпорядження державної влади.

У роботі «До вічного миру» Кант виступає проти усіх воєн - загарбницьких, грабіжницьких і навіть проти самої ідеї чи думки про підготовку війни. Ідеальну державу можна побудувати тільки ненасильницьким шляхом, без революцій. Правовий статус суспільства неможливо досягти протиправними діями. Війна буде заважати будувати ідеальну державу. Створення проекту «вічного миру» привело Канта до розробки концепції міжнародного права.

Політико-правове вчення Іммануїла Канта про право і державу було першою фундаментальною доктриною кінця XVIII - початку XIX ст.

Йоганн Готліб Фіхте (1762-1814) - філософ, громадський діяч, займався проблемами політичної теорії. Фіхте виступав за республіканську форму правління. Був проти деспотії. Відстоював ідею верховенства народу, який має право на будь-яку зміну небажаного йому державного ладу і право навіть на революцію. У роботі «Замкнута торгова держава» (1800 р.), Фіхте розробляє теорію ідеальної держави. В основі такої держави лежить розум, свобода, гарантія прав кожній людині. «Замкнута торгова держава» тримається на приватній власності, що створюється особистою працею. Держава цьому процесу не заважає, а навпаки створює всі умови. Добре розвиваються усілякі ремесла, але наголос робиться на сільське господарство. У такій державі населення поділене на три стани: 1. Землеробське. 2. Промислове. 3. Купецьке. Є ще категорія людей, які належать до сфери культури і політики.

Свобода промислу, вибір професії заборонені. Жорстко регламентується побут. В економічних відносинах ця держава «самодостатня» і «самозабезпечувана». За допомогою держави люди досягнуть ідеального ладу. Використовуючи машинну техніку суспільство вирішить усі земні задачі без великої витрати часу і сил. А у вільний час будуть міркувати про свій дух і про земні ідеали. Тоді наступить такий період, коли в державі уряд буде зайвим. У ньому відпаде будь-яка необхідність. Але це буде нешвидко, підкреслював Фіхте. Таке політико-правове вчення про державу схоже на утопічне.

Йоганн Фіхте виступав за мир, вічний мир. Був проти шовінізму, поневолення одних країн іншими. Він, як і Кант, мріє створити міжнародну організацію, яка буде займатися проблемами світу, розв'язувати всі проблеми у відносинах між державами.

У політичних вченнях Фіхте виступив за: 1. Національне відродження Німеччини. 2. Соціальне відновлення країни. 3. Створення єдиної централізованої німецької держави. 4. Перетворення на буржуазно-демократичній основі.

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770-1831) написав роботу з питань держави і права - «Філософія права» (1826), яку ще називають цілісним, систематичним вченням Гегеля про державу і право, а також вченням про політику й історію.

На філософії права побудована вся гегелівська система філософії. Він виділив три основні ступені духу, що діалектично розвивається: 1. Суб'єктивний дух (антропологія, феноменологія, психологія). 2. Об'єктивний дух (право, мораль, моральність). 3. Абсолютний дух (мистецтво, релігія, філософія). При такому розгляді треба мати на увазі, що політико-правове вчення Гегеля (право, держава, суспільство) належить до ступеня об'єктивного духу. Політико-правова теорія Гегеля розроблена як філософія права, філософське вчення про об'єктивний дух.

Основне завдання філософії права - наукове пізнання держави і права. Гегель утверджує ідею гармонії розуміння і реалізацій права (Що розумне, те дійсне; що дійсне, те розумне). Юриспруденція вивчає юридичні закони (позитивне право). Філософська наука про державу і право осягає думки, що лежать в основі права. Ідея права є свобода і за Гегелем вона формує ідеал правової держави. Сфера об'єктивного духу постає як ідеальна політико-правова дійсність.

Поняття «право» у гегелівському вченні вживається в таких основних значеннях: 1. Право як свобода (ідея права). 2. Право як визначений ступінь і форма свободи (особливе право). 3. Право як закон (позитивне право). Головними формоутвореннями вільної свободи і відповідно трьома основними ступенями розвитку поняття права є: абстрактне право, мораль і моральність.

Вчення про абстрактне право включає проблематику власності, договору, неправди. Вчення про мораль - намір і провину, намір і благо, добро і совість. Вчення про моральність - родину, громадянське суспільство і державу.

Гегель у своїх політичних вченнях критикує проект ідеальної держави, що розробив ще Платон. Він також критикує ідею фактичної рівності. Свободу Гегель розуміє як ліквідацію рабства і кріпацтва. У людей повинні бути особиста свобода, право, мораль і релігія.

Гегель не визнає договірну теорію походження держави. Предметом договору може бути лише деяка одинична зовнішня річ. Договір виходить зі сваволі окремих осіб. Договір - це коли в ньому один одному протистоять самостійні особи - власники приватної власності.

Гегель займався проблемою громадянського суспільства і політичної держави, а також їх відмінностями. Громадянське суспільство - це сфера реалізації особливих, приватних цілей та інтересів окремої особистості. Це необхідний етап для розвитку і поняття права. У громадянському суспільстві немає ще повної свободи. У ньому багато зіткнень приватних інтересів і його роздирають суперечності. Основними елементами такого суспільства є: 1. Система потреб. 2. Система правосуддя. 3. Поліція і корпорація.

У структурі цього суспільства Гегель виділив три стани. 1. Субстанціональний (хлібороби - дворяни і селяни). 2. Промисловий (фабриканти, торговці, ремісники). 3. Загальний (чиновники).

Розвиток громадянського суспільства припускає наявність держави як його основи. Держава за Гегелем - це ідея розуму, свободи і права. Однак Гегель визнає у своєму вченні, що можливе існування поганой і несправедливої держави, а все-таки схиляється до того, що держава повинна бути правовою, мати правовий характер, бути державою-організатором і т. ін. Державу він трактує по-різному. Держава - це ідея свободи, вищого права, єдиний організм, правове утворення. Гегель, зрештою, робить висновок, що тільки панування права в державі розв'яже усі проблеми. Крім того, він розробив політико-правову ідею держави, що проявляється потрійно: 1. Як безпосередня дійсність у вигляді індивідуальної держави (мова йде про державний лад, внутрішнє державне право). 2. У відносинах між державами, як зовнішнє державне право. 3. У всесвітній історії як дійсність конкретної свободи.

Гегель розробив політичне вчення про поділ влади в державі: 1. Законодавча. 2. Урядова. 3. Влада государя. Поділ влади в державі - це гарантія публічної свободи. Демократичну ідею народного суверенітету він критикує. Обґрунтовує суверенітет спадкоємного конституційного монарха. Доводить, що упорядкована конституційна монархія - це об'єктивна сторона державної справи, що визначається законами. Монарху залишається лише приєднати до цього своє суб'єктивне: «Я хочу».

Законодавча влада - це влада визначати і встановлювати загальне, вказував Гегель. Законодавчі збори повинні складатися з двох палат. Верхня палата формується за принципом спадковості і складається із власників. Палата депутатів (нижня) утворюється з частини громадянського суспільства. Депутати поділяються за корпораціями, товариствами, а не шляхом індивідуального голосування. У Законодавчих зборах діє принцип публічності суперечок, свободи друку, публічності нарад.

Задача урядової влади, куди Гегель відносив і судову владу, - це виконання рішень монарха, підтримка чинних законів і установ.

Міждержавні відносини - сфера чи область зовнішнього державного права. Міжнародне право, за Гегелем, - це не справжнє право, яким є внутрішнє державне право (позитивне право, законодавство). Держави перебувають у відносинах одна з одною в природному стані, і вони повинні визнавати одна одну як суверенні і незалежні, не втручатися у внутрішні справи будь-кого, взаємно поважати самостійність. Але якщо між державами виникла суперечка, то її вирішувати треба тільки війною, бо війна ведеться не проти мирного сімейного і приватного життя, не проти приватних осіб, а за суверенність.

При зіткненні різних суверенитетів вирішити цю проблему, за Гегелем, може загальний світовий дух, що має найвище право стосовно окремих держав і право судити їх. Всесвітня історія виступає як всесвітній суд, як прогрес у свідомості свободи, історії суверенних держав. Це історія прогресу в державних формуваннях. Всесвітню історію Гегель поділяє на чотири всесвітньо-історичні світи. 1. Східний. 2. Грецький. 3. Римський. 4. Німецький.

Цим чотирьом всесвітньо-історичним світам відповідають такі форми держав: 1. Східна теократія. 2. Антична демократія й аристократія. 3. Сучасна конституційна монархія. Новий час, що почався Реформацією, Гегель вважав епохою німецької нації. У своїх політико-правових вченнях він звеличує і підіймає роль держави над суспільством і особистістю. Вихваляє державу як ідею права, підіймає державу над правом. Але незважаючи на таке тлумачення держави і права, вчення Георга Гегеля визначально вплинуло на наступних представників політико-правової думки.

Тема 10. Погляди на державу і політику в Англії і Франції в першій половині XIX століття

Теорія Ієремія Бентама з питань державності.

Політико-правові вчення Джона Остіна, Джона Стюарта Мілля.

Концепція конституційної держави Бенжамена Констана і Алексіса Токвіля.

Політична доктрина Огюста Конта.

Теорія реформ держави Вільгельма Гумбольдта.

В останній чверті XVIII ст. в Англії відбувається Промисловий переворот. Країна за головними показниками суспільного розвитку швидко перетворюється на провідну капіталістичну державу світу. Англійська політична думка по-своєму пояснювала ті великі соціально-історичні процеси і зміни, що відбувалися в державі. Головною темою у вченнях Англії був захист і піднесення благодатної ролі приватної власності, активізація особистості, надання гарантій недоторканності сфери приватної життєдіяльності людей.

Промисловий переворот в Англії створив умови для зростання пролетаріату. На початку XIX ст. зароджується робітничий рух за демократичну конституцію, що дістав назву - чартизм. Одночасно починаються виступи пролетаріату.

Теоретично розв'язати проблеми, що виникли, спробував *Ієремія Бентам* (1748-1832). Його теорія «утилітаризму» викладена у таких працях як: «Принципи законодавства», «Керівні Початки конституційного кодексу для всіх держав», «Фрагмент Про уряд», «Деонтологія чи Наука про мораль».

Бентам стає родоначальником теорії утилітаризму, у якій можна виділити чотири основні постулати. Перший: одержання задоволення і виключення страждання складають сенс людської діяльності. Другий: корисність, можливість бути засобом вирішення якої-небудь задачі - найбільш значимий критерій оцінки всіх явищ. Третій: моральність створюється всім тим, що орієнтує на знаходження найбільшого щастя (добра) для найбільшої кількості людей. Четвертий: максимізація загальної користі шляхом установа гармонії індивідуальних і суспільних інтересів є метою розвитку людства.

Він вважається одним зі стовпів європейського лібералізму XIX ст. Лібералізм розглядає положення про свободу індивіда, самоствердження індивіда, що забезпечуються приватною власністю і політико-юридичними встановленнями. Лібералізм Бентама - не свобода окремої людини, а її здатність піклуватися про себе, про своє благополуччя, не покладатися на будь-яку зовнішню допомогу, самій визначати власний інтерес своєю корисністю.

Застосовуючи утилітаризм до питань права, Бентам дійде такого висновку. Закон сам по собі - зло, оскільки він пов'язаний із застосуванням покарання (страждання). При його застосуванні можливі помилки. Кожен закон є порушенням свободи. Однак закон - зло, яке неминуче, тому що без нього неможливо забезпечити безпеку. Головним предметом турботи законодавства Бентам називає приватну власність.

Бентам виступив проти теорії, яка трактувала, що суспільство і держава виникли в історії за допомогою встановлення між людьми відповідного договору. Цю теорію він вважав такою, що не можна довести і фікцією.

У питаннях організації державної влади Бентам стояв на демократичних позиціях. Він засуджував монархію, спадкоємну аристократію. Був прихильником республіканського устрою держави, у якому бачив три основні гілки влади: 1. Законодавчу. 2. Виконавчу. 3. Судову. Вони повинні бути розділені, але перебувати в кооперації і взаємодії. Ці погляди Бентам проповідував уже в зрілому віці. А на початку своєї політико-правової діяльності він схвалював конституційну монархію в Англії, висловлюючись за високий майновий ценз, довгострокове обрання представницьких органів. У цей період він різко засуджував демократію як анархію.

Демократизувати слід не тільки організацію безпосередньо державної влади. Демократизації підлягає в цілому вся політична система суспільства, стверджував Бентам. Для цього необхідно розширити виборче право, надати виборче право жінкам. Провести реформу права, його кодифікацію, скасувати ряд феодальних інститутів. Треба удосконалювати систему покарань, приділити значну увагу питанням процесу, теорії доказу.

Бентам сподівався, що за допомогою таких інститутів демократії, як вільна преса, суспільні дискусії, публічні збори можна буде ефективно контролювати діяльність законодавчої і виконавчої влади.

Політико-правові погляди з питань критики монархії, створення законодавчої влади (право засновувати основні закони держави належить народові); законодавча влада повинна здійснюватися однопалатним представництвом, обиратися щорічно на основі загального, рівного і таємного голосування виконавча влада має здійснюватися посадовими особами, які підлегли законодавчій палаті, відповідальні перед нею і часто змінювані, - про це все йдеться в написаному Бентамом «Конституційному кодексі». Власне кажучи, це проект демократичної конституції Англії. Бентам попереджав, що пряме втручання держави у сферу економіки вкрай небажане. Це може призвести до дуже негативних результатів. Він щодо цього питання

дотримувався вчення А. Сміта, вважав себе його учнем.

Бентам засуджував колоніальний режим, агресивні війни. Він розробив проекти міжнародних організацій для попередження воєн, мирного вирішення конфліктів між державами. Це такі проекти, як «План загального і вічного світу» (1789 р.), «Нарис Кодексу міжнародного права» (1827 р.).

Одним із перших представників юридичного позитивізму був учень Бентама, засновник аналітичної школи *Джон Остін* (1790-1859). Він викладав юриспруденцію в університетському коледжі у Лондоні. Видав книгу «Лекції про юриспруденцію, чи філософія позитивного права» (1832 р.)

Термін «право», писав Остін, використовується в найрізноманітніших значеннях: для позначення не тільки права, але і релігійних догматів, правил моралі, законів природи; це істотно заважає точному визначенню предмета юриспруденції. Остін розрізняє і розмежовує етику (область оцінок, суджень про добро, зло), науку про законотворчість (уявлення про те, яким повинне бути право) і власне науку про право, юриспруденцію.

Остін доводив, що метою уряду є загальне благо, а не свобода, оскільки в різних умовах різний ступінь корисності свободи чи ступінь її обмежень. Остін був прибічником класичного лібералізму. Проте він стверджував, що суверенна влада нічим не зв'язана. Перешкоди її діяльності чинять тільки релігія, мораль, згода підданих, тобто звичка більшості підданих до покори даній владі. Право - це «веління суверена». Найкращою формою права Остін вважав кодекси. Однак на відміну від Бентама він визнавав частиною права судові прецеденти, оскільки рішення суддів (в Англії) одержують нормативно-правовий характер з мовчазної згоди суверена. Потреба в судовій правотворчості, пояснював Остін, породжена існуючою неповнотою статутного права, що бажано усунути кодифікацією.

Виникнення юридичного позитивізму пов'язане зі зміцненням і удосконалюванням правової оболонки капіталістичних відносин, що розвивалися. Зробивши висновок щодо політико-правових вчень Джона Остіна можна підкреслити, що основні принципи громадянського суспільства втілилися в чинному позитивному праві.

Джон Стюарт Мілль (1806-1873) - великий англійський теоретик європейського лібералізму XIX ст.

Ліберально-демократичні погляди на державу, владу, право, закон викладені Джоном Міллем у таких працях: «Про свободу», «Представницьке правління», «Основи політичної економії», «Про вплив уряду». На початку своєї діяльності Мілль підтримував теорію Бентама - утилітаризм. Поступово відходить від нього і доходить висновку, що не можна всю моральність базувати лише на постулаті

особистої економічної вигоди індивіда і невірі в те, що задоволення корисливого інтересу кожної окремої людини ледве не автоматично приведе до благополуччя усіх. На думку Джона Мілля, принцип досягнення особистого щастя (задоволення) може «спрацювати», якщо тільки він нерозривно, органічно пов'язаний з іншою керівною ідеєю: ідеєю необхідності узгодження інтересів, до того ж узгодження не тільки інтересів окремих індивідів, але також інтересів соціальних.

Свобода індивіда - та «командна висота», з якої Мілля розглядав ключові для себе політичні і правові проблеми. Їх перелік традиційний для лібералізму: 1. Передумови і зміст свободи людської особистості. 2. Свобода. 3. Порядок і прогрес. 4. Оптимальний політичний лад. 5. Межі державного втручання. Індивідуальна свобода за Міллем означала абсолютну незалежність людини у сфері тих дій, що прямо стосуються тільки її самої. У межах цієї сфери людина пан над самою собою і діє за своїм власним розсудом: I. Свобода думки. II. Свобода слова. III. Свобода дій. IV. Свобода вибору. V. Свобода самостійного устрою особистого життя.

Свобода індивіда і держава перебувають у залежності від свободи й уміння людей створювати і налагоджувати нормальне людське співжиття. Держава буває не кращою і не гіршою, ніж індивіди. Держава така, яке суспільство в цілому. Тому держава першою несе відповідальність за стан суспільства. Гідна держава повинна створювати умови для самовдосконалення народу. Держава, що гарантує для усіх своїх громадян свободу, здатна встановити в себе і відповідний порядок. Мілля приходять до висновку, що вільна особистість є водночас і особистістю законослухняною. Порядок у державі виступає неодмінною умовою прогресу, а саме: 1. Поступового удосконалювання. 2. Поліпшення людства в розумовому, моральному і соціальному відношеннях.

Краща форма правильно функціонуючої держави, що забезпечує свободи, прогрес, стабільність, порядок, - це представницьке правління, де народ керує через посередництво депутатів, які періодично обираються. Така влада повинна базуватися тільки на праві всіх людей брати участь у загальному управлінні. Народ несе відповідальність за стан державності. Чому? Мілля дає відповідь у своїх політико-правових теоріях. По-перше, представницьке правління засновується за вибором народу, схильного прийняти дану державну форму. По-друге, народ повинен мати бажання і здатність виконати все необхідне для її підтримки. По-третє, цей народ повинен мати бажання і здатність виконувати обов'язки і функції, покладені на нього цією формою правління.

Ціль у добре влаштованої і правильно функціонуючої державності така: 1. Захист інтересів особистості. 2. Захист власності.

3. Сприяння росту добробуту людей. 4. Збільшення позитивних соціальних якостей в індивіді. Краший уряд для народу - той, що допомагає йому йти вперед. Парламент - це те місце, де нація виражає свої скарги і різні думки.

Лібералізм Мілля вміщується в ідеї організації державного механізму на демократичних і правових засадах. Звідси випливає концепція правової держави. У держави й уряду може бути обмежена сфера втручання. Це втручання допускається за наявності особливо вагомих розумінь практичної доцільності. Так, Мілля розпливчасто сформулював положення про втручання уряду. Але якщо держава надмірно буде втручатися і підмінювати вільну індивідуальну чи колективну діяльність людей, тоді створюються умови для розвитку бюрократії і задоволення її інтересів. Але ще більше зло виявляється в тому, що в результаті підміни народ уражається хворобою соціальної пасивності. Його охоплює настрій утриманства. У народі вбивається дух свободи, паралізується свідомість особистої гідності, почуття відповідальності за те, що відбувається навколо. Суспільство в суспільно-моральному плані деградує. За цим настає деградація державності.

Найбільш видним ідеологом французької буржуазії і духовним батьком лібералізму в Європі був публіцист, учений, політичний діяч *Бенжамен Анрі Констан де Ребек* (1767-1830). Написав низку творів на політичні й історико-релігійні теми в період з 1810 до 1820 р. Потім їх зібрав і звів у «Курс конституційної політики». Цей Курс викладав у зручній систематичній формі як ліберальне вчення про державу. Сама ж робота вийшла вже після смерті автора.

«Курс ...» приділяє основну увагу обґрунтуванню: 1. Особистої свободи. 2. Свободи совісті. 3. Свободи слова. 4. Свободи підприємництва. 5. Свободи приватної ініціативи. Констан розрізняє: а) політичну свободу; б) свободу особисту. Давні народи знали тільки політичну свободу. Вона зводилася до права брати участь у здійсненні політичної влади (прийняття законів, участь у правосудді, у виборі посадових осіб, вирішення питань війни і миру). їм пропонувалися обов'язкова релігія, звичаї, спосіб життя, підтримувалася рівність. Нові народи розуміють свободу інакше. Право участі в політичній владі цінується менше, тому що держави стали великими, і голос одного громадянина вже не має вирішального значення. Скасування рабства позбавило вільних того дозвілля, яке надавало їм можливість приділяти багато часу політичним справам. Войовничий дух давніх народів змінився комерційним духом.

Констан також попереджав, що необмежена влада народу небезпечна для індивідуальної свободи. Як приклад наводить яacobинську диктатуру і терор, що приніс народний суверенітет.

У своїх політико-правових теоріях Констан наголошував на необхідності існування виборної установи (представництва). Для цього в державі має здійснюватися політична свобода, громадяни повинні брати участь у виборах. Представницька установа обов'язково входить у систему вищих органів влади. Констан підкреслював, що політична свобода є тільки гарантія індивідуальної. Тому представницька установа є органом вираження суспільної думки.

Поділ і рівновагу влади Констан зображував у такий спосіб. У конституційній монархії повинна існувати «нейтральна влада» в особі глави держави. Монарх бере участь у всій владі. Попереджає конфлікти між владою. Забезпечує погоджену діяльність влади. Монарху належить право вето. Він може розпускати виборну палату. Призначати членів спадкоємної палати перів. Здійснювати право помилування.

Влада виконавча здійснюється міністрами, відповідальними перед парламентом. Особливою владою Констан вважав спадкоємну палату чи перів, він називав її ще «представницькою владою постійною». Стосовно неї Констан увесь час змінював свої погляди - був за і проти.

Законодавчу палату виборну Констан характеризував як «владу суспільної думки». При формуванні цієї палати він наполегливо пропонував високий майновий ценз.

Самостійною владою Констан називав судову владу. Пропонував розширити права місцевого самоврядування, не вважаючи «муніципальну владу» підлеглою виконавчій владі. Місцеве самоврядування - це певна протидія центральній владі. Політико-правова теорія Бенжамена Констана, викладена в «Курсі конституційної політики», була загально визнаною доктриною державознавців Франції і ряду інших країн.

Проблемами індивідуальної свободи і забезпечення свободою усіх переймався *Алексіс де Токвіль* (1805-1859). Демократія - суспільний лад, протилежний феодальному, не має кордонів станових чи запропонованих звичаями стосунків між вищими і нижчими класами суспільства. Це також політична форма, що втілює даний суспільний лад. Серцевина демократії - принцип рівності, що невблаганно тріумфує в історії.

Найбільша соціальна цінність у Токвіля - це свобода.

Свободу дає демократія. Аристократія - синонім нерівності. Деспотичне правління знецінює рівність. Тому Токвіль вважає, що треба: а) позбутися усього, що заважає встановленню розумного балансу рівності і свободи, прийнятної для сучасної демократії; б) розвивати політико-юридичні інститути, що забезпечують створення і підтримку такого балансу.

Токвіль з'ясував, що однією із найсерйозніших перешкод свободи і, відповідно, демократії в цілому є надмірна централізація державної влади.

За Токвілем, демократичні інститути включають свободу друку, релігійну свободу, суд присяжних, незалежність суддів. Політичний устрій демократичного суспільства має обов'язково затвердити представницьку форму правління. Політична культура громадян демократичного суспільства не повинна «приглушати» дух свободи, послабляти демократично-правовий режим. Токвіль проти індивідуалізму, самоізоляції індивідів, замикання їх у вузьких рамках особистого життя, відсторонення від участі в суспільних справах. Якщо виникне така ситуація, - то це надзвичайно небезпечна тенденція, що свідчить про соціальне захворювання епохи демократії.

Індивідуалізм об'єктивно сприяє тим, хто віддає перевагу деспотичним порядкам, виступає проти свободи. Протиотруту пагубної роз'єднаності громадян Токвіль вбачає у наданні їм найбільш реальних можливостей жити власним політичним життям для того, щоб одержати необмежену кількість стимулів діяти спільно. Громадянськість здатна перебороти індивідуалізм, зберегти й усталити свободу. Ні рівність, ні свобода, узяті нарізно, не є самодостатніми умовами справді людського буття. Тільки будучи разом, у єдності, люди знаходять таку можливість, писав у своїй праці «Про демократію в Америці великий теоретик демократії і послідовник лібералізму XIX ст. Алексіс де Токвіль.

Засновник позитивізму *Огюст Конт* (1798-1857), автор праці в шести томах «Курс позитивної філософії» (1830-1846 рр.), у своїх політичних вченнях по-іншому ставився до ліберальних концепцій держави і права.

Позитивізм Конта став відображенням помітних успіхів науки в країнах Європи. Конт стверджував, що позитивне знання дається не відкритими і нескінченними суперечками про Бога, природу, дух, матерію, свідомість та інші «першопричини», а тільки досвідом і спостереженням. Соціальна функція науки - передбачення майбутнього.

Конт сформулював закон трьох стадій, які людство проходить у розумовому розвитку й у прагненні осмислити навколишній світ.

I. Теологічна стадія продовжувалася до 1300 р. Способом вивчення світу і пристосування до нього було одухотворення зовнішнього світу. Людство знало мало фактів і пояснювало їх волею надприродних істот – парфумів, гномів, богів, ангелів.

II. Метафізична стадія охоплює період від 1300 до 1800 р. Теологічні ідеї витісняються. Зароджуються індивідуалізм, лібералізм, демократія, суспільні і політичні доктрини. З'являються поняття

«суспільний договір», «природні права».

III. Позитивна стадія чи промисловий побут (сучасний Конту період) - це період розвитку промисловості, науки, позитивного права, соціології, філософії, моральності. Відбувається перебудова суспільства на основі позитивізму. На зміну «ретроградній аристократії» і «анархічній республіці» приходить соціократія. У політико-правовому вченні Конт виводить формулу: «порядок і прогрес». Центр уваги він переносить на суспільство як органічне ціле. Взаємозв'язок людей і соціальних груп розуміється ним як солідарність, співробітництво, взаємодопомога.

Організацію й основу суспільства складає родина.

Необхідність держави Конт пояснював об'єднанням приватних сил для загальної мети: I. Уряди підтримують суспільну солідарність. II. Перешкоджають приватним силам розірвати суспільне ціле. III. Суспільна солідарність досягається засобами матеріальними і моральними. IV. Для цього необхідна наявність двох влад: 1. Світської. 2. Духовної. Конт створює вчення й описує історію цієї влади відповідно до його «трьох стадій» розвитку людства.

У своїх політико-правових вченнях Конт засуджував агресивні війни. Критикував колоніальний гніт, колоніалізм у цілому. У всесвітньому союзі соціократії вся ця спадщина, пережитки «військового побуту» повинні зникнути з життя людства.

Вільгельм фон Гумбольдт (1767-1835) стояв біля джерел німецького лібералізму. У 1792 р. написав роботу «Досвід установа меж діяльності держави». Основна ідея праці - підхід до держави з позиції гуманістичного індивідуалізму. На першому місці у співвідношенні з державою стоїть людина, найбільш сприятливе становище в державі має бути забезпечене саме для людини.

Гумбольдт підтримує лінію соціальної науки кінця XVIII ст. на диференціацію суспільства (громадянського суспільства) і держави.

Мета існування держави як такої - служіння суспільству. Гумбольдт дотримувався концепції «мінімальної держави». Функції держави мають бути різко звужені. Держава не повинна піклуватися про позитивне благо громадян: 1. Господарський успіх. 2. Суспільну кар'єру. 3. Моральність. 4. Фізичне здоров'я. 5. Спосіб життя. 6. Особисте щастя.

Політичні вчення Гумбольдта зводяться до того, що державний устрій: 1. Завжди пов'язаний з обмеженням свободи. 2. На нього не можна дивитися інакше, як на «зло, нехай і необхідне».

Тема 11. Політико-правові теорії Європи в другій половині XIX століття

Позитивізм Карла Бергбома й Адемара Есмена.

Вчення Рудольфа Ієрінга про державу.

Концепція Георга Єллінека.

Проблеми держави у вченнях Герберта Спенсера.

Теорія держави Людвіга Гумпловича.

Неокантіанське вчення Рудольфа Штаммлера.

Друга половина XIX ст. у Західній Європі характеризується такими рисами: 1. Затверджуються буржуазні порядки. 2. Розвивається капіталістична ринкова економіка та її інфраструктура. 3. Впроваджуються в життя інститути, що забезпечують включення в політичний процес дедалі більш широких верств населення. 4. Міцніє рух за розширення політичних і соціальних прав особистості, за встановлення загального виборчого права. 5. На суспільну арену виходить пролетаріат як самостійна організована сила. 6. Створюються профспілки. 7. Відбувається втрата колишнього значення дворянства, духовенства. 8. Перехід суспільства до капіталізму, організованого в трести, картелі, акціонерні товариства. 9. Буржуазні політичні і правові вчення цього періоду продовжують розвивати ідеї лібералізму. 10. Триває розвиток нового буржуазного державознавства і правознавства. 11. Додаткове обґрунтування і подальший розвиток юридичного позитивізму.

Пануючим світоглядним напрямком залишався позитивізм. У книзі «Юриспруденція і філософія права», (1892 р.) німецький юрист *Карл Бергбом* (1849-1927) найбільш широко обґрунтував ідеї позитивізму.

Підтримуючи англійську аналітичну школу Джона Остіна, він вбачав джерело права в суверенній владі, у державній свободі. Звідси - висновок про верховенство закону, про підпорядкування суддів закону. Він довів до досконалості розробку прийомів тлумачення суспільних норм, особливо - логічних, граматичних, систематичних.

Уся теорія базувалася на припущенні, що держава є правовою. Однак це припущення неодноразово спростовувалося практикою. А до обґрунтування правової держави могло вести лише вивчення «метаюрідичних» засад.

На аналогічних засадах будувалися і теорія *Адемара Есмена* (1848-1913). Він у своїх політико-правових вченнях шукав вихід у концепції представницької влади, скликаної спеціально для перегляду конституції чи внесення в неї змін. Це були тільки міркування, що мало відповідали реальній історії буржуазних конституцій. Адемар

Есмен як французький державознавець реально застосувати свої розробки до державотворення не зміг. Але його погляди вплинули на наступних мислителів державознавців, ліберальних позитивістів.

В подальшому трансформація поглядів на розвиток державності і суспільства здійснювалась працями багатьох теоретиків. *Рудольф фон Іерінг* (1818-1892) написав роботи: «Дух римського права на різних ступенях його розвитку» (1865 р.), «Боротьба за право» (1872 р.) і особливо книга «Ціль у праві» (1883 р.).

Політико-правову творчу діяльність Іерінга поділяють на два періоди. I. До середини 50-х років XIX ст. У цей період він дотримувався установок «юриспруденції понять», що вважала головною своєю справою виведення (дедукцію) конкретних правоположень із загальних понять, вбачаючи в поняттях основне джерело знання. Прихильники даного напрямку в науці права вважали, що «поняття продуктивні, вони комбінуються і виводять на світ нові поняття». Від такого напрямку у правознавстві Іерінг відходить. II. Із середини 50-х років XIX ст. відбувається період революції у поглядах Іерінга. Він приступає до розробки «юриспруденції інтересів», натхнений думкою, що культ логічного для юриста-теоретика недоречний, оскільки правознавство не математика, і в ньому пріоритет повинен належати не логіці. Власне не логіка повинна бути об'єктом правознавства, а життєві цінності, реальні інтереси людей. Іерінг дедалі більше уваги приділяє не логічним і навіть не психологічним аспектам права, а його соціолого-прагматичним, утилітаристським моментам. Перше місце в застосовуваній ним методології пізнання права і держави він тепер відводить описові, класифікації й аналізу фактів. Вважаючи недостатніми «юриспруденцію понять», формально-догматичний підхід до права, Іерінг у своїй книзі «Ціль у праві», том I, прагнув дати сучасним йому праву і державі соціологічне обґрунтування. Центральним поняттям його теорії є поняття інтересу, вираженого в праві.

За допомогою права забезпечується захист загальних інтересів. Виконуються ціль і права держави. Де державна влада підкоряється запропонованому нею порядку, писав Іерінг, там вона сама здобуває остаточну правову міцність. Тільки за панування права процвітають національний добробут, торгівля, промисли.

Німецький державознавець *Георг Єллінек* (1851-1911) розрізняв: 1. Соціальне вчення про державу. 2. Вчення про державне право. Виходячи з неокантіанської методології, він стверджував, що ці вчення засновані на різних методах. Відповідно, держава і право мають різні аспекти і визначення. Держава - це соціальне явище, що володіє первинною пануючою владою союзної єдності осілих людей. Правове поняття держави зводиться до «корпорації». Це юридична особистість,

суб'єкт права. У різних аспектах - у нормативному й у соціальному вивчається право.

У соціально-психологічному плані тлумачиться і держава, що зводиться до співвідношень волевиявлення пануючих і підвладних. Покора забезпечується там, де до фактичних відносин панування приєднується їхнє психологічне визнання підвладними як нормативних відносин. Повинно бути так, як є. Саме ця нормативна свідомість, додаючи владі правового характеру, робить її міцною. Державна влада повинна - не враховуючи перехідних епох - спиратися на переконаність народу в її правомірності, що притаманне будь-якій формі держави, не виключаючи і необмеженої монархії.

Таким чином, Єллінек висловив ідею, названу пізніше політологами ідеєю легітимації державної влади.

Як істинний ліберал, Єллінек надавав у своїх політико-правових вченнях великого значення правам і свободам як необхідній умові вільної від державного втручання індивідуальної діяльності.

Політична теорія Єллінека торкалася і проблеми суспільства. Суспільство складається з різних, протилежних одна одній соціальних груп, що борються між собою. Тому воно не може мати єдиної свободи. Представницька установа (Парламент) повинна виражати єдину народну волю. Єллінек, як і представники юридичної школи державознавства, схвалює інститути парламентаризму, незалежність депутатів від виборців. Народ, пояснював Єллінек, впливає на хід державних справ через виборче право. Депутат за законом не зобов'язаний звітувати перед виборцями, але перебуває під їхнім фактичним контролем. Парламент, свобода якого розходиться з народними поглядами, не може довго залишатися при владі.

У парламентському, представницькому правлінні знімаються суперечності між єдністю держави як юридичної особи і соціальною роз'єднаністю інтересів народу, що утворюють цю юридичну особу. Політико-правова теорія Георга Єллінека служила обґрунтуванням розвитку представницьких установ парламентського типу в Німецькій імперії й інших країнах.

Герберт Спенсер (1820-1903) в праці «Система синтетичної філософії» в десяти томах розглядає суспільство як своєрідний організм, складний агрегат, що розвивається за загальним законом еволюції. Суспільство взаємодіє з навколишнім середовищем і випробовує на собі вплив цього середовища. У результаті таких процесів складається держава. Уряд виникає і розвивається внаслідок наступальної й оборонної війни суспільства проти інших суспільств.

Спочатку основними обов'язками держав були захист від зовнішніх ворогів, охорона суспільства від внутрішніх ворогів. На цій основі Спенсер створює теорію войовничого типу соціальної

організації. Її характерні риси: 1. Народ і армія мають однакову будову, організовані на основі примусового об'єднання, централізованої регулятивної системи. 2. Суспільство як організм - підлеглий головному нервовому центру і побудований ієрархічно: центр - підцентри - під-підцентри і т. д. 3. Місце індивіда в соціальній ієрархії визначається його статусом. 4. Життя, свобода, власність індивіда належать суспільству. 5. Держава встановлює не тільки заборони, але і розпорядження. 6. Заборонені і придушуються всі об'єднання і союзи, крім тих, які входять до складу державної організації. 7. Суспільство прагне робити все необхідне для його незалежного від інших суспільств існування. 8. З духовних якостей членів суспільства високо шануються хоробрість, відданість даному суспільству, ретельність, слабка ініціативність, сліпа віра в авторитет, упевненість у необхідності і корисності урядового втручання.

Військовий тип суспільств поступово змінюється промисловим, заснованим на взаємодії суспільства з природою. Для нього характерне: 1. Заснування не на ієрархії, а на рівності. 2. Відсутність примусово-деспотичного регулювання, існування вільних договорів і приватної ініціативи. 3. Немає «штучного розподілу» благ урядом у військових цілях. Принцип еквівалента, що заохочує ініціативу і заповзятливість, «природний розподіл» благ за справедливістю. 4. Єдиний обов'язок уряду - підтримка справедливості. 5. Для цього здійснюється не позитивне, а лише негативне регулювання.

Головні розбіжності військового і промислового суспільств полягають у тому, що колись індивіди служили цілям суспільства, а тепер суспільство повинне служити цілям індивідів.

Політичні права громадян розглядалися як засіб забезпечення індивідуальних прав. Політичні права повинні розподілятися так, щоб не тільки індивіди, але і класи не могли гнітити один одного. Спенсер відстоював широке виборче право, при цьому заперечуючи проти надання політичних прав жінкам.

Неспроможність державного соціалізму і комунізму Спенсер вбачав у таких недоліках людської природи, як любов до влади, честолюбство, несправедливість, нечесність.

Основна умова для виконання політичної теорії Герберта Спенсера: 1. Припинення воєн. 2. Відмова від милітаризму. 3. Встановлення більш справедливих законів. 4. Постійний мир. 5. Відмова від прагнення зрівняти життя (зрівнялівки) у добрі і злі, праці і відпочинку. Виключення усіх форм комуністичного розподілу.

Австрійський державознавець, соціолог *Людвіг Гумплович* (1838-1909) свої політико-правові теорії виклав у таких роботах: «Раса і держава. Дослідження про закон формування держави», «Загальне державне право». Це основні його праці з питань держави і права. У

них він розглядає проблеми, пов'язані з походженням, сутністю, роллю держави.

Боротьба за існування - головний фактор соціального життя. Держава цілком перебуває у сфері дії даного фактора. Ця боротьба - вічний супутник людства і головний стимулятор суспільного розвитку. Вона виливається в боротьбу між різними людськими групами. Сильніші перемагають, установлюють контроль і панування. Гумплович робить висновок, що цей процес - вищий закон історії. Якщо люди зрозуміють цей простий закон, то розгадають невіршувану загадку політики й історії.

Нешадна боротьба людських груп між собою, за Гумпловичем, пояснюється таким чином і досить неоднозначно: 1. Причини расові. 2. Прагнення людей до задоволення своїх матеріальних потреб. Економічні мотиви є причиною будь-якого соціального руху. Вони обумовлюють увесь державний і соціальний розвиток.

Держава - організація панування, що природно виростає, покликана підтримувати визначений правовий порядок. Активність держави не обмежується одним лише гарантуванням визначеного правопорядку. За Гумпловичем, крім даного людині природою життя, всім іншим – свободою, власністю, родиною, особистими правами - особистість зобов'язана державі. А все суспільство, що веде людське існування, теж зобов'язане державі. Отже, Гумплович звеличує роль держави і створює культ державності.

Дух звеличування і культу «державництва» відбився і на загальних питаннях політики і права. Гумплович стверджував, що право виступає лише втіленням розпоряджень державної влади. Зсередини ж право наповнене моральністю, що служить йому невичерпним джерелом.

Для держави - право і правопорядок, з історичної точки зору, суть лише засоби, писав Гумплович. Він заперечує наявність «невідчужуваних прав людини». З його погляду, вони - ілюзія, плід самообожнювання індивіда, звеличення цінності життя людини. Буття держави абсолютне несумісне з «невідчужуваними правами людини».

Люди повинні вибирати: чи державу з характерною для неї власністю, чи анархію, ставив питання у своїх політико-правових вченнях австрійський державознавець XIX - початку XX ст. Людвіг Гумплович.

Німецька політична думка у своєму розвитку спиралася на вчення німецького теоретика, неокантіанця *Рудольфа Штаммера* (1856-1938). Він написав такі праці: «Господарство і право з погляду матеріалістичного розуміння історії», «Вчення про правильне право», «Теорія юриспруденції».

Штаммер критикував матеріалістичну концепцію історії,

соціальний матеріалізм (марксизм). Він дав визначення: право - специфічний комплекс нормативних розпоряджень, особливий зовнішній регулятор сукупної соціальної діяльності. Право тому відіграє визначальну роль, оскільки без нього фізично не може мати місце сама ця соціальна діяльність індивідів.

Штаммлер займався питанням співвідношення держави і права. На його думку, юридичні норми виникають, встановлюються і починають діяти незалежно від державної організації. Він проводить диференціацію права в цілому на справедливе і несправедливе. Ідея такого розмежування полягає в тому, щоб довести, немає правових положень, що є раз і назавжди тільки справедливими чи винятково несправедливими в будь-яких ситуаціях. Штаммлер зазначав, що безумовно діють лише формальні умови. Сума цих формальних умов - набір найбільш абстрактних ознак, за допомогою яких охоплюється і кваліфікується весь «зміюваний і мінливий правовий матеріал», утворюється свого роду «природне право».

Самому праву внутрішньо властиве бажання досягати об'єктивно справедливого упорядкування соціального життя. Праву внутрішньо властивий рух до соціального ідеалу. Але бажання ніколи не зупиняється остаточно в якомусь одному історичному пункті. Постійно відбувається зміна змісту, який раніше вважали матеріально справедливим. Людству призначено завжди виношувати все краще і краще розуміння того, що є справедливим з визначених питань.

Так Рудольф Штаммлер увів у систему своїх поглядів принцип розвитку, втіленням якого виступає категорія «природного права з мінливим змістом». Дух цієї концепції виявився співзвучним процесові відродження концепцій природного права, що розпочався в ХХ ст. в Західній Європі.

Тема 12. Політико-правові ідеї в Європі на початку XX століття

Соціалістичні політичні вчення.

Позитивістський нормативізм Ганса Кельзена.

Доктрина солідаризму Леона Дюгі.

Буржуазна політична ідеологія будувала свою теорію держави з орієнтацією на розвиток громадянського суспільства капіталістичним шляхом. Головні ідеї цієї ідеології: 1. Збереження класового розподілу суспільства. 2. Проведення окремих реформ для пом'якшення суперечностей між робітничим класом і буржуазією. 3. Продовження демократизації представницької держави і посилення її соціальної спрямованості.

Позитивізм став піддаватися критиці. Почали виникати різні за методологічною основою і за тематикою вчення. Їх можна розділити на такі напрямки: I. Марксистський напрямок, куди входили соціал-демократія і більшовизм. II. Анархізм - соціалістичне вчення, спрямоване проти партійно-державного соціалізму.

Марксистська політична ідеологія через істотні розбіжності щодо історичної долі капіталізму і соціалізму, ролі робітничого класу, розкололася. Виникли різні напрямки. Одним із керівників німецької соціал-демократії і II Інтернаціоналу був *Едуард Бернштейн* (1850-1932). Він опублікував низку робіт: «Проблеми соціалізму», «Передумови соціалізму і задачі соціал-демократії» (1899 р.). У цих працях Бернштейн стверджував, що капіталізм ще далекий від свого завершення і загибелі. Він доводив, що практика не підтвердила теорії «катастрофи капіталізму», ідеї «зубожіння пролетаріату». Навпаки, чим більше розвивається капіталізм, виробництво, тим більше поступок робітничий клас домагається від буржуазії. Поліпшення становища робітничого класу здійснюється за допомогою реформ. А ідея соціалізму (далекого світлого майбутнього) відволікає робітничий рух від боротьби за краще сьогодення. Бернштейн робить відомий висновок: «Ця мета... для мене ніщо, рух же - усе».

За таку ідеологію Бернштейна назвали опортуністом (прихильник боротьби за поліпшення умов праці і життя робітничого класу в капіталістичному суспільстві). Згодом його назвали реформістом (поліпшити становище робітничого класу він пропонував не руйнуючи капіталізм, а навпаки, використовуючи створені ним суспільні багатства). Бернштейн закликав соціал-демократів боротися за реформи, організувати і просвіщати робітників, переборювати в них забобони, розширювати світогляд мас.

Бернштейн виступив проти революцій, революційного

насильства.

Бернштейн закликав переглянути, провести ревізію марксизму. Доводив, що соціалізм взагалі не може бути науковим. Це утопія. З цих позицій він переглянув теоретичні положення марксизму про класову сутність, роль держави і права, революцій і реформ, про диктатуру пролетаріату і злам буржуазної держави.

Ще один лідер німецької соціал-демократії і II Інтернаціоналу - *Карл Каутський* (1854-1938). Він опублікував книгу «Бернштейн і соціал-демократична програма. Антикритика», у якій відкидав висловлення Бернштейна проти деяких марксистських ідей. Каутський стверджував, що при збереженні капіталізму, реформи тимчасові, часткові, мають зверхній характер, загострюють класові антагонізми. Без визнання соціалізму як мети саме існування соціал-демократичної партії позбавляється змісту.

Август Бебель (1840-1913) і *Вільгельм Лібкнехт* (1826-1900) - засновники і вожді німецької соціал-демократії. Вони захищали марксизм від критики, відстоювали основні положення революційної теорії. Соціалізм - кінцева мета боротьби соціал-демократії і робітничого класу. Соціалізм буде завойований не в парламенті, а у вуличних боях.

Встановлення політичної влади робітничого класу центристи пов'язували з високим рівнем розвитку капіталізму, при якому робітничий клас становить більшість населення. Тому метою політичної боротьби соціал-демократії вони вважали набуття більшості в парламенті і перетворення парламенту на структуру, якій підпорядкований уряд. На думку Каутського, існуючий буржуазний апарат управління не може бути відразу замінений чисто пролетарським управлінням. Тому пролетарська революція на період переходу створить коаліційний уряд.

Проти партійно-державного соціалізму, заснованого на домаганнях соціал-демократії на владу, виступив *Ян-Вацлав Михайський* (1867-1926), псевдонім А. Вольський. Він написав книгу «Розумовий робітник» (1898-1899 рр.), яка перевидана в 1905 р. Основне положення роботи: «розумові робітники» - інтелігенція ведуть паразитичний спосіб життя, і їх треба відносити до капіталістів, великих земельних власників. Знання - джерело доходів. Інтелігенція прагне до панування над усім суспільством. Для цього вона використовує пролетаріат.

Михайський зробив висновок: робітничому класу треба самоорганізуватися, звільнитися від чужих ідей «розумових робітників» - інтелігенції, й усе робити самому.

Визначним теоретиком анархізму був *Петро Олексійович Кропоткін* (1842-1921). Після арешту і втечі він в еміграції видавав

газети революційного й анархістського напрямку - «Бунтар», «Свобода». Потім опублікував низку робіт: «Хліб і свобода», «Записки революціонера», «Держава, її роль в історії», «Моральні принципи анархізму», «Сучасна наука й анархія». У них Кропоткін виклав і обґрунтував теорію анархо-комунізму. Провідна ідея - в основі суспільства має бути загальна рівність, солідарність і свобода.

Кропоткін дав визначення держави. Держава - суспільство взаємного страхування, укладеного між землевласником, воїном, суддею і священиком, аби забезпечити кожному з них владу над народом і експлуатацію бідноти. Таке походження держави, така її історія і така її сутність у наш час.

Сутність історії - прагнення до особистої свободи. Цьому прагненню ворожа держава. Суть держави укладається в придушенні особистості, у знищенні свободи, творчості, у ненависті до будь-якого починання. У держави одна ідея - всім залишатися посередністю, писав Кропоткін.

Велика соціальна революція, відповідно до політико-правових теорій Кропоткіна, звільнить робітників від ярма капіталізму й установить принципи комунізму. Комуністичне суспільство буде вільним від релігії, відносини між людьми визначатиме «вільна мораль, без примусу і санкції, що розвивається із самого життя суспільства і переходить у стан звичаю».

Золоте правило моралі Кропоткін вважав основою співжиття: «Вчини з іншими так, як би ти хотів, щоб за тих самих обставин інші вчинили з тобою». Це є «не що інше, як початок рівності, тобто основний початок анархізму». Марксизм Кропоткін відкидав, убачаючи в ньому «державний соціалізм», що призведе до деспотизму як економічного, так і політичного.

На початку ХХ ст. виник новий напрямок політико-правової ідеології – анархо-синдикалізм. Основні політичні ідеї цього напрямку були викладені в книгах «Міркування про насильство» та «Ілюзії прогресу *Жоржа Сореля* (1847-1922). Він був проти реформ, поступок хазяїв пролетаріату. Такі кроки підривають перемогу соціалізму, послаблюють класову боротьбу. Тільки за допомогою насильства над буржуазією пролетаріат може розв'язати свої проблеми. Насильство - єдиний засіб. Насильство врятує світ, писав Сорель».

Теоретики анархо-синдикалізму - Сорель, Лягардель, Берт та ін. виступили проти держави, демократії, парламентаризму. Вони називали політичне суспільство (державу) штучною надбудовою над економічним суспільством. Сорель доводив, що демократія зрівняє всіх громадян. Робітники стануть схожими на буржуа, а це вплине на історичну роль пролетаріату.

Головним засобом боротьби за соціалізм теоретики анархо-

синдикалізму вважали пряму дію робітничого класу, соціальну війну, загальний страйк.

На місце знищеного капіталізму і притаманної йому політичної організації, як вважали анархо-синдикалісти, прийде економічна організація робітничого класу, об'єднаного у професійні союзи (синдикати). Майбутнє суспільство - децентралізована конфедерація автономних синдикатів.

Класичну трактовку і сформовану концепцію нормативізму подав у своїх працях *Ганс Кельзен* (1881-1973 рр.).

Головні положення свого «чистого вчення про право» або «чистої теорії права» Кельзен сформулював ще до початку Першої світової війни в роботі «Основні проблеми державно-правових вчень».

В його баченні предмет вивчення теорії права («загальної теорії права») складають законодавчі норми, їх елементи, їх взаємини, правопорядок як ціле, його структура, відносини між різними правопорядками і, нарешті, єдність права в позитивних законних порядках (правопорядках). Ціль теорії - забезпечити юриста, насамперед суддю, законодавця і викладача розумінням і описом позитивного права (законодавства) їх країни. Ця теорія не повинна піддаватися впливові мотивів і пристрастей. Завдання науки описувати свій об'єкт, яким він є, а не пропонувати, яким він має бути.

Держава виступає у двох вимірах - як панування і як право. Сприйняття держави, за Кельзенем, найбільш плідне там, де держава представляє відносини, за яких «деякі» наказують і правлять, а інші підкоряються і керуються. Юрист може описати соціальну реальність без терміна «держава» або вживаючи цей термін у специфічному розумінні. У сфері кримінального законодавства плідне обговорення «права держави» стосовно злочинців, з іншого боку, у деяких галузях можна знайти «права проти держави» - у цивільному праві, конституційному, адміністративному праві.

У 40-х роках ХХ ст. Кельзен робить висновок, що «чистої теорії права» ще немає і вона не вчасна. Тяжіння до природно-правової доктрини, за Кельзенем, корениться у психологічній потребі виправдати суб'єктивні ціннісні рішення і спробувати видати їх за засновані на об'єктивних принципах, на істині.

Наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. значне поширення одержали ідеї солідаризму. Їх теоретичною основою була соціологічна доктрина, погляд Огюста Конта на суспільство як на єдине ціле. З ідеологічного погляду вони протистояли індивідуалізму, соціалізму і комунізму. Поняття «солідарність», висунуте засновником соціології Огюстом Контом, дістало розвиток у книзі французького соціолога Еміля Дюркгейма «Про поділ суспільної праці» (1893 р.) Ці ж ідеї розвивалися в книзі французького політичного діяча Л. Буржуа

«Солідарність» (1897 р.).

Леон Дюгі (1859-1928) у книзі «Держава, об'єктивне право і позитивний закон» (1901 р.) писав, що основою суспільства є нерівність людей, яка призводить до поділу суспільства на класи, кожний з яких виконує соціально необхідну функцію. Цим обумовлена соціальна солідарність, що розуміється як «факт взаємної залежності і поєднує між собою, у силу спільності потреб і поділу праці, членів роду людського».

Основний факт солідарності породжує соціальну норму, яку Дюгі формулює в такий спосіб: «Нічого не робити, що зменшує солідарність за подібністю і солідарність через поділ праці. Робити усе, що в матеріальних силах особистості, щоб збільшити соціальну солідарність в обох цих формах». Ця норма солідарності значиміша ніж держава і позитивні закони.

Свої ідеї Дюгі протиставив вченню про класову боротьбу, яке називав «огидною доктриною». Дюгі не сприймав революційний синдикалізм Сореля, Лягарделя, Берта, який закликав до насильницьких дій і загального страйку. Дюгі засуджував радикальний синдикалістський рух за безкомпромісну боротьбу з буржуазією. Він доводив, що підприємці і капіталісти так само необхідні суспільству, як і пролетарі. Загальні страйки, насильство стосовно буржуазії, революційний синдикалізм загрожують суспільству руйнуванням.

Дюгі визнавав і схвалював мирний, ненасильницький рух, що має за мету приборкання егоїзму приватних підприємців і як такий, що ставить розумні межі вимогам найманих робітників. Задачі врівноваженого синдикалізму - компроміс між працею і капіталом. Дюгі відкидав вчення про лібералізм та індивідуалізм. Він стверджував, що ізольована особистість не існує. Людина - «це індивід, узятий в узах соціальної солідарності». Абсолютна рівність усіх людей суперечить фактам. Люди далекі від рівності. Вони істотно відрізняються один від одного. Ці відмінності зростають з успіхами суспільної цивілізації. Ставлення до людей повинне бути різне. Їхній юридичний стан, будучи лише вираженням їхнього ставлення до подібних собі, повинен бути різним для кожного з них, тому що глибоко різна роль кожного стосовно усіх.

Дюгі визнає важливість права в промисловому суспільстві, по своєму його трактуючи. Свобода є правом, тому що людина має обов'язок розвивати найповніше свою діяльність. Дюгі виступав проти державного втручання в економічну й іншу діяльність індивідів. Він відстоював свободу праці, торгівлі, промисловості.

Правову рівність індивідів Дюгі вважав не тільки брехливою і фальшивою, що затінює фактичну нерівність людей, але і недостатньою для здійснення соціальної солідарності. А об'єднання,

спілки й асоціації він називав найвидатнішим фактором сучасності. Професійні спілки включають людей у нову соціальну ієрархію.

Дюгі протестував проти погляду на державу як на всеохоплюючу систему влади, що піднімається над суспільством і керує ним. Держава збережеться, але тільки як система соціально корисних служб, а не публічна влада, що керує суспільством.

Ідеал Дюгі - опора на професійні об'єднання й інші реальні асоціації, що виникли в процесі розвитку промислового суспільства. Дюгі передбачив ідеї плюралістичної демократії. Професійна увага до правових проблем дала можливість Дюгі обґрунтувати поняття рівності як «рівної охорони законом», конкретизувати думку Конта про «соціалізацію власності» на основі вивчення динаміки законодавства про право власності, переконати у важливості юридичного оформлення професійних спілок та і інших громадських об'єднань.

Поняття «солідарність» Леон Дюгі вивів на перший план як ідею організаційних і правових форм соціального партнерства, як узгодження зусиль і досягнення розумних і довгострокових компромісів учасників трудового процесу в промисловому суспільстві.

Тема 13. Політичні вчення Європи і Росії ХХ століття

Політична теорія типології влади та бюрократії. Макс Вебер.

Теорія еліт. Вільфредо Парето, Гаetano Моска.

Політико-правові вчення націонал-соціалізму.

Політичні вчення радянського часу.

На початку ХХ ст. елітарний підхід до вивчення політико-правових вчень поповнився новим поглядом на упорядницьку роль бюрократії у справі здійснення влади в суспільстві і державі. Новітні модифікації класичних моделей і теоретичних конструкцій політичної влади займає типологія влади *Макса Вебера* (1864-1920). Він розглянув головну особливість функціонування парламентської демократії в способах добору політичних лідерів і контролю над технічно орієнтованою адміністративною бюрократією. Спираючись на досвід вивчення загальної історії права, держави і влади, Вебер висунув концепцію ідеальних типів влади, які можна знайти в різних народів у ході історії.

Історично першою є влада патріархальна (влада глави роду, племені, раннях державних утворень). Наступний різновид утворить влада харизматична - вона пов'язана з наділенням правителя надприродними якостями і владними можливостями. Це особливо типово для випадків обожнювання правителя, створення його «культу особистості». Найсучаснішою і найперспективнішою є раціонально-легітимна влада. Основним елементом цієї влади, її несучою конструкцією є професійна бюрократія.

Бюрократія (буквально «влада конторських службовців») асоціювалася у Вебера з типом панування, заснованого не на традиційному шануванні, а на суворих і раціональних правилах легалістського, законом регульованого і контрольованого характеру і призначення. Це панування включає такі моменти і характеристики: 1. Існування відособлених служб і компетенції, чітко визначених у законах і правилах з метою зручності для прийняття рішень і контролю. 2. Захист статусу і компетенція службовців, незмінюваність суддів, гарантоване просування по службі і пенсія за вислугу років у чиновників. 3. Чітка ієрархія у виконанні розпорядницьких управлінських функцій і функцій виконавських. 4. Добір кадрів на конкурсній основі. 5. Повне відокремлення виконуваної службової функції від особистісних властивостей і характеристик, оскільки службовець не може бути власником своєї посади чи засобів управління.

Феномен бюрократії іде корінням у далеку старовину. Говорячи про роль бюрократії в майбутньому, Вебер, зокрема, прогнозував, що

невідвратною перспективою всіх сучасних демократій є тотальна бюрократизація суспільної і державної життєдіяльності. Саме в силу такої перспективи на зміну капіталізму, за Вебером, прийде не соціалізм, а бюрократизоване з метою раціонального управління суспільство. Цю думку розвинули сучасні теоретики. Їх називають менеджерами постіндустріального суспільства. В основі технократичних концепцій володарювання (грец. «техно» і «кратос» - влада ремесла, уміння, майстерності) лежить дуже давня ідея особливої ролі людей знання у справах володарювання і управління.

Модним напрямком розвитку політико-правової думки, а саме впливом еліти на всі процеси в суспільстві, займалися італійські науковці *Вільфредо Парето* (1848-1923) і *Гаetano Моска* (1858-1941).

Першим начерком теорії політичного класу стала робота 26-літнього Моска «Теорія правління і парламентське правління» 1884 р. Більш розгорнутий варіант обґрунтування цієї концепції представлений у роботі «Основи політичної науки» (2 томи, 1886, 1923 рр.). Теорія еліти була уперше викладена Парето в «Трактаті загальної соціології» (1916 р.), в якому соціологічна тематика поєднувалася з історичною, політико-ідеологічною і соціально-філософською.

Обидва італійські мислителі виходили з дуже близької ідеї про наявність у сфері керуючої діяльності кожного суспільства двох значно відособлених груп - правлячих і керованих. Найбільше нововведення, запропоноване ними під час обговорення цього питання, складалося у твердженні, що в суспільстві завжди править «незначна меншість» у вигляді «політичного класу» (Г. Моска) чи «Правлячої еліти» (В. Парето). Цю меншість Моска йменував ще пануючим класом, керуючим класом, правлячим класом.

Парето, обґрунтовуючи свою концепцію правлячої еліти, припускав, що кожне суспільство можна поділити на дві страти, чи прошарки, - вищу страту, у якій звичайно знаходяться правлячі, і нижчу страту, де знаходяться керовані. Парето виділяє у вищому шарі еліти дві підгрупи – правлячу і неправлячу, а в нижчій страті такий поділ вважається невинуватим. Таким чином, фундаментальна розбіжність у Парето виглядає як розбіжність між елітою і масою.

Еліта в широкому розумінні дуже подібна за значенням до аристократії (влада кращих) чи, у більш сучасному формулюванні, до меритократії (влада гідних). Таке розуміння виходить з уявлення, що вузький прошарок кращих із кращих завжди виявляє себе в кожній відособленій суспільній діяльності чи в ієрархії професійного престижу. У справах управління до правлячої еліти повинні належати ті, хто прямо чи побічно помітно впливає на урядову політику. Інші утворюють неправлячу еліту. Поети чи письменники як володарі душ також входять в еліту.

Парето займався проблемою тлумачення логічного і нелогічного вчинку, поведінки в широкому розумінні. Почуття й афекти Парето відніс до особливої категорії компонентів у людській поведінці. Назвав їх терміном «резидуа» (буквально: «залишки», тобто те, що залишається, випадає в осадок). На відміну від почуттів і афектів, розумові побудови, тобто аргументи і системи виправдання, а також ідеології, за допомогою яких люди звичайно маскують свої пристрасті і тим самим додають своїм вчинкам чи висловлюванням вигляду обміркованих, Парето йменує «дериватами» («похідні»).

Усі суспільства відрізняються між собою багато в чому внаслідок розбіжностей, що кореняться в природі еліт. Це пов'язано також із тим, що цінності цього світу розподіляються нерівномірно, а разом з ними так само нерівномірно розподілені престиж, влада чи почесні, пов'язані з політичним суперництвом. У результаті меншість керує більшістю, звертаючись до двох різновидів прийомів і засобів, - сили і хитрості. З урахуванням такого тлумачення політичні еліти поділяються на два сімейства. Ті, де переважає насильство, йменуються елітою левів. Інші, що тяжіють до компромісу, - елітою лисиць. Найважливішою подією в історії Парето вважає життя і смерть правлячої меншості. «Історія - цвинтар аристократій» - крилата формула Парето. Це він написав у «Трактаті загальної соціології». Звідси й інша його формула - «Історія суспільств є здебільшого історія наступності аристократій».

Правління еліт із сімейства левів - це правління радикальних меншостей в умовах сильно збюрократизованої діяльності. Західноєвропейські суспільства керуються, згідно з Парето, плутократичними елітами («сімейство лисиць»). Проблема організації суспільства повинна зважуватися не деклараціями навколо більш-менш неясного ідеалу справедливості, а тільки науковими дослідженнями, задача яких - знайти спосіб співвідношення засобів і мети. А для кожної людини існує співвідношення зусиль та страждань і насолоди, так щоб мінімум страждань та зусиль забезпечував якомога більший кількість людей максимум добробуту.

Унесок Моска і Парето в сучасну політичну теорію пов'язаний, головним чином, з визначенням структури влади і зосередженням уваги на груповому характері реалізації влади у будь-якій її формі. У середині самої еліти існує циркуляція еліт (виникнення еліти, досягнення піку, утвердження, деградація, утрата панування в суспільстві). Еліта буває - політична, економічна, військова, спортивна, релігійна. Еліта так само буває: 1. Відкрита. 2. Закрита. Відкрита еліта піклується про свій імідж. Закрита еліта - байдужа до суспільної думки.

Створювалася ще ціла низка політико-правових концепцій.

Наприклад, *Роберт Міхельс* (1876-1936) створив концепцію «залізного закону олігархії». *Артур Бентлі* (1870-1957) - теорію «зацікавлених груп», *Джон Бернхем* - теорію про технократію в роботі «Революція менеджерів» (1941 р.), *Моріс Дюверже* розробив вчення «Про генезис технократичних засад у сучасних політичних системах Заходу», *Д. Белл* - вчення «Про правління експертів» (1972 р.) Дж. Гелбрейт розробив теорію про «новый індустріальний стан» (1965 р.) та ін.

У 20-х роках ХХ ст. у Німеччині зароджується націонал-соціалістичний рух. Він став вираженням таких проблем: 1. Німеччина потерпіла поразку в Першій світовій війні. 2. Виникли безліч економічних і соціальних труднощів. 3. Країну потрясли політичні й ідеологічні конфлікти. Усе це разом узятє призвело до глибокої суспільної кризи в одній із найбільших країн Європи.

Націонал-соціалісти уміло використовували моральні, духовні, культурні, політико-правові й інтелектуальні цінності німецького народу. У цих цінностей були свої відповідні джерела. Перше – німецький націоналізм. До нього був доданий антисемітизм, розподіл на «повноцінні» і «неповноцінні» раси, боротьба «шляхетних» рас з «неповноцінними». Друге ідеологічне джерело німецького націонал-соціалізму - це доморощена доктрина національного соціалізму. За основу була взята книга «Пруссацтво і соціалізм» (1919 р.), автор Освальд Шпенглер (1880-1936). «Прусський соціалізм» - торжество принципу чиновництва, відповідно до якого кожен німець міг стати чиновником на службі в державі. Приватновласницький уклад життя залишається непохитним. Але виробництво і розподіл організуються за допомогою держави. Порядок базується на казарменій дисципліні і жорсткій ієрархічній субординації. Ціль німецького соціалізму - ліквідація класової боротьби, владарювання згоди між Капіталом і Працею. Третє ідеологічне джерело націонал-соціалістських поглядів - традиція антилібералізму, що здавна існувала в Німеччині. Протягом ХІХ ст. ліберальний рух піддавався безперервним нападкам. Спочатку це робили феодалні критики капіталізму, потім правоконсервативні кола німецької буржуазії. Вони були проти перетворення вірогідних на самостійні особистості, що будуть володіти всіма необхідними правами і свободами. Надійні закони, гарантія свободи були справжнім нещастям для Німеччини.

Ядро націонал-соціалізму - тоталітарна політична влада. Державі приділялося не центральне, а більш скромне місце. Держава - елемент німецької політичної спільності. Вона має потрібне членування. 1. «Рух» - німецька робітничка партія націонал-соціалізму. 2. «Держава» - державний апарат. 3. «Народ» - німці, організовані в різні непартійні і недержавні об'єднання.

Нацистські правознавці всі політико-правові теорії будували

виходячи з моделі «фюрер-принцип» і бачили тільки у вожді одноособового творця права. Лише «фюрер», «вождь» міг приймати відповідні рішення стосовно права. Він один формулює «народні закони життя». «Усе, що корисне народу, є правом; усе що йому шкодить, - не право».

Судова влада була позбавлена націонал-соціалістами незалежності і самостійності. Фюрер став верховним суддею. Принцип «немає покарання без закону», замінили на постулат «немає злочину без покарання». Суддям наказали при прийнятті рішень «меншою мірою виходити із закону й більшою - із принципової ідеї, що правопорушник повинен бути видалений із суспільства».

Націонал-соціалізм у Німеччині (німецький фашизм) був найбільш агресивною формою націонал-соціалістської політико-правової ідеології. Її існування, поширення смертельно небезпечно для цивілізації.

Політико-правова думка радянського періоду - це історія боротьби проти державності і права в їх некомуністичному розумінні. Це боротьба проти будь-якого іншого світогляду, що не співпадав з ідеологією пролетарською. Встановлення тоталітарної диктатури «принципово нової» держави і суспільства.

Кінець 20-х і перша половина 30-х років, аж до наради 1938 р. з питань науки радянської держави і права, позначені «загостренням боротьби» різних напрямків праворозуміння в радянській науці. Під впливом партійно-політичних рішень кінця 20-х - початку 30-х років про НЕП, колективізацію, боротьбу проти різних ідеологічних «нахилів», створюється нова політико-правова концепція боротьби на ідеологічному фронті.

Відбувається подальша політизація суспільної науки. Усі теоретики вносять терміново корективи у свої підходи до проблем політики і права. Проводити «Курс партії» на боротьбу проти троцькістів, бухаринців, «опортунізму», буржуазної ідеології, «правих», «лівих» вимагав у своїй доповіді Л. Каганович в Інституті радянського будівництва і права Комуністичної академії 4 листопада 1929 р. За оцінкою Кагановича частина комуністів-державознавців виявилася «у полоні в старій буржуазній методології». Виступ Кагановича був сигналом до розгортання на широкій більшовицькій «критики і самокритики».

Боротьба розгорнулася між двома основними позиціями в радянському державознавстві того часу - позиціями Пашуканіса і Стучки. Самокритика набула загальнодержавного масштабу. Пашуканіс у душі «самокритики» визнав ряд своїх недоліків, почав відхід від своєї концепції убік ототожнення права і політики, орієнтованої виключно на правлячу партію, тлумачив право як одну з

форм такої політики, як «частину політики».

Стучка в порядку «самокритики» зізнався, що він перебував «під впливом буржуазної соціологічної школи права» у період роботи над книгою «Революційна роль права і держави» і при розробці визначення права в 1919 р.

На I Всесоюзному з'їзді марксистів-державників і правознавців 1931 р. була розпочата спроба формування єдиної «правильної» позиції і лінії (за аналогією з «генеральною лінією» у політиці) у питаннях праворозуміння. На з'їзді домінували прихильники Пашуканіса. Однак після I з'їзду розходження між прихильниками Пашуканіса і Стучки продовжувалися і навіть посилювалися.

Конституція (Сталінська) 1936 р. закріпила перемогу соціалізму в СРСР. Перемога соціалізму вимагала нового осмислення проблем держави і права з урахуванням постулатів соціалістичної доктрини і реалій практики. У цих умовах Пашуканіс висуває «концепцію «соціалістичного права», відійшовши від концепції «буржуазності» усякого права. Він почав тлумачити «радянське право» як право соціалістичне із самого початку його виникнення, а саме з жовтня 1917 р. Його підтримав у цьому питанні у своїй статті М. Доценко. Пашуканіс і Доценко стали видавати буржуазне «рівне право» уже за «соціалістичне право». При цьому вони спрямували критику на Стучку і його прихильників, які буржуазне «рівне право» не розглядали як «право соціалістичне».

Таким чином, концепція «соціалістичного права» була в умовах перемоги соціалізму з насильницькою колективізацією, ліквідацією куркульства, «капіталістичних елементів» у місті і селі, повною соціалізацією засобів виробництва в країні) природним продовженням уявлень про наявність небуржуазного (пролетарського, радянського) права. І саме такі норми мали регулювати суспільні відносини в нових умовах.

На початку 70-х років, в ході дискусій про праворозуміння була висунута концепція розрізнення права і закону, що обґрунтовує розуміння права як необхідної форми і міри (норми) свободи індивідів. Така концепція праворозуміння дала можливість виявити відсутність у «соціалістичного права» і законодавства мінімально необхідної якості права - правового принципу формальної рівності і свободи індивідів. Дана концепція сприяла аналізу і розумінню тих умов і передумов, за яких взагалі можливе право, правовий закон, правова держава і громадянське суспільство.

Тема 14. Сучасні тенденції розвитку концепцій держави і політики

Сучасні концепції держави та державотворення: загальна характеристика.

Концепція національної держави. Етатична концепція держави. Анархістська концепція держави.

Сучасна концепція суверенітету держави.

«Сервісна держава» як результат демократичних трансформацій.

Сучасні концепції держави – це напрями політологічних, соціологічних та теоретико-правових досліджень, що розкривають сутність держави і її призначення в сучасному суспільстві.

Наявність різноманітних теорій пов'язана з трьома чинниками: а) зі складністю держави та різноманітністю її форм; б) з різноманітністю ідеологічних позицій; в) із прагненням висловити власні політичні інтереси.

Найбільш поширеними концепціями є теорії ліберально-демократичної держави, технократичної держави та держави загального благоденства. Зазначені теорії виникли ще у 20-х роках ХХ століття та отримали свій розвиток у 60-80-ті роки, тобто у розпал ідеологічної боротьби між капіталістичною та соціалістичною системами. З 90-х рр. вони трансформуються в результаті практичних змін світоустрою та світопорядку. І цей процес активізувався у ХХІ ст., намагаючись узгоджувати кращі традиції попередніх теорій з новаціями, обумовленими реальними суспільними змінами. Адже раціональні ідеї притаманні багатьом попереднім теоріям і, разом з тим, практичний досвід суспільного розвитку довів і наявність слабких місць в існуючих концепціях та потребу їх вдосконалення або появи принципово нових. Саме з таких позицій слід розглядати осучаснення політичних теорій.

Теорія солідаризму розглядає державу як засіб забезпечення соціальної солідарності, досягнення консенсусу на основі узгодження інтересів і потреб усіх соціальних верств.

Теорія держави загального благоденства обґрунтовує активний державний вплив на економічне і соціальне життя, стабілізацію господарських, виробничих і політичних процесів з метою забезпечення кожному достатнього життєвого рівня. Характерною рисою такої держави є звуження репресивно-каральних функцій і суттєве обмеження державного примусу. Основними функціями держави стають: культурно-освітня діяльність, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, захист працівників від надмірної експлуатації з боку роботодавців.

Теорія плюралістичної демократії обґрунтовує забезпечення волі більшості при обов'язковому врахуванні інтересів меншості, можливості доведення громадянами своїх потреб до влади з метою їх якнайповнішого задоволення, гарантування права кожного на свободу думки і вільного вибору, свободи створення організацій, існування альтернативних джерел інформації, опозиції і змагальності в політичній сфері.

Теорія еліт ґрунтується на ідеї нездатності народних мас здійснювати владу, необхідності покладення державно-владних повноважень на еліту — меншість суспільства, привілейовану групу, що вирізняється особливими психологічними, розумовими, соціальними і політичними якостями.

Теорія конвергенції обстоює ідею неминучості зближення в епоху НТР двох соціальних систем — капіталізму і соціалізму і створення на цій основі змішаного суспільства із змішаним типом держави.

Технократична доктрина базується на ідеї влади, що спирається на знання, компетентність. В основі технократичної концепції держави лежить давня ідея особливої ролі людей з високим рівнем освіти у здійсненні влади. Зародки даної концепції прослідковуються у типології влади М. Вебера (1864 – 1920 рр.). Він убачав головну особливість функціонування парламентської демократії в способах відбору політичних лідерів і контролю над технічно орієнтованою адміністративною бюрократією. Найсучаснішою та найперспективнішою, за Вебером, є раціонально-легітимна влада. Основним і головним елементом цієї влади є професійна бюрократія.

Новий варіант технократичних ідей був запропонований американським соціологом Дж. Бернхемом у 1941 р. у книзі «Революція менеджерів». Зокрема він писав, що технократія в особі керівників (менеджерів, організаторів) стала соціальною і політичною реальністю в низці найбільших на той час існуючих держав, таких як США, Німеччина і СРСР. Таким чином, вважав він, спостерігається тенденція до заміни капіталізму і соціалізму «суспільством керівників», в якому державні функції стануть функціями спеціально винайдженого менеджерами політичного механізму.

Теорія модернізації (модернізму) – це сукупність розповсюджених у західній політології та соціології концепцій суспільно-політичного й економічного розвитку, які пояснюють процес переходу від стабільного традиційного до сучасного індустріального і постіндустріального суспільства, яке безперервно змінюється.

Поняття модернізації має досить неоднозначний характер. У перекладі з французької «modern» означає сучасний, найновіший, що

дає змогу інтерпретувати це поняття як удосконалення чогось з метою приведення у відповідність із сучасними змінами. З точки зору історичної науки – це процес, що приводить до трансформаційних перетворень у суспільстві.

У процесі еволюції модернізації як міждисциплінарної теорії та її поступової політизації викристалізувалося поняття «політична модернізація», яке нині пов'язується з формуванням політичних інститутів, соціальною мобілізацією, розширенням політичної участі населення, закріпленням демократичних цінностей, норм та управлінських засад у сучасному українському суспільстві.

Модернізація, як засвідчує світова суспільно-політична думка, є однією з необхідних умов встановлення нового світового порядку та цивілізаційних змін. В основі її лежить визначення того, що модернізація виступає головною закономірністю соціального розвитку постійних змін, ускладнення політичних економічних, управлінських структур та інших функцій відповідно до потреб ефективного функціонування суспільства. Розумінням сутності модернізації має бути усвідомлення її як процесу оновлення в душі вимог сучасності, тому й одержало одностайне визнання вчених світу.

Перші прояви модернізації збіглися в часі з початком зародження інформаційного суспільства. Важливою ознакою інформаційного суспільства є зміни, що відбуваються в політичній сфері та характері міжнародних відносин. У таких умовах держава та різні політичні сили стають основним суб'єктом становлення та розвитку глобальних інформаційних систем. Отже, інформація та знання перетворюються на головний ресурс держави.

Використання у сфері державного управління інформаційно-комунікаційних технологій сприяє перетворенню інститутів влади на інформаційно відкриті демократичні установи, доступні для населення. Завдяки використанню сучасних технологій підвищується ефективність діяльності органів державного управління.

Найперше, така можливість здійснюється завдяки Інтернет-ресурсам, які сприяють оперативному доступу необмеженої кількості людей до текстів законопроектів ще на стадії їх попередньої розробки, а також до надходження максимального обсягу аналітичних матеріалів у суспільні інститути. Принциповим нововведенням є можливість кожного громадянина з мінімальними, практично нульовими, витратами звернутися до необмеженої за своїм складом аудиторії – всіх підключених до Інтернету. Саме на таких засадах ґрунтуються теорії діджиталізації суспільного і державного життя, змін управлінської системи в сучасних умовах.

Найбільш прогресивні теорії впроваджуються в демократичних суспільствах.

Разом з тим, навіть в сучасних умовах авторитарно-тоталітарні режими намагаються використовувати фашистські ідеї державності – як суміш різних положень, метою яких є виправдання, заохочення найнижчих людських інстинктів. Однією з головних складових фашистської теорії є расизм, що поділяє людей за біологічними та соціальними ознаками на декілька груп (рас), одна з яких проголошується істинним представником людського роду. Тому завдання держави забезпечення процвітання панівної раси шляхом завоювання інших держав для розширення "життєвого простору", поширення "культурної раси". У сфері міжнародних відносин фашизм виходить з культу грубої сили. Насилля проголошується найважливішим чинником розвитку, а гуманізм – проявом неповноцінності раси, спробою виправдання її слабкості і боягузтва. Подібні інтерпретації можна бачити сьогодні в концептуальних обґрунтуваннях політики таких держав як РФ, КНДР, частково Білорусь та ін. Це стає основою для загарбницьких війн, яку веде сьогодні РФ в Україні.

Іноді радикально трактуються певні теорії. *Концепція національної держави* – головним у цій концепції є обґрунтування того, що основне призначення держави полягає в забезпеченні створення найсприятливіших умов для існування та розвитку нації. Зрозуміло, що сьогодні, особливо в умовах багатонаціональних країн, вона може мати місце лише за певних умов, і насамперед, коли враховується реальний стан міжнаціональних стосунків та інтереси національних меншин. Тут нація розглядається саме як політична категорія, пов'язана з громадянством держави, а не лише в аспекті етнічно-культурної специфіки. Тоді дана концепція орієнтована на демократичний устрій, об'єднує суспільство, а не сіє розкол.

Етатистська концепція держави. Сутність етатизму полягає в обґрунтуванні необхідності максимального втручання держави в життя суспільства і кожної конкретної особи. При цьому утверджується потреба практично необмеженого втручання держави майже в усі сфери суспільного життя. Це притаманне саме авторитарним режимам.

Анархістська концепція держави. Основна ідея анархізму полягає в необхідності створення суспільства, в якому, з одного боку, максимально обмежуються можливості втручання держави в повсякденне життя суспільства та особи, а з іншого – максимально підвищується роль населення в управлінні суспільними справами. У зовнішніх відносинах на державу має покладатися лише забезпечення оборони країни та підтримання необхідних, насамперед економічних, зв'язків з іншими державами. Усередині країни функції держави повинні зводитися лише до прийняття невеликої кількості найважливіших законів, положення яких мають виняткове значення

для існування і розвитку всієї країни, а також до забезпечення їх неухильної реалізації. Усі інші внутрішні питання мають вирішуватися населенням усієї країни або окремих частин її території безпосередньо (шляхом референдумів, зборів) чи органами місцевого самоврядування, що обираються населенням відповідних територій. Деякі постулати анархізму, безумовно, застарілі або нереалістичні, але окремі позитивні положення цієї концепції сприяють широкому розвитку місцевого самоврядування, реформам децентралізації. Подібне характерне для сучасної України.

Концепція правової держави. Правова держава – це така держава, в якій на основі чинного права реально забезпечується здійснення прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, окремих груп людей і громадянського суспільства в цілому, де держава і людина несуть взаємну відповідальність згідно з чинним правовим законом.

Теорія правової держави бере свій початок з античності. Починаючи з Нового часу, теорія правової держави була суттєво доповнена завдяки безпосередньому звертанням до ідеї прав людини.

Розвиток правової держави невіддільний від становлення прав людини, які власне і виступили тією ключовою категорією, навколо якої розвивались головні її характеристики. Лише права держава може виступати як об'єктивний виразник інтересів внутрішньо неоднорідного і суперечливого громадянського суспільства.

На найвищому законодавчому рівні в Конституції України проголошено, що наша держава є демократичною, правовою і соціальною.

Найбільш важливими ознаками держави є територія, населення, суверенітет та влада. Суверенітет означає верховенство держави у межах своїх кордонів та її самостійність у справах. Суверенітет держави – невід'ємна властивість кожної держави, обов'язкова умова її міжнародної правосуб'єктності.

Однак зараз не доводиться говорити про збереження та дію традиційного розуміння суверенітету держави, оскільки поява «складних» держав (федерацій), наддержавних організацій, глобалізація світових відносин сприяють розмиванню поняття «суверенітет» у його первісному значенні та до повсюдного порушення його сутнісних ознак, що тягне за собою недотримання поваги суверенітету держав як основоположного принципу основ.

Тріаду ознак суверенітету складають: самостійність, незалежність та верховенство влади держави.

Вчені почали говорити про те, що глобалізація послаблює суверенітет національної держави, веде до її «розмивання». Такий стан сучасної міжнародно-правової системи деякі вчені називають кризою

інституту державного суверенітету.

Відсутність універсального підходу до розуміння суверенітету в політико-правовій теорії та практиці міжнародних відносин породило існування низки «напівдержав», у тому числі так званих «невизнаних республік», які формально перебувають у межах і під владою певної держави, а реально збудували свою незалежну державність.

Класична концепція державного суверенітету не застосовується до існуючих міжнародних відносин і потребує свого коригування. Зростання темпів глобалізації міжнародних відносин, делегування державами частини своїх суверенних прав наддержавним органам, необхідність урахування думки міжнародного співтовариства під час проведення державою своєї політики порушують питання необхідності перегляду основних положень цієї концепції.

У сучасних умовах суверенітет держави зберігається, але незалежність держав при проведенні своєї внутрішньої та зовнішньої політики перестала бути абсолютною. Тепер держава має керуватися загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права, міжнародними стандартами, своїми зовнішніми зобов'язаннями, ґрунтуватися на верховенстві прав та свобод людини та громадянина.

Необхідно реконструювати цю концепцію, розробити нові критерії незалежності держави, обмеження їхньої абсолютної незалежності та в її рамках визначити правила використання державами повноважень, застосовуючи не тільки теоретичне обґрунтування, але й урахувати вплив на нього реальної політичної практики.

Все це свідчить про важливість постійного вдосконалення існуючих теорій та про потребу розробки ряду нових, що не лише узагальнюють сучасну практику суспільно-державного розвитку, а відкривають нові можливості моделювання його та прогнозування результатів. При цьому акцент може робитись як на інноваціях технологічної складової так і на нових функціональних потребах суспільства. Прикладом можуть стати теорії «держави в смартфоні» або «сервісної держави» тощо. Тобто, маємо враховувати постійну динаміку процесу створення актуальних політичних теорій, які відповідають новим суспільним потребам та можливостям і визначають перспективні напрями цивілізаційного розвитку.

V. ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Політичні вчення Давнього Сходу

1. Виникнення та загальна характеристика політичної думки Стародавнього Сходу.
2. Політична ідеологія Стародавньої Індії. Брахманізм. Закони Ману. Буддизм.
3. Політична думка Стародавнього Китаю. Даосизм. Конфуціанство. Легізм. Моцзи про договірне походження держави.
4. Політична думка Близького та Середнього Сходу. Давній Єгипет.

Тема 2. Політичні концепції Античного світу

1. Основні етапи становлення та розвитку політичної думки Стародавньої Греції.
2. Міфологічне праворозуміння раннього періоду (IX-VI ст. до н. е.) в теоріях Гомера, Гесіода, «Семи мудреців», Піфагора, Геракліта.
3. Політичні вчення другого періоду (V - перша половина IV ст. до н. е.) Демокріта, софістів, Сократа, Платона, Арістотеля.
4. Третій період та політичні теорії Епікура, Стоїків, Полібія (друга половина IV-II ст. до н. е.).
5. Політичні вчення Стародавнього Риму. Цицерон.

Тема 3. Політичні ідеї Західної Європи періоду середньовіччя

1. Політичне вчення раннього християнства.
2. Зародження політичних вчень Августина Блаженного, концепція Іоанна Солсберійського.
3. Вчення Августина Аврелія та тираноборці.
4. Класифікація та ієрархія законів. Теорія Хоми Аквінського.
5. Політичні вчення Марсилія Падуанського.

Тема 4. Погляди на політику і державу в епоху Відродження, Реформації в Західній Європі XVI ст.

1. Нікколо Макіавеллі про державу і право.
2. Теорія державного суверенітету. Жан Боден.
3. Політичні ідеї Реформації.
4. Політичні ідеї раннього утопічного соціалізму. Томас Мор, Томазо Кампанелла.
5. Етьєн де Ла Боєсі та ідеї тираноборців.

Тема 5. Політична думка періоду раних антифеодальних революцій у Голландії й Англії

1. Право і держава в політичних вченнях Гуго Гроція.
2. Вчення Томаса Гоббса про державу і право.
3. Правова ідеологія під час Англійської революції 1640-1649 рр.
4. Теорія природного права Бенедикта Спінози.
5. Вчення Джона Локка про право і державу та обґрунтування «Славної революції» 1688 р.

Тема 6. Політико-правові ідеї Німецького та Італійського Просвітництва XVII–XVIII століть

1. Самуїл Пуфендорф про договірне походження держави та абсолютну монархію.
2. Християн Томазій про розмежування релігії і права, договірне походження держави та право народу на пасивний опір монарху, який порушує громадську угоду.
3. Християн Вольф. Поліцейська держава «просвіченого правління» та зв'язок моралі і права.
4. Джамбаттіста Віко про виникнення держави та цикли її розвитку.
5. Чезаре Беккарія та його теорія.

Тема 7. Концепція держави і політики Французького Просвітництва у XVIII столітті

1. Концепція «просвіченого правління» Франсуа Марі Аруе (Вольтера), погляди на реформу судової системи та кримінального законодавства.
2. Класифікація та характеристика форм держави, розподіл влади, природні закони в політико-правових поглядах Шарля Луї де Монтеск'є.
3. Причини появи нерівності в суспільстві, народний суверенітет та вчення Жан-Жака Руссо про суспільний договір.
4. Політичні вчення французького соціалізму та комунізму. Мореллі, Габріель Бонно де Маблі, Жан Мельє, Леже-Марі Деман, Гракх Бабеф.

Тема 8. Політичні теорії США у XVIII–XIX століттях

1. Політичні погляди Бенджамина Франкліна.
2. Томас Пейн про державу та право.
3. Політичні погляди Томаса Джефферсона.
4. Олександр Гамільтон про державу, суспільство та право.
5. Політичні вчення Джеймса Медісона.

6. Політичні ідеї Джона Адамса.
7. Політико-правові погляди Джона Маршала.

Тема 9. Політична думка в Німеччині кінця XVIII – початку XIX століття

1. Іммануїл Кант про суспільство, право і державу.
2. Політична теорія Йоганна Готліба Фіхте.
3. Георг Вільгельм Фрідріх Гегель про політику, державу і право.
4. Історична школа права. Густав Гуго, Фрідріх-Карл фон Савіньї, Георг Фрідріх Пухта.

Тема 10. Погляди на державу і політику в Англії і Франції в першій половині XIX століття

1. Політико-правова теорія Ієремія Бентама.
2. Концепція конституційної держави Бенжамена Констана.
3. Вчення Джона Остіна - позитивістський напрям.
4. Політична доктрина Огюста Конта як засновника французького позитивізму.
5. Теорія реформи держави і права Лоренца Штейна.

Тема 11. Політико-правові теорії Європи в другій половині XIX століття

1. Юридичний позитивізм Карла Бергбома.
2. Рудольф Ієрінг про політику, право та державу.
3. Політико-правова концепція Георга Єллінека.
4. Проблеми суспільства, держави і права у вченнях Герберта Спенсера.
5. Теорія держави Людвіга Гумпловича.
6. Вчення Рудольфа Штаммлера.

Тема 12. Політико-правові ідеї в Європі на початку XX століття

1. Соціалістичне політичне вчення.
2. Нормативізм та право Г. Кельзена.
3. Доктрина солідаризму Леона Дюгі.
4. Психологічна теорія Лева Йосиповича Петражицького.
5. Соціологічна юриспруденція. Школа вільного права.

Тема 13. Політичні вчення Європи і Росії XX століття

1. Типологія влади Макса Вебера.
2. Теорія еліт Вільфредо Парето і Гаєтано Моска.
3. В. І. Ленін, І. В. Сталін та їхні політико-правові погляди.

4. Політичні вчення націонал-соціалізму.
5. Концепція національної держави. Етатична концепція держави. Анархістська концепція держави.
6. Політико-правові вчення СРСР.

Тема 14. Сучасні тенденції розвитку концепцій держави і політики

1. Сучасні концепції держави та державотворення.
2. Технократична концепція держави. Теорія модернізації.
3. Концепція правової держави.
4. Сучасна концепція суверенітету держави.
5. Сучасні концепції ліберальної демократичної політики.
6. Концепції глобалізації та глокалізації.
7. Теоретичні засади демократичного транзиту в сучасних умовах.

VI. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1. Політичні вчення Давнього Сходу

1. Виникнення політичних вчень, їх загальна характеристика. Міфологічний та релігійний характер.
2. Політична свідомість давніх народів Китаю, Індії, Шумеру, Вавилону, Персії, Іудейської держави, Єгипту та ін.
3. «Повчання Птахотепа», «Стезя Шамаша», «Закон Хаммурапі», «Старий Завіт», «Авести» Заратустри, «Історія» Геродота стосовно Єгипту.
4. Політична ідеологія Давньої Індії. «Світовий закон» (РТА), «Закон Ману». Брахманізм. Буддизм. Школа Локаяти.
5. Політичні вчення Давнього Китаю. Книга історичних передбачень «Шу дзин». Великий план «Хунгфан». Лао-цзи та його книга «Дао-де цзин». Конфуцій і конфуціанство, робота «Лунь юй». Мо-цзи та його джерело мудрості. Шан Ян, робота «Шан цзюнь шу», школа законників.

Тема 2. Політичні концепції Античного світу

1. Політичні вчення Стародавньої Греції. Основні етапи розвитку політико-правової думки.
2. Гомер про справедливість та звичай, звичаєве право у поемах «Іліада», «Одіссея». Гесіод у поемі «Теогонія». «Важкі дні» про ідею права, справедливості. «Сім мудреців» і закони. Піфагор та справедливі закони. Геракліт за Божественний закон як джерело людського закону. Вчення Демокріта про закони для звичайних людей. Мудрій людині закони не потрібні. Сократ та його ідея законності.
3. Політико-правові питання в роботах «Держава», «Політика», «Закони» Платона. Ідея непорушності законів Платона в роботах «Політика», «Етика». Стоїки, вчення про «долю» - «природний закон». Полібій і послідовна зміна шести форм держави в трактаті «Історія». Політичні погляди Епікура.
3. Політичні вчення Стародавнього Риму. Основні етапи розвитку вчень про державу і право. Цицерон про ідеальну державу та її форми, природне право, право народу і право римських громадян у роботах «Про обов'язки», «Про державу», «Про закони».
4. Політичні ідеї первісного (раннього) християнства. «Новий завіт». «Откровення Іоанна» - «Апокаліпсис». I-II ст. н. е.
5. Зародження політичних вчень Августина Блаженного. Визнання християнства державною релігією. Іоанн Златоуст. Єпископ Гіппон «Блаженний». Робота «Про град Божий».

Тема 3. Політичні ідеї Західної Європи періоду середньовіччя

1. Загальна характеристика політичної ідеології. Теократичні вчення Августина Аврелія. Тираноборська концепція Іоанна Солсберійського. Основна ідея «тираноборчої концепції».

2. Політичні ідеї середньовічних ересей. «Добрі люди». Джон Уікліф. Ян Гус. «Гуситський рух». Програма Чашників. Програма таборитів. Селянсько-плебейські ересі.

3. Хома Аквінський (Аквінат). Політична теорія середньовічної схоластики. Боротьба з ересями за допомогою «силогізмів». Чотири види законів: Вічний, природний, людський, божественний.

4. Вчення Марсилія Падуанського. Ідея народного суверенітету. Роль народу у законотворчості. Реформа церкви. Заборона церковного суду «інквізиції».

5. Школа «глоссаторів». Генрі Бректон. Філіп де Бо-мануар. Постглоссатори. Схоластична логіка. Бартол де Саксоферрато. «Саксонське зеркало» Ейнке фон Репкова. Збірник норм звичаєвого права і судової практики північно-східної Німеччини з коментарями укладача.

Тема 4. Погляди на політику і державу в епоху Відродження, Реформації в Західній Європі XVI ст.

1. Вчення Ніколо Макіавеллі про державу. Відмова від теологічного тлумачення походження держави. Співвідношення політики, права, моралі. Робота «Государ».

2. Теорія Жана Бодена про державний суверенітет. Релігійні війни у Франції. Вчення про державний суверенітет. Приватна власність, права людини, сімейні відносини в політико-правовій теорії Ж. Бодена.

3. Політичні ідеї Реформації. Мартін Лютер. Теорія «Всесвященства». Томас Мюнцер. «Статейний лист». Жан Кальвін про державу і владу. Кальвінізм. Контрреформація. Єзуїти. Ігнатій Лойолой - засновник «Суспільства Ісуса».

4. Утопічний соціалізм і комунізм Томаса Мора і Томмазо Кампанелі. Роботи «Утопія» і «Місто Сонця». Право, правосуддя, покарання.

5. Політичні ідеї тираноборців. Етьєн де Ла Боєсі. Монархомахи. Засудження тиранії з позицій природної рівності і волі людей.

Тема 5. Політична думка періоду раннях антифеодальних

революцій у Голландії й Англії

1. Вчення Гуго Гроція про право і державу. Природне та позитивне право. Міжнародне право. Ознаки держави. Верховна влада. Трактат «Про право війни і миру».

2. Вчення Томаса Гоббса про державу і право. Природні закони. Війна всіх проти всіх - природний стан людства. Розуміння свободи як права робити все те, що не заборонено законом. Робота «Левіафан, або матерія, форма і влада держави».

3. Ідеологія періоду Англійської революції 1640-1649 рр. Політико- правові погляди інDEPENDENTІВ. Джон Мільтон. Прихильники Кромвеля «гранди». Генрі Айртон. Демократична конституція Англії. Левелери. Джон Лільберн. Дігери. Джерард Уїнстелі та його проект Конституції держави.

4. Теорія природного права Бенедикта Спінози. Вчення про державу. Обґрунтування демократії.

5. Вчення Джона Локка про право і державу. Обґрунтування «Славної революції» в Англії 1688 р. Ідея права і свободи людини. Природні права. Приватна власність. Розподіл влади. Призначення держави - захист прав людини. Конституційна монархія в Англії.

Тема 6. Політико-правові ідеї Німецького та Італійського Просвітництва XVII–XVIII століть

1. Політико-правові теорії в Німеччині. Два напрямки в галузі державно-правової теорії. Самуїл Пуфендорф - засновник юридичної науки в Німеччині на світській основі.

2. Християн Томазій про державотворення. Влада та її моральний, політичний, правовий аспекти.

3. Християн Вольф. Моральний закон природи. Форми держави.

4. Політичні теорії в Італії. Джамбаттіста Віко. Виникнення державних інститутів.

5. Чезаре Беккарія. Робота «Про злочини і покарання». Віра в людський розум і законність. Справедливість божественна, природна, людська.

Тема 7. Концепція держави і політики Французького Просвітництва у XVIII столітті

1. Політична програма Вольтера. Теорія «деїзму». «Християнство і розум не можуть існувати одночасно». Позиція раціоналізму. Царство розуму і свободи.

2. Політична доктрина Шарля Монтеск'є. Робота «Про дух законів» 1748 р. Природний стан людства та природні закони. Свобода

«є право робити все, що дозволено законами». Форми держави. Поділ влади. Класична школа конституціоналізму.

3. Теорія народного суверенітету Жан-Жака Руссо. Причини появи нерівності. Розвиток цивілізації. Народний суверенітет. «Загальна свобода». Поділ державної влади. Закон як вираження загальної волі.

4. Політичні вчення французького соціалізму і комунізму. Мореллі «Кодекс природи». Маблі «Про законодавство чи принципи законів». Жан Мельє «Заповіт». Леже-Марі Деман «Істина чи істинна система». Сильвен Марешаль. «Про повернення до первісної волі».

5. Політична думка періоду Французької революції 1789-1794 р. Загальна характеристика головних етапів. Ідеолог конституціоналістів Оноре де Мірабо. Декларація прав людини і громадянина 1789 р.

6. Жирондисти: Жак Бріссо і Жан Ролан. Захист народного суверенітету та республіки.

7. Якобінці: Максиміліан Робесп'єр і Жан Поль Марат. Якобінська Конституція 1793 р. Терор. Термідоріанський переворот 1794 р. Розгром якобінської диктатури.

8. Французька революція 1789-1794 рр., поява термінів «комунисти», «комунізм».

9. Проблеми держави і права в документах «Змова в ім'я рівності».

10. Гракх Бабеф і Марешаль. Створення «Таємної директорії суспільного порятунку». Травень 1796 р. Викриття Бабефа і його соратників. Основні політико-правові ідеї бабувістів. «Маніфест плебеїв».

Тема 8. Політичні теорії США у XVIII–XIX століттях

1. Політичні погляди Бенджаміна Франкліна. «Ідея гомруля», як ідея самоврядування і політичного самовизначення північноамериканських провінцій.

2. Томас Пейн про державу і право. Природні права людини. Право на щастя, свободу. Виникнення та форми держави. Критика Конституції США.

3. Політичні погляди Томаса Джефферсона. Декларація незалежності США 1776 р. Концепція про суспільний договір.

4. Олександр Гамільтон лідер федералістів, прихильник сильної централізованої президентської влади.

5. Політичні вчення Джеймса Медісона. Демократична платформа. «Батько американської конституції» 1787 р. Республіканське правління. Теорія рівноваги відособленої влади.

6. Політичні ідеї Джона Адамса. Засновник сучасного консерватизму. Ідеал - змішана форма правління. Збалансованість публічної влади.

7. Погляди Джона Маршалла. Справа «Мербері проти Медісона» 1803 р. Практика нагляду за конституційністю законів, кількістю нових доводів і висновків.

Тема 9. Політична думка в Німеччині кінця XVIII – початку XIX століття

1. Іммануїл Кант про право і державу. Правова теорія і етика. Утворення держави. Законодавча влада. Публічне право. Форми держави. Методи управління. Суверенітет народу.

2. Реформи в Німеччині. Проект «Вічного світу». Концепція міжнародного права.

3. Політико-правова теорія Іоганна Готліба Фіхте. Поняття права як поняття відносин між розумними істотами. Свобода народу - стрижень законодавства. Республіканська форма правління. Теорія ідеальної держави. Робота «Замкнута торгова держава».

4. Георг Гегель про політику, державу і право. Предмет та метод гегелівської філософії права. Теорія походження держави. Поділ влади. Законодавча влада. Міждержавні відносини. Чотири всесвітньо-історичних світи.

5. Густав Гуго. Книга «Підручник природного права як філософії позитивного права». Звичаєве право.

6. Фрідріх Карл Савіньї і його роботи «Про покликання наше до законодавства і правознавства», «Право володіння». Право всіх народів як історичний шлях людства. Національний дух.

7. Георг Фрідріх Пухта. Роботи «Звичаєве право», «Курс інституцій». Природний саморозвиток права. Первісна форма права - звичай. Законодавство - загальна воля народу.

Тема 10. Погляди на державу і політику в Англії і Франції в першій половині XIX століття

1. Політична теорія Іеремія Бентама. Утилітаризм. Кодекс законів Бентама: цивільне, кримінальне, конституційне право. Критика школи природного права.

2. Політичні вчення Джона Остіна. Книга Остіна «Лекції про юриспруденцію, чи філософія позитивного права».

3. Джон Стюарт Мілль. Роботи «Про свободу», «Представницьке правління». Прихильник теорії утилітаризму Бентама. Відхід від утилітаризму. Лібералізм. Свобода індивіда. Представницьке правління. Держава така, яке суспільство в цілому.

Концепція правової держави.

4. Концепція конституційної держави Бенджаміна Констана - духовного батька лібералізму в Європі. Робота «Курс конституційної політики». Розширення прав місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування як протиположність центральній владі.

5. Проблеми індивідуальної свободи і свободи усіх в політико-правових поглядах Алексіса де Токвіля. Вільна конкуренція

6. Поділ і рівновага влади. Самостійна влада - судова влада. Демократія. Межі народного суверенітету.

7. Політична доктрина Огюста Конта. Позитивізм Конта. Історія людства - це процес становлення і розвитку розуму самої людини. Закон трьох стадій. Теологічна стадія. Метафізична стадія. Позитивна стадія.

8. Богословсько-військова епоха. Проект «нової всесвітньої позитивної релігії» Конта. Критика агресивних війн.

9. Теорія реформ держави Вільгельма Гумбольдта. Робота «Досвід установаження меж діяльності держави». На першому місці людина, потім держава. Мета існування держави - служіння суспільству. Верховна влада. Державні закони аморальні і соціально порочні.

10. Лоренц фон Штейн. «Надкласова монархія». Поділ суспільства на класи. Неминучість соціальних революцій. Критика республіки. Єдина форма держави - конституційна монархія. Поділ влади. Законодавча, урядова, монархічна. Вища форма суспільства - це держава. Робота «Сьогодення і майбутнє науки про державу і право Німеччини».

Тема 11. Політико-правові теорії Європи в другій половині XIX століття

1. Юридичний позитивізм Карла Бергбома. Робота «Юриспруденція і філософія права». Наука повинна вивчати, а не оцінювати чи вимагати. Діюче позитивне право проти природного права.

2. Адемар Есмен творець політико-правових концепцій, лібералізму на засадах юридичного позитивізму.

3. Представники школи державознавства. Робота «Загальні підстави конституційного права». Абстрактне визначення держави. Національний суверенітет. Проблеми поділу влади. Виборче право, як завоювання демократії.

4. Вчення Рудольфа Ієрінга про право і державу. Роботи «Дух римського права на різних ступенях його розвитку», «Боротьба за право», «Ціль у праві». Установки Ієрінга: «юриспруденція понять»,

«юриспруденція інтересів». Зміст права. Ціль - творець права. Право - вираження загальних інтересів. Приватна власність і природа людини.

5. Політико-правова концепція Георга Еллінека. Соціальні і юридичні поняття держави. Ідея легітимації державної влади. Межі державної влади. Інститут парламентаризму. Виборче право.

6. Проблеми політики, держави і права в ученнях Герберта Спенсера. Основні обов'язки держави. Суспільство і держава. Військове і промислове суспільство. Закон «ритму». «Насильницька практика». Індивідуальне право особистості. Лібералізм Спенсера. Робота «Людина проти держави». Неспроможність державного соціалізму і комунізму. Дух індивідуалізму, конкуренція, особиста боротьба - ідеї Спенсера.

7. Політична теорія держави Людвіга Гумпловича. Роботи «Раса і держава. Дослідження про закон формування держави», «Загальне державне право». Боротьба - вічний супутник людства і головний стимулятор суспільного розвитку. Визначення держави і головна роль держави.

8. Неокантіанське вчення Рудольфа Штаммлера. Роботи «Господарство і право з погляду матеріалістичного розуміння історії», «Вчення про Правильне право». Філософський ґрунт уявлень Штаммлера - неокантіанство.

9. Марбурзька школа. Представники Г Коген, П. Натюр, значення їх ідей для розвитку суспільних наук. Співвідношення держави і права.

Тема 12. Політико-правові ідеї в Європі на початку ХХ століття

1. Соціалістичні політико-правові вчення і їх загальна характеристика. Нові методологічні основи вчення про політику - марксистський напрям. Соціал-демократія, більшовики. Анархізм – соціалістичне вчення, спрямоване проти партійно-державного соціалізму.

2. Ревізія марксизму. Едуард Бернштейн. Основна ідея більшовизму. В. І. Ульянов (Ленін). Теоретик анархізму П. О. Кропоткін. Анархо-синдикалізм. Жорж Сорель.

3. Позитивістський нормативізм Ганса Кельзена. Робота «Чиста теорія права». Правопорядок. Держава як панування права. Робота «Доктрина природного права перед трибуналом науки».

4. Політико-правова доктрина солідаризму Леона Дюгі. Поняття «солідарність», висунуте Огюстом Контом. Роботи Дюгі «Держава, об'єктивне право і позитивний закон». Класова боротьба. Задачі синдикалізму - компроміс між працею і капіталом. Свобода

совісті, віросповідань, думки, друку. Правова рівність індивідів.

5. Психологічна теорія Лева Йосиповича Петражицького. Робота «Теорія права і держави в зв'язку з теорією моральності». «Емоційна теорія». Співвідношення інтуїтивного й офіційного. Реформи законодавства. Політика права.

6. Школа «вільного права»: загальна характеристика. Критика позитивізму. Криза правосвідомості. Герман Канторович, Євген Ерліх, Ернст Фукс, Франсуа Жені - представники школи «вільного права».

7. «Живе право» те, що входить у життя. «Суспільне право» - право першого порядку. «Норми рішень» - право другого порядку.

Тема 13. Політичні вчення Європи і Росії ХХ століття

1. Політична теорія типології влади, бюрократії. Макс Вебер. Парламентська демократія. Адміністративна бюрократія. Концепція ідеальних типів влади. Раціональне управління суспільством.

2. Вільфредо Парето, Гаetano Моска. Теорії еліт. Правляча еліта. Поділ еліт на два сімейства: леви, лисиці (плутократична еліта). Еліти - політична, економічна, військова, спортивна, релігійна. «Відкрита» і «Закрита» еліти.

3. В. І. Ленін, Й. В. Сталін і їхні політичні погляди. Класова боротьба в державі. Диктатура пролетаріату. В. І. Ленін про демократію як рай для багатих і пастку для бідних. Диктатура однієї партії і влада в руках більшовиків. Ради як інструмент диктатури пролетаріату.

4. Політичні вчення націонал-соціалізму. Теорія «сильної держави», «вищих інтересів нації», «справедливості». Раси «повноцінні» і «неповноцінні». Освальд Шпенглер - ідеолог німецького націонал-соціалізму. Націонал-соціалістська німецька робоча партія - «еліта людей нації». Диктат нацистської партії. Вождь - харизматичний лідер. «Народні закони життя». Усе, що корисне народу, є право; усе, що йому шкодить, - не право. Німецький фашизм. Фюрер - верховний суддя, судова влада націонал-соціалістів.

5. Відроджене природне право. Неокантіанці. Р. Штаммлер - природне право, початок справедливості. Лон Фуллер про «імпліцитне право» - звичаї, типи нормативного упорядкування людського спілкування. «Зроблене» право - точні правила, укладені в нормах і вимогах договору, статусу.

6. Рональд Дворкін. Робота «Якщо про права говорити серйозно». Мораль і право. Справедливість.

7. Артур Кауфман. Робота «Природне право й історичність». Право як історично мінливий феномен.

8. Джон Роулс. Робота «Теорія справедливості». Принцип

справедливого розподілу.

9. Джон Фінніс. Робота «Природний закон і природне право». Перелік основних благ. Позитивне право, що відповідає справедливості.

10. Політичні вчення радянського часу. Історія боротьби проти державності і права в неоконуністичному розумінні. Встановлення тоталітарної диктатури. Боротьба проти буржуазного світогляду. Право як знаряддя диктатури пролетаріату. «Революційні народні суди» – нове джерело правотворчості.

11. Радянська теорія права П. І. Стучки. «Буржуазне право» проти «пролетарського права» (Є. Б. Пашуканіс).

М. А. Рейснер. Психологічна концепція класового права.

12. І. П. Разумовський про відмирання «буржуазного права».

13. Л. Каганович і його виступ 4 листопада 1929 р. в «Інституті радянського будівництва і права Комуністичної академії». Початок «критики і самокритики».

14. А. Визначення «радянського права». Основи офіційного «праворозуміння в СРСР» після Наради з питань науки радянської держави і права 16-19 липня 1938 р.

15. Порушення офіційного «праворозуміння» на початку 60-х років ХХ ст. Дисидентство.

16. Початок 70-х років, дискусії про праворозуміння. Квітень 1985 р. - початок Перебудови. Нові дискусії стосовно демократії, права, закону. Відсутність у «соціалістичного права» - мінімально необхідної якості - принципу формальної рівності і свободи індивідів.

Тема 14. Сучасні тенденції розвитку концепцій держави і політики

1. Сучасні концепції держави та державотворення.
2. Теорія солідаризму.
3. Теорія держави загального благоденства.
4. Теорія еліт.
5. Концепція сервісної держави.
6. Концепція національної держави: можливості і складності.
7. Етатистська концепція держави.
8. Анархістська концепція держави та її сучасні прояви.
9. Теорія плюралістичної демократії.
10. Концепція правової держави.
11. Сучасна концепція суверенітету держави.
12. Сучасні концепції ліберальної демократичної політики та їх альтернативи. Етика дискурсу (Ю. Хабермас). Постмарксизм (Ш. Муфф).

VII. ТЕМАТИКА ДОПОВІДЕЙ ТА ПРЕЗЕНТАЦІЙ

- 1) Політична думка Давнього Єгипту.
 - 2) Політична думка Давньої Індії.
 - 3) Політична думка Давнього Китаю.
 - 4) Платон та його політична доктрина в роботах «Держава», «Політика», «Закони».
 - 5) Арістотель про походження та форми держави.
 - 6) Марк Туллій Ціцерон та його політико-правові вчення.
 - 7) Політико-правові аспекти раннього християнства. Августин Блаженний.
 - 8) Політико-правова теорія Фоми Аквінського.
 - 9) Політико-правові вчення Марсилія Падуанського.
 - 10) Томас Мор «Утопія».
 - 11) Політичні вчення епохи Відродження та Реформації.
 - 12) Правове управління в державі. Жан Боден.
 - 13) Політико-правові погляди Нікколо Макіавеллі.
 - 14) Вчення Томаса Гоббса про суспільний договір.
 - 15) Тріада невід'ємних прав людини та гарантії їх реалізації.
- Політико-правова доктрина Джона Локка.
- 16) Природно-правова доктрина Гуго Гроція.
 - 17) Природно-правові вчення в Німеччині XVII-XVIII ст.
 - 18) Політико-правові вчення в Італії XVIII ст.
 - 19) Політико-правові погляди Франсуа Марі Аруе (Вольтера).
 - 20) Політико-правова доктрина Жан-Жака Руссо.
 - 21) Мельє і французький утопічний соціалізм і комунізм.
 - 22) Політико-правові погляди Шарля Луї де Монтеск'є.
 - 23) США у XVIII ст. Федералісти і конфедералісти
 - 24) Політико-правові ідеї республіканців.
 - 25) Політико-правові ідеї федералістів.
 - 26) Становлення політичних концепцій США періоду війни за незалежність.
 - 27) Політико-правова концепція Г. Гегеля.
 - 28) Політико-правова концепція І. Канта.
 - 29) Лібералізм як напрям у політичних ученнях.
 - 30) Джон Остін і англійський позитивізм.
 - 31) Огюст Конт і французький позитивізм.
 - 32) Політико-правове вчення марксизму.
 - 33) Політико-правова ідеологія російського соціалізму.
 - 34) Відродження теорії природного права. Ж. Марітен.
 - 35) Поняття легітимності та принцип поділу влади.
 - 36) Концептуальні напрями тлумачення еліт.
 - 37) Сучасна західна політична наука.

VIII. ПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ З КУРСУ

1. Предмет історії політичних вчень.
2. Політичні вчення Давнього Сходу.
3. Політичні вчення Давнього Єгипту.
4. Політичні вчення Давнього Шумеру та Вавилону.
5. Політичні вчення Заратустри.
6. Політико-правові вчення Давньої Індії.
7. Політико-правова теорія брахманізму. Закон Ману.
8. Основні політико-правові ідеї буддизму.
9. Політичні вчення Давнього Китаю.
10. Політико-правова теорія Конфуція.
11. Політичні вчення Давньої Греції.
12. Політичні вчення Давнього Риму.
13. Політичні та правові ідеї раннього християнства.
14. Римські стоїки. Сенека, Епіктет, Марк Аврелій.
15. Теократичні теорії Іоанна Златоуста.
16. Політичні вчення в Західній Європі періоду середньовіччя.
17. Хома Аквінський про елементи державної влади і право народу на захист від влади тирана.
18. Марсилій Падуанський. Вчення про закони і державу (XIII-XIV ст. ст.).
19. Політико-правова теорія Нікколо Макіавеллі про державу.
20. Політичні ідеї Відродження та Реформації.
21. Теорія державного суверенітету Жана Бодена.
22. Політичні вчення Томаса Мора, Томазо Кампанелі.
23. Політичні ідеї Європейського соціалізму XVI-XVII ст.
24. Політичні вчення Сен Сімона, Шарля Фур'є, Роберта Оуена.
25. Етьєн де Ла Боєсі. Політико-правові теорії тираноборців.
26. Вчення Гуго Гроція про договірне походження держави.
27. Вчення Томаса Гоббса і Джона Локка про політику, державу і право.
28. Обґрунтування демократії у вченнях Бенедикта Спінози.
29. Природно-правові теорії в Німеччині XVII-XVIII ст.
30. Христіан Томазій про державу, владу, мораль та право.
31. Політико-правові вчення Французького Просвітництва XVIII ст.
32. Політико-правові погляди Вольтера.
33. Форми держави, політична свобода, розподіл влади в політико-правовій доктрині Шарля Луї Монтеск'є.
34. Теорія державного суверенітету Жан-Жака Руссо.
35. Комуністичні утопічні теорії Мельє, Маблі, Мореллі, Бабефа у Франції XVIII ст.

36. Французька революція 1189-1194 рр. та основні напрями розвитку політико-правової думки.
37. Проблеми держави і права в документах «Змова в ім'я рівності». Змова Бабефа 1828 р.
38. Політико-правові вчення США періоду боротьби за незалежність у XVIII-XIX ст.
39. Іммануїл Кант про політику, державу і право.
40. Георг Гегель про політику, державу і право.
41. Політико-правові вчення в Німеччині кінця XVIII - початку XIX ст.
42. Політичні вчення Англії першої половини XIX ст.
43. Політичні вчення Франції першої половини XIX ст.
44. Політичні теорія Ієремія Бентама. Народний суверенітет, демократія, розподіл влади, держава.
45. Концепція конституційної держави Бенжамена Констана.
46. Політико-правова доктрина Огюста Конта.
47. Органічна теорія держави та її типи. Вчення Герберта Спенсера.
48. Про роль насильства у виникненні держави. Людвіг Гумплович.
49. Політичні вчення в Європі XX ст.
50. Основні напрями новітніх політичних концепцій.

ІХ. ЗРАЗКИ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

1. Політичній спадщині якої з країн Стародавнього Сходу належить найдавніше джерело політичної думки під назвою «Рігведа»?

- а) Єгипет;
- б) Межиріччя;
- в) Іран;
- г) Індія.

2. Яка з країн стала батьківщиною легізму?

- а) Іран;
- б) Єгипет;
- в) Межиріччя;
- г) Китай.

3. Хто з названих давньогрецьких мислителів був одним із засновників школи софістів?

- а) Геракліт;
- б) Протагор;
- в) Демокріт;
- г) Цицерон.

4. Хто автор діалогів: «Держава», «Політик», «Софіст»?

- а) Епікур;
- б) Піфагор;
- в) Арістотель;
- г) Платон.

5. Хто є автором робіт: «Політика», «Етика», «Афінська політика»?

- а) Платон;
- б) Демокріт;
- в) Сократ;
- г) Арістотель.

6. Хто з названих представників політичних вчень Стародавнього Риму належав до школи римського стоїцизму?

- а) Цицерон;
- б) Сенека;
- в) Флавій;
- г) Ульпіан.

7. Хто з названих мислителів був ідеологом політико-правових

ідей раннього християнства?

- а) Марсилій Падуанський;
- б) Хома Аквінський;
- в) Ян Гус;
- г) Г. Сковорода.

8. Кого ви відносите до провідних ідеологів середньовічної схоластики?

- а) Фому Аквінського;
- б) Джона Вікліфа;
- в) Марсілія Падуанського;
- г) Яна Гуса.

9. Назвіть основних представників середньовічних ересей?

- а) Марсилій Падуанський;
- б) Джон Вікліф;
- в) Хома Аквінський;
- г) Ян Гус.

10. Хто з названих мислителів вважається засновником політичної науки епохи середньовіччя?

- а) Боден;
- б) Лютер;
- в) Макіавеллі;
- г) Кальвін.

11. Хто з перерахованих мислителів виступав з обґрунтуванням абсолютизму та стояв біля джерел теорії державного суверенітету?

- а) Макіавеллі;
- б) Лютер;
- в) Боден;
- г) Спіноза.

12. Хто стояв біля витоків Реформації?

- а) Боден;
- б) Мор;
- в) Лютер;
- г) Макіавеллі.

13. Хто з політичних мислителів Франції зробив найбільш вагомий внесок у вчення про три гілки влади: законодавчу, виконавчу, судову?

- а) Руссо;

- б) Вольтер;
- в) Монтеск'є;
- г) Кондільяк.

14. Хто з французьких просвітителів найбільш глибоко розвивав ідею народного суверенітету?

- а) Монтеск'є;
- б) Руссо;
- в) Вольтер;
- г) Дідро.

15. Хто з німецьких мислителів вперше запровадив політичний термін «громадянське суспільство»?

- а) Енгельс;
- б) Кант;
- в) Гегель;
- г) Маркс.

16. Хто був автором Декларації незалежності США?

- а) Гамільтон;
- б) Пейн;
- в) Джефферсон;
- г) Клінтон.

17. Назвіть основний напрямок політичної думки першої половини ХІХ ст.?

- а) позитивізм;
- б) соціалізм;
- в) лібералізм;
- г) утопізм.

18. Хто став засновником філософії позитивізму («соціальної фізики»)?

- а) Бентам;
- б) Констан;
- в) Конт;
- г) Сен-Сімон.

Х. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексіс де Токвіль. Про демократію в Америці. К., 1999. 590 с. URL : <http://litopys.org.ua/tocq/toc.htm>.
2. Андрусяк Т.Г. Історія політичних і правових вчень: лекції. <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-29.html>
3. Античная демократия в свидетельствах современников / Сост. Л. П. Маринович, Г. А. Кошеленко. 1996. 388 с. URL : <https://ua1lib.org/book/2478707/1d0698?id=2478707&secret=1d0698>.
4. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. К. : Основи, 2000. 239 с. URL : <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm>.
5. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. К. Наш формат, 2018.216 с.
6. Вебер М. Избранные произведения. URL : https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/sociologija/veber_m_izbranny_e_proizvedenija_1990/25-1-0-2231.
7. Гаск Ф. Шлях до кріпацтва. https://cost.ua/content/uploads/sites/2/2019/12/hayek_road_ukr.pdf
8. Гегель Георг Основи філософії права. Пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. Київ. Наукова література, 2000. 346 с. https://hromadalib.files.wordpress.com/2015/12/hegel_2000_grundlinien.pdf
9. Горфункель А. Х. Томмазо Кампанелла. 1969. 247 с. URL : https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/istorija_vozrozhdenie/tommazo_kampanella_gorfunkel_a_x_1969/9-1-0-1950
10. Дворцов А.Т. Жан Жак Руссо. 1980. 109 с. URL : https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/istorija_prosveshhenie/russo_zhan_zhak_dvorcov_a_t_1980/11-1-0-1487
11. Демиденко Г.Г. Історія вчень про державу і право. Хрестоматія. Київ, Право, 2014. 928 с.
12. Драгоманов М. Из науковой спадщини. Книга перша. Політологія. Культурологія. Київ, Знання України, 2014. 412 с.
13. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда: Метод социологии. 1991. 575 с. URL : https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/sociologija/ehmil_djurkgejm_o_razdelenii_obshhestvennogo_truda_metod_sociologii_1990/25-1-0-2792.

14. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів. Новий Світ–2000, 2017.
15. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право. У двох частинах: Навч. посібник. К.: Правова єдність, 2015. 416 с. <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/10637>
16. Кормич А. І. Модернізаційний проект держави в контексті глобалізації. Актуальні проблеми політики. Зб.н.пр. Одеса: Фенікс, 2017. Випуск 60, с. 49–58.
17. Кормич А. І. Від генезису громадянського суспільства до його сучасної соціально-правової моделі. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 487 с. (авт. с.132-145).
18. Конфуцій. Уроки мудрости: Сочинения. Харьков : Фолио, 1998. 958 с.
19. Краснопольська Т. М. Основні віхи розвитку гендерних досліджень. *Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави: матеріали Міжнародної щорічної наукової конференції молодих вчених. (Одеса, 26-27 листопада 2010р.)* Одеса: Фенікс, 2010. С. 211-214
20. Краснопольська Т. М. Поняття гендеру: становлення та основні концепції. *Актуальні проблеми політики*. 2010. Випуск 39. С. 256-262.
21. Лютер М. Свобода християнина; О светской власти. URL : <https://www.reformed.org.ua/2/347/Luther>.
22. Мак'явеллі Н. Державець. Харків. Фоліо. 2019. 121 с.. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KOMPLEKS/KURS_1/kurs/10/24_1.htm.
23. Милль Дж. Размышления о представительном правлении. Нью-Йорк, 1988. 265 с. URL : https://vtoraya-literatura.com/publ_1663.html.
24. Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. К. : Центр учбової літератури, 2020. 720 с. <https://lex.am/docs/sharle.pdf>
25. Рассел Б. Історія західної філософії. К.: Основи, 1995. 759 с. <http://litopys.org.ua/russel/rus.htm>
26. Ролз Дж. Теория справедливости. 1995. 532 с. URL <http://kyiv-heritage-guide.com/sites/default/files/>
27. Себайн Дж., Торсон Т. Історія політичної думки: Пер. з англ. К. :

- Основи, 1997. 838 с. <http://litopys.org.ua/istpolit/ipd.htm>
28. Скрипнюк О. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2000. 600 с.
29. Спиноза Бенедікт Теологічно-політичний трактат. Харків. Фоліо. 2018. 416 с.
30. Фридман и Хаек о свободе. Пер. с англ. А.Бабича. SATO Institute. https://vtoraya-literatura.com/pdf/friedman_i_hayek_o_svobode_1985__ocr.pdf
31. Фридман М. Капіталізм і свобода. Київ: Наш Формат, 2017. 216 с.

ІНТЕРНЕТ РЕСУРСИ

- <http://www.niss.gov.ua/> – Національний інститут стратегічних досліджень.
- <http://www.nbuv.gov.ua/portal/> - Національної бібліотеки України ім. В Вернадського
- http://histans.com/?about_0&setfun=short_fun – Історичний портал.
- <http://litopys.org.ua/links/inlitop.htm> - Літописи
- <http://www.history.org.ua/> - Портал Інституту історії України НАН

ЗМІСТ:

I. Вступ	3
II. Загальні методичні рекомендації щодо вивчення курсу	4
III. Тематичний план навчальної дисципліни	8
IV. Програма навчального курсу	9
V. Плани практичних занять	103
VI. Завдання для самостійної роботи	107
VII. Тематика доповідей та презентацій	116
VIII. Питання для перевірки знань з курсу	117
IX. Зразки тестових завдань	119
X. Список рекомендованої літератури	122

Навчальне видання

Кормич Анатолій Іванович

Краснопольська Тетяна Миколаївна

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ

Навчально-методичний посібник